

**TÜRK
KOOPERATİFÇİLİK
KURUMU**

KOOPERATİFÇİLİK

Sayı - Number 28
Nisan - Haziran 1975
April - June

THE TURKISH COOPERATIVE ASSOCIATION was founded at Istanbul University in the year 1931, under the name of the Turkish Cooperative Society (Türk Kooperatifçilik Cemiyeti).

Its headquarters was moved to Ankara in late 1933, and at the beginning of 1934 amended its Statutes in conformance with the conditions prevailing at that date.

The Society changed its name as the «Turkish Cooperative Association» in 1948, and amended its Statutes in conformance with the Law on Associations No. 3512.

The General Assembly of the Association convened on 30th May 1964 and resolved that in the light of its 33 years of experience and in accordance with the requirements of the planned economy era, the Statutes of the Association should be re-written. The new Statutes draw up accordingly were reviewed and adopted by the General Assembly at its meeting on 27th June, 1965.

The Government declared it as an Association Serving Public Interest in 1946. The subject with which the Association is concerned is theoretical and practical cooperative work. Its object is to propagate cooperative ideas in theoretical and practical fields, to promote the cooperative spirit and ideas, and to support activities in this direction.

In order to achieve the objects outlined in its statutes, the Association engages in the following activities :

a. Conduct or cause to be conducted research on the subject of cooperative movements, commission its members or other scholars, experts and authors to write articles and books and prepare summaries of articles and books on subjects pertaining to cooperative movements and publish them.

b. Prepare or cause to be prepared standard statutes and balance sheets for the various types of cooperatives.

c. Make contacts nationally or internationally among all types of public and private agencies, organizations, associations and persons on the subjects related to cooperative movements legislation and applications, and express its opinion on these subjects either directly or on request.

d. Convene academic meetings and arrange cooperative weeks, festivals and general cooperative conventions.

e. Conduct lectures, courses, seminars and general knowledge competitions in different parts of the country on the subject of cooperatives.

f. Join as member those international organizations and associations whose objects are similar to its own.

g. Set up a library in the headquarters of the Association, closely connected with the cooperative movement concept, legislation and application and composed of books, periodicals and brochures in Turkish and foreign languages.

h. Participate in the conventions of international cooperative organizations, attend the conferences to be arranged by such organizations and make the Turkish cooperative movement commonly known.

i. Make endeavours to ensure that the concept and application of the cooperative movement is widely diffused, that it develops and takes root, that it is included in the curricula of vocational schools, that chairs on the cooperative movement are instituted in the universities, academies and schools of higher learning and that institutes specializing in the cooperative movement are founded.

k. Support and sustain the activities and enterprises of existing cooperatives, act as guide to them in every respect, and at the request of the member cooperatives and cooperative organizations have their balance sheets audited, as well as assist cooperatives in solving their management problems.

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı : 28

NİSAN — HAZİRAN 1975

Kooperatif Sektör ve Bu Sektörün Milli

Ekonomilerde Yeri ve Önemi Prof. Dr. Ali Aras
(..... dergisinden iktibastır) Dr. Ayhan Çıkm

Dünya Yiyecek Bunalımı ve Nedenleri Çeviren : Halük Uzel

Kıbrıs Türk Kooperatifleri Yeni Bir
Kanun Bekliyor Ferit Kaya Açıklan

Uluslararası Kooperatif Hareketinde
Yeni Temayüller Yazan : Sadao Nakabayashi
Çeviren ; Şimşek Arman

1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu
Açısından Kooperatif Teşekküllerin
Hukukî Mahiyet ve Niteliği Asst. Meriç Kemal Omağ
(..... dergisinden iktibastır.)

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır.

Sayısı : 7,5 TL.

Yazışma Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenişehir - ANKARA

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına İmtiyaz Sahibi :
Nusret UZGÖREN

Yazı İşleri Sorumlu Müdürü
Basri İMECE

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dizildiği ve Basıldığı Yer
ŞARK
Matbaası — Ankara

CO-OPERATION

Number : 28

APRIL — JUNE 1975

- The Co-operative Sector, its Place and Importance in National Economies ... Prof. Dr. Ali Aras
Dr. Ayhan Çıkın
- The World Food Crisis — The Causes (World Agriculture No. : 2/3, 1974)..... Çeviren : Halük Uzel
- The Cypriot Turkish Co-operatives Await a New Law Ferit Kaya Açıklan
- New Trends in the International Co-operative Movement By : Sadao Nakabayashi
Transl : Şimşek Arman
- Legal Character and Status of Co-operative Organizations under Law No. 1163 on Co-operatives Asst. Merih Kemal Omağ

Published by the Turkish Cooperation Association

Quarterly Review of Co-operative Studies

Correspondance Address

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenişehir - Ankara

Editor for the Turkish Cooperative Association

Nusret UZGÖREN

Associate Editor

Basri İMECE

(All the Articles express the views of the writers but not of the Association)

K O P E R A T İ F S E K T Ö R VE BU SEKTÖRÜN MİLLİ EKONOMİLERDE YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Ali ARAS
Dr. Ayhan ÇIKIN

I — G İ R İ Ő

Toplumlar sahip oldukları kaynakları değerlendirmede ekonomik sistemler konusunda tercih ve seçim yapma alternatifleri ile daima karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bakımdan tarihin çeşitli devirlerinde ekonomik sorunları çözümlmek için ileri sürülen çeşitli farklı görüşleri belli başlı iki sistem içinde toplamak mümkündür. Bilindiği gibi bu sistemler kapitalizm ve sosyalizm olarak ekonomi literatürüne geçmiştir. Ancak kooperatist hareketi de bir ekonomik sistem olarak görenlere rastlanmaktadır (19, s. 1—6).

Bilindiği gibi kapitalist sistem serbest rekabet üzerine kurulmuştur. Kapitalist sistemin çalışma mekanizmasını ayarlayan hususun «kâr unsuru» olduğu söylenebilir. Ancak her faaliyetten en fazla kâr bekleme hususunun ekonomik ve sosyal yapıda bir takım aksaklıklar yarattığını söylemek mümkündür. Bunlardan en önemlisinin ekonomik faaliyetin amacının değiştiği, ekonominin ihtiyaçlara cevap aramaktan ziyade, daha fazla kâr yapma amacına yöneldiği söylenebilir. Bunun sonucunda gittikçe biriken kâr bir kısım ekonomi ünitelerinin aşırı servet (sermaye) biri kimi sağlamaları sonucunda rekabette bir üstünlük kazanmalarına imkân vermiş olur. Bu durum «rekabetin rekabeti öldürmesi» sonucuna kadar giderek ekonomide tekelleşen firmalar yaratır. Te-kellerin ise piyasanın işleyiş kurallarını büyük ölçüde kendi ku-

4 KOOPERATİF SEKTÖR VE BU SEKTÖRÜN MİLLİ EKONOMİLERDE YERİ VE ÖNEMİ

rallarına göre ayarladıkları müşahade edilmiştir. x Böylece kaynakların, dolayısıyla gelirlerin büyük bir kısmı belirli ellerde toplanmış olur. Bu durum, toplumun ekonomik dengesini olduğu kadar, siyasi ve moral (ahlâk) dengesini de olumsuz yönde etkileyebilir.

Buna karşılık sosyalist ekonomi, büyük ölçüde üretim kaynaklarını devletin tekelinde toplamayı amaçlamaktadır. Üretimin, merkezi bir plânlama ile ihtiyaçlara uyumlu bir şekilde ayarlanacağı düşünülmektedir. Böylece kapitalizmin yarattığı birçok problemlerin ortadan kalkacağı umulmakta ve toplumun — özellikle moral (ahlâk) yönünden — dengeli bir düzeye ulaştırılacağı savunulmaktadır.

Ancak burada çoğu kez, bireyin teşebbüs ve yaratıcı gücünün ihmal edildiğini söylemek mümkündür. Bu husus ise ekonomide durgunluk ve özellikle gelişen ekonomilerde gelişme hızında yavaşlama yaratmaktadır (23. s. 106).

Her iki ekonomik sistemin soyut bir şekilde uygulanışı ferdi ve toplumsal dengeyi gereği gibi sağlayamadığı ifade edilebilir. Bununla beraber son yüzyıl içinde herhangi bir ekonomik sistemin soyut bir şekilde uygulanışını görmek mümkün değildir. Nitekim genellikle ekonomilerde ünitelerin (işletmelerin) yapı itibarıyla birbirinden farklı olarak saf bir kapitalist ve sosyalist ekonomi bünyesine sahip oldukları görülmektedir. Ekonomilerde gittikçe farklı ekonomik yapıya sahip ünitelerin «sektörler» şeklinde ayrı kesimler oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle ülkelerin ekonomi sektörleri bakımından ayrıcalığı, bu sektörlerden (özel sektör, kamu sektörü, kooperatif sektör) birinin veya bir kaçının ekonomide temsil ettiği oranla belirlendiğini söylemek mümkündür. (18, s. 13) Bu bakımdan bir ekonomide kamu kesimi, kapitalist (özel) kesim, kooperatif kesimi bir arada bulunabilirler. Bu üç kesim çeşitli konularda birbirleri ile rakip olacakları gibi bazı noktalarda ekonominin aksayan yönlerinde birbirlerini tamamlayıcı görevlerde de bulunabilirler.

Bununla beraber buradaki sektör tiplerinin nisbeten serbest bir piyasa düzeninde oluştuğunu ayrıca belirtmek yerinde olacaktır. Zira bu yazının konusunu büyük ölçüde teşkil eden koopera-

(x) Daha geniş bilgi için 4 numaralı literatüre başvurulması.

tif kuruluşlardan çeşitli ülkelerin — en kapitalist ülkeden en sosyalist ülkeye kadar — faydalandığı görülmektedir. Bu nedenle siyasi rejimleri farklı ülkelerde kooperatif yapılarında farklı olduğunu belirtmek yerinde olur. Bu bakımdan bu yazıda kooperatif serbest piyasa ekonomisi içinde oluşan bir işletme ünitesi olarak kabul edilmiştir. (5, s. 405—442). Burada kooperatif «ortak ekonomik güçlüklerle mücadele eden, hak ve yükümlülüklerini eşitlik esasına göre bir araya getiren, bir veya bir çok ekonomik sorunlarını müşterek bir işbirliği içinde, — maddi ve manevi istifadeleri için — kurdukları bir teşebbüsü bizzat yöneterek belli başlı zorlukları gidermek amacıyla değişik sayıdaki kişilerin bir araya gelmelerinden meydana gelen bir kuruluş» (8, s. 21) anlamında ele alınmıştır.

Kooperatifçiliği ekonomik bir sistem olarak kabul edenlere rastlanmakla beraber, kooperatifler genellikle mevcut ekonomik sistemde görülen bazı aksaklıkları gidermede ve bir ölçüde birey — toplum dengesini sağlamada önemli görevler yüklenen— kuruluşlardır.

Bu genel açıklamalar yanında bu makalede esas konusunu kaynak yaratmada ve kaynak kullanımında kooperatiflerden yararlanmada çeşitli ülkelerde görülen uygulamalar üzerinde durulmuş ve ayrıca Türkiye'nin ekonomik yapısı (özellikle tarımsal yapı) gözönüne alınarak, çeşitli ülkelerdeki uygulamaların ışığı altında kooperatif sektörün yüklenebileceği ekonomik görevler tartışılmıştır.

II. DÜNYADA KOOPERATİF METOTDAN FAYDALANMA DURUMU

Kooperatif kuruluşlar genellikle kurulduğu ve geliştiği çevrenin de kültürel ve ideolojik çerçevesine bağlı olarak şekillenirler (22). Bu bakımdan kooperatifler içinde geliştiği çevre şartlarının etkisinde en fazla kalan kuruluşlar olarak belirlemekte ve dünyanın farklı ülkelerinde bu kuruluşlardan farklı şekillerde faydalanma durumları ortaya çıkmaktadır.

Kooperatifler teoriden ziyade pratiğe büyük ölçüde yer vermeleri bakımından önem arzederler. Bu nedenle demokratik hukuk devletinin bahis konusu olduğu ülkelerde halk bireyci karakterde

6 KOOPERATİF SEKTÖR VE BU SEKTÖRÜN MİLLİ EKONOMİLERDE YERİ VE ÖNEMİ

ve özgürlüğü benimseyen ve emniyeti isteyen bir yaratılışa sahip bulunmaktadır. Bu bakımdan bu gibi ülkelerde kurulacak kooperatifler bu şartlara uyabildikleri takdirde gerçek kooperatifçilik hüviyetleri ile gelişebilirler (22).

Bu kısa açıklamadan sonra çeşitli ülkelerde kooperatif metotundan yararlanma hususlarının şu noktalarda toplanabileceğini söylemek yerinde olur :

1. Özellikle tüketici kitlenin ihtiyaç maddelerini temin etmekle görevli tüketim kooperatifleri,

2. Özellikle küçük üretici kitlenin faydalandıkları kooperatif tipleri. Bunlardan :

a) Üreticilere kendi işletmelerinde kullanabileceği üretim faktörlerini temin etmek yoluyla,

b) Üreticiler, işletmelerine ürettikleri ürünleri pazarlamak ve işleyerek faydasını artırmak amacıyla,

c) Üreticiler. pahalı, yüksek maliyetli üretim cihazlarını ortak kullanmak. ürünlerini muhafaza etmek, çeşitli kazalara karşı korumak v.s, gibi durumların yaratılması (hizmet kooperatifleri) yoluyla,

d) Üreticiler, kendi işletmelerini (bir kısmını veya tümünü) birleştirerek büyük bir ekonomik ünite haline getirmek yoluyla faydalanabilirler.

3. Bunun yanında bu işlerin bir çoğunu birden yüklenen ve bir çok mal ve hizmetleri temin eden çok yönlü kooperatiflere de, özellikle az gelişmiş ülkelerde, şans tanındığını kaydetmek yerinde olur.)

Bu kısa açıklamalar da göstermektedir ki kooperatif metodun genellikle, piyasa ekonomisinin yüz yıl boyunca yadsınamayacak bir üstünlük kazanmasına rağmen ortadan kaldıramadığı geleneksel küçük ekonomi birimlerini yeni bir şekil içinde (18, s. 12) büyüme ile büyük kapitalist işletmelerin avantajlarını yaratmağa çalıştığını söylemek mümkündür.

Bilindiği gibi kooperatif metot genellikle tarımda başarılı sonuçlar vermiştir. Ayrıca kooperatif metot gelir dağılımı sorununu bir ölçüde dengeli bir düzeye getirebilir, araçların tekelleşmesini

önleyerek piyasada belirli konularda monopolleşmeye engel olabilir; biyolojik ve sosyal bir ünite olan aileyi koruyarak toplumda bir denge unsuru yaratır; çiftçinin işletmesini sevk ve idarede inisiyatifini korumasını sağlayarak insanın müteşebbis gücünün sürdürmesine imkân verir sosyal bir üniform yaratarak toplumda sınıf çatışmalarına büyük ölçüde engel olur. Bununla birlikte kooperatifçiliğin bir toplumun tüm hastalıklarına çare olmadığını da söylemek mümkündür. Bunu kabul etmeyen uygulayıcıların genellikle yanıldıkları görülmüştür. (25. s. 21— 22).

Bu bakımdan çeşitli ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı uyarınca kooperatif metodu uygulamalarında farklılıklar görülmektedir. Bu nedenle bu yazıda demokratik yoldan kalkınmış ileri batı ülkelerinde, sosyalist bloku ülkelerde ve az gelişmiş ve genellikle üçüncü dünya ülkelerinde görülen kooperatif uygulamalarından bazı örnekler verilecektir.

1. DEMOKRATİK YOLDAN KALKINMIŞ BATI ÜLKELERİNDE UYGULANAN KOOPERATİFÇİLİK

Bu tip ülkelerde kooperatif hareketin başlıca karakteristiği devlet kooperatif ilişkilerinin çok az olmasıdır. Bu ülkelerde kooperatifler serbest piyasa düzeninden etkilenen küçük üretici ve tüketiciler kitlelerinin kendi ekonomik menfaatlerini korumada, serbestçe birleşerek, etkin bir örgüt kurma durumunu yansıtmaları bakımından büyük önem taşırlar. Bu tip kooperatiflerden çeşitli şekillerde yararlanıldığı görülmektedir.

Fransa'da özellikle VI. plan ile, üreticilerin ekonomik yönden örgütlenmesinde kooperatif metot önemli bir yer tutmaktadır. Üretim ve pazarlama şartlarının düzeltilmesinde bu ülkede kooperatiflere son yıllarda önemli görevler verilmiştir. Fransız çiftçisi kooperatifler yoluyla yapılan işlemlerden süt ürünlerinde % 30—45, çeşitli etlerde % 5 — 35, tavuk ürünlerinde % 25—43, yününde % 42, hububatta % 58—77, zeytin yağında % 70, şarap ve alkolda % 50—60, meyve ve sebzelerde % 30—40, konservelerde % 42—45, kuru yoncada % 95, araç ve gereçlerde % 12—50, hayvan yemlerinde % 24—40, tohumluklarda % 25—75 oranları arasında kooperatiflerden faydalanılmaktadır. (24, s. 2 — 4 39, s. 50 — 51).

Almanya'da tarımsal kooperatifler genellikle Raiffeisen Merkez Birliği etrafında toplanmışlardır. Bu bakımdan Almanya'da

kooperatiflerin büyük ölçüde ekonomik bir sektör durumuna geldiğini söylemek mümkündür. Zira Almanya'da, Raiffeisen Merkez Birliği kooperatiflerin yatay ve dikey entegrasyonunu büyük ölçüde gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. (1, s. 1).

Son yıllarda yaş meyve ve sebze ile hububatın yarısı, sütün % 84 ü kooperatifler yoluyla pazarlanmakta, ortak çiftçilerin ihtiyaç maddelerinin 2/3'ü, tavuk yeminin % 15'i hayvan yemlerinin % 37'si, gübre ve ziraat makinalarının % 20'si kooperatifler yoluyla temin edilmekte, besi hayvancılığının ve domuz kesiminin yarısı, kesimlik hayvanların % 17 si kooperatifler yoluyla yapılmaktadır. Ayrıca 25.000 çiftçi 350.000 ha'lık arazilerini kendi ekipmanlarını kooperatif esaslara göre hizmete koyarak işletmektedirler (x) (31) (32). Yine Almanya'da son yıllarda, özellikle emtia kooperatiflerinde bir merkezileşme (bir kaç kooperatifin bir araya gelerek tek bir kooperatif haline gelmeleri) hususu göze çarpılmaktadır (31).

İngiltere'de de kooperatifler «kendi kendine yardım» ilkesine uygun olarak kurulmuş ve gelişmişlerdir. İngiltere'de çiftçilerin tüm üretim faktörlerinin temininde kooperatifin payı % 15, ürünlerin pazarlanmasında ve değerlendirilmesinde kooperatifin payı % 8 civarındadır. Ancak bu ülkede kooperatif metoda yakın sonuçlar veren çeşitli ürün bordurlarının rolünü de dikkatden uzak tutmamak gerek (12) (26).

Bu kesimde kısaca İsrail kooperatifçiliğinden de bahsetmek yerinde olacaktır. İlginç bir kooperatif tipi olan Kibbutz ve Moşavlar bugün pek çok kişi ve toplumların ilgisini çekmektedir. Kibbutzlarda üretim ve üretim sonuçlarının paylaşılması tamamiyle demokratik kurallara uygun olarak Kibbutz genel kurulunca kararlaştırılır. Toprak üzerinde kişisel mülkiyet yoktur. Moşavlarda toprak ve diğer üretim araçları kişisel tasarruf altında bulundurulabilir. Ancak bunlarda üretim beraberce yapılacağı gibi istenirse üretim sonucunda kooperatif esasa göre değerlendirilebilir. An-

(x.) Burada genellikle alet ve makinalar çiftçinin özel mülkiyetindedir. Kooperatif, çiftçilerin alet ve makina potansiyelini tesbit etmekte ve hizmet kiralama esasına göre farklı alet ve makinadan farklı işletmelerin faydalanmasını sağlamaktadır. Böylece mevcut alet ve makinanın tam kapasite istihdamı sağlanmakta ve hemde mevcut işletmeler ek gelir sağlama olanağı ve tasarruf imkanı bulmaktadırlar. Ancak Almanya'da bu durum gelişmiş gözüyle bakılmaz.

cak fertler bu duruma isterlerse uyabilirler. Oysa Kibbutz'larda genel kurul'un aldığı kararlara herkes uymak zorundadır. Bununla beraber İsrail tarımında üretim ve üretimin değerlendirilmesi, diğer demokratik ülkelere nazaran, daha kollektif bir görünüm arzeder (15).

2. SOSYALİST BLOKU ÜLKELERDE KOOPERATİFÇİLİK

Sosyalist bloku ülkelerin kooperatif metotlardan yararlandığı, bu ülkelerin haber kaynaklarının sık sık ifade edilmektedir. Kooperatifçilik ekonomik sistemlerin en demokratiği olması nedeniyle genellikle eğitilmemiş idarelerin elinde çoğu kez yozlaşarak gerçek anlamından uzaklaşmaktadır (25, s. 21). Bununla beraber verimli bir ortaklaşmada köylülerin kooperatif kuruluşu serbestçe kabul etmeleri sosyalist kooperatif planının temel prensibidir. (30, s. 19) şeklinde ifadelerle rastlanmakla beraber klasik manada kooperatifçiliğin gerekli şartlarının olmadığı bu gibi ülkelerde yukarıda belirtilen hususun nasıl gerçekleştirilebileceği birçok ekonomi ve siyasal gözlemcilerle tartışılmalı bir husustur.

Sosyalist bloku ülkelerde hâkim işletme tipleri bu blok ülkelerde kooperatif olarak kabul edilen kolkhozlarla devlet çiftlikleri olan sovkhozlardır. Rusya'da mevcut 47.407 tarımsal işletmenin % 68,84'ü kolkhoz tipi işletmelerdir. Ortalama 6.097 ha. genişliğe sahip kolkhozlar 33 milyon üyeye hitap etmekle ve mevcut tarımsal arazinin % 47'sini tasarruflarında bulundurmaktadırlar. Hububatın % 50'si, pamuğun % 80'ni şeker pancarının % 90'ı, sütün % 35'i, etin % 45'i kolkhozlarca üretildiği belirtilmektedir. Rusya'da kolkhozlarda iş produktivitesinin 1970'de 1960'a göre % 146 bir artış kaydettiği belirtilmektedir. (30, s. 38—42). Her şeye rağmen sosyalist bloku ülkeler için, bu konudaki kaynak bilgilerimiz çok eksik ve yetersizdir.

Bulgaristan'da devamlı şekilde işletme sayısı azalmakta, buna mukabil ortalama işletme genişliği artmaktadır. 1968 de mevcut tarımsal arazinin % 69'u kolkhozlar, % 13'ü sovkhozlar, % 8,4'ü diğer kooperatifler, % 9 özel parsel (x), % 0,6'sı ferdi işletmeler şeklinde işletilmektedir. Özel parsel işletmeciliğinin tarımsal üretimdeki payının yüksek olması - bitkisel üretimde % 11,4, hayvansal üretimde % 24 - dikkat çekicidir. Bu bakımdan, küçük ve ferdi işletmeciliğin psikolojik bir avantaj yarattığını söylemek mümkündür.

Bununla beraber son yıllarda Bulgaristan'da tarım — endüstri birleşimini sağlayıcı işletme tipleri üzerinde durulduğu ve böylelikle ülke içinde dengeli bir nüfus dağılımı ve yerleşim olanağının yaratılmak istenildiği görülmektedir. '10, s. 18 — 22). Kompleks tarımsal endüstri işletmeleri adı verilen bu tip işletmelerin başarı sağlayıp sağlayamayacağını zafan gösterecektir.

Doğu Almanya'da halen 9.009 adet kooperatif (kolkhoz) bulunmakta ve bunlar mevcut tarımsal arazinin % 40'ını tasarruflarında bulundurmaktadırlar. Doğu Almanya'da kolkhozlardan sağlanan gelirin % 60 — 80'i çalışılan iş günü esasına göre ortaklara dağıtılır. Tarımsal gelirin % 20—40'ı toprak payı olarak (devlete) ayrılır (30, s. 75 — 78).

Macaristan'da 1942 — 1949 yıllarında girişilen kooperatifleşme hareketi 1959 — 1961 devresinde büyük ölçüde sosyalist bir yapıyı gerçekleştirme hareketine dönüşmüştür. Bugün 2441 kolkhoz mevcut arazinin % 79,9'unu işlemektedir. Ortalama işletme genişliği 1990 ha. civarında bulunmaktadır (30, s. 81—84).

Polonya'da toplumun sosyal, ekonomik ve tarihi geleneklerin değerlendirilmesi ile tesbit edilen kooperatif stratejileri ile başlangıçta kooperatifleşme, küçük işletmeleri alım — satım yönünden birleştirmeyi amaçlamıştır. Buna mukabil tarım makinelerinin kullanımı kooperatif esaslara göre uygulanmağa çalışılmıştır (21, s. 97 — 98). Sulémsov bir tebliğinde, topraktan kooperatif ortaklarının ferdi işletmelere nazaran daha iyi faydalandığını ve iş prodüktivitesinin fert işletmelerine nazaran kooperatiflerde (kolkhoz) % 75 daha fazla olduğunu kaydetmektedir. (30, s. 86—89). Buna mukabil Plunkett Foundation for Co — operatives Studies'in 1962 yıllığında Polonya'da tarımın kollektifleştirilmesinden iyi sonuçlar alınmadığı, tarımsal ürün ihraç eden Polonya'nın kollektifleştirmeden sonra bu özelliğinde büyük ölçüde gerileme görüldüğü belirtilmektedir (25, s. 21).

Romanya'da 1962 de köylülerin % 96'sı kolkhozların bünyesinde toplanmıştır (9). 4626 kolkhoz mevcut arazinin % 60,6'sını işletmektedir. Arazinin % 9,4'ü özel parseller yoluyla değerlendirilmek-

(x.) Kolkhoz ve Sovkhozlarda çalışan kişilerle kişisel ihtiyaçlarının temin etmesi için bir miktar arazi verilmektedir. Bunlar genellikle 2-3 dekarlık parsellerdir. Kolkhoz ve sovkhozlarda çalışan kişiler buralardan elde ettikleri ürünleri kendi ihtiyaçları için kullanma veya satma hakkına sahiptirler.

tedir. 1971'de tarımsal üretim 1966 — 1970 ortalamasına göre % 14,1 oranında bir artış göstermiştir. Hayvansal üretimdeki artış çok yavaştır. (10, s. 9 — 13). Özel parsel işletmeciliğinde hayvansal üretimin hızlı olması, üretimde insan (beşeri) unsurunun ihmal edilmesi gerektiğini belirtmesi bakımından önemlidir.

Sosyalist ülkelerde uygulanan kooperatif metotların bu raporun başında tanımlanan kooperatif metotdan çok farklı olduğunu ve güdümlü bir kooperatif sistemini içerdiğini belirtmek yerinde olur. Beşeri (insan) faktöre büyük ölçüde önem vermeyen toplumun en önemli çekirdeği olan aile yapısını yeni bir toplum içinde değiştirmeye yönelik ve maaşlı çalışan bir kaç yöneticiye ümit bağlayan bir toplumda yönetici kadro genellikle sorumluluk, inisiyatif, iş başarma zevki gibi işleri anlayamaz ve kendisiyle birlikte yönettiği toplumu da geliştiremez. Bunun yanında üretime katkısı dikkate alınmadan yöneticilere ödenen yüksek maaşlar maliyeti yükseltmektedir. Komünist ülkelerde uzmanlarca herşey planlandığı, sermaye, teknik vasıtalar ve diğer her türlü olanaklar devletin elinde olduğu ve kolkhoz ve sovkhozlara yönettildiği halde başarıya ulaşmada karşılaşılan en büyük engelin beşeri faktörün (insanın) ihmal edilmesinden ileri geldiği bazı ciddi kaynaklar tarafından ileri sürülmektedir (25, s. 22).

Zira demokratik ülkelerde kooperasyon, mevcut ekonomik düzenin eksik yönlerini tamamlayan kuruluşlar olmasına rağmen sosyalist bloku ülkelerde ekonominin sosyalleştirilmesini tamamlamada bir geçit aracı olarak kullanılmaktadır.

3. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİ

Az gelişmiş ülkelerin en önemli karakteristikleri kişi başına gelir düşüklüğü, öğrenim ve eğitim eksikliği, endüstrileşme hamlelerinin sınırlı ve zayıf oluşu, milli gelirden tarımın payının yüksek oluşu, tarımsal nüfusun yüksekliği, beslenme yetersizliği, gelir dağılımında görülen aşırı dengesizlik v.s. olarak belirtilebilir. Bu bakımdan bu tip ülkelerde halkın ekonomik sorunlara kendi kendine çözüm yolları araması, mevcut durumlarını düzeltici tedbirleri bulması beklenemez. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler genellikle kalkınma için yapılacak uygulamalarda kullanılmak üzere dışarıdan teknoloji ve yöntemler ithal ederler. Bu teknoloji ve yön-

tem ithaline uygun eğitim ve yayım işleri gereği gibi çözüme bağlanabilirse başarıya ulaşmak kolaylaşabilir. Nitekim İkinci Dünya Savaşından bu yana Doğu Asya'dan Afrika ve hatta Latin Amerika ülkelerine kadar çeşitli az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerden teknoloji ve kalkınma modeli (yöntem) ithal etmişler ve uygulamışlardır. Ancak bu uygulamaların ne derecede başarılı olduğu (özellikle kooperatif metodu yönünden) tartışılabilir. Burada bazı az gelişmiş ülkelerdeki kooperatif hareketleri üzerinde durulacaktır. Ancak bu tip ülkelerde kooperatiflerin geliştirilmesi ve faaliyet alanlarının düzenlenmesinde devletin aktif bir rol alması çeşitli kaynaklarca belirtilmektedir. Devletin kooperatif prensiplere sadık kalınarak kooperatif kuruluşu yardım etmesi yol göstermesi, faaliyetlerini yönlendirmesi başlangıçta beklenen hususlardır (16, s. 5—6). Yine aynı rapor ekonomik bakımdan büyük ihtiyaç olan yerlerde devletin, kooperatiflerin aldığı kararları kontrol edebileceğini, belirtmektedir. Ancak bu gibi devlet müdahalelerinin kooperatifler üzerinde devamlılık kazanması arzu edilmez. Devlet müdahaleleri kooperatifleri tez zamanda esas benliğine kavuşturucu yönde olursa başarılı olabilir.

Genellikle az gelişmiş ülkelerin hakim olduğu Afrika devletleri kooperatifçiliği geliştirmek için çeşitli organizasyonlar kurmuşlardır. Bu kooperatiflerin genellikle devlet kontrolü altında olduğu ve iyi çalışmayanların iptali cihetine gidilerek yeniden örgütlenme üzerinde durulduğu FAO'nun bir yayınında belirtilmektedir. İngilizce konuşan doğu ve batı Afrika ülkelerinde genellikle pazarlama kooperatifleri ve bordoları üzerinde durulmaktadır. Fransızca konuşan batı ve merkezi Afrika ülkelerinde işe kooperatif hareketi son 10 yıldır gelişmeğe başlamış ve bu bölgede İsrail kooperatiflerine benzer arazi kullanma kooperatifleri üzerinde durulduğu müşahade edilmektedir (14, s. 1 — 7).

Çeşitli yayınlardan edinilen bilgilere göre az gelişmiş ülkelerin pek çoğunda kooperatif metoda büyük ümitler bağlandığı görülmektedir. Eğitimde, yönetimde ve üye hazırlanmada liderlerin geliştirilmesinde devlet bir çok görevler yüklenmiş durumdadır. Kooperatif eğitimine ağırlık veren birçok ülkelerde bu hareketin olumlu sonuçlar verdiği görülmektedir. Ancak az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetleriyle görevli memurların en küçük hatalarının kooperatif hareketi sarsabileceği bu bakımdan bu gibi ülkelerde devletin kooperatif hareketi desteklemede çok dikkatli davranma-

şı gereğini söylemek mümkündür. Bu gibi ülkelerde önerilen düzen değişikliği ancak ciddi araştırmalar sonucunda düşünülmelidir. Düzen değişiminde geliş güzel alınacak kararlar ve yapılacak uygulamalar zararlı sonuçlar da doğurabilir. Bu bakımdan gerekli şartların (özellikle beşeri değişimin) yaratılması üzerinde durulmasıyla gerçek kooperatifleşmeye ulaşmak mümkün olabilir.

III. TÜRKİYE'DE KOOPERATİFLEŞMEDEN BEKLENEN FAYDALAR

1971 yılı sonuna göre Türkiye'de 6115 tarımsal kooperatif bulunmaktadır. Bu rakam Türkiye'de mevcut tüm kooperatiflerin % 49,87 sini teşkil etmektedir. Sayıca en önde olan kooperatifler çok yönlü üretim kooperatifleri (2263), tarım kredi kooperatifleri (2032), Toprak—Su Kooperatifleri (979) ve Tarım Satış Kooperatifleri (639) dir. Aynı yıla ait istatistiklere göre tarımsal kooperatiflerin 2.441.000 üyesi bulunmaktadır. Bu üye sayısı tüm Türkiye'de kooperatif ortaklarının % 76,45'ini teşkil etmektedir. Türkiye'de mevcut tarımsal kooperatiflerin büyük bir kısmının devletin vesayeti altında olduğu söylenebilir (37, s. 39 pe 38, s. 16).

Türkiye'de tarımsal kesimde 5 ayrı kanuna göre kooperatif kurma olanağı vardır. Bunlar Kooperatifler Kanunu, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu, Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve Toprak Reformu Kanunu'dur. Dikkat edilirse 4 kanun özel niteliklere haizdir. Bu dört kanunla kurulan veya kurulabilecek kooperatiflere devletin çeşitli nedenlerle müdahale etmesi olanağının yaratılmış olması gerçek kooperatifçiliğin hedefini saptırdığı ileri sürülebilir. Nitekim Türkiye'de tarım kesiminde kooperatiflerin kendi kendine bir yardım kuruluşu şeklinde değil de devletin sağlıyacağı bazı imkânları temin etme aracı gibi görülmesinde bu tutumun büyük etkisi olduğu söylenebilir. Zira devletin kooperatiflerin ekonomik olarak varlığını sürdürebilmesi için bazı tedbirler getirirken, onun sosyal yönünü, kooperatiflerin sosyal amaçlarını büyük ölçüde unuttuğunu söylemek mümkündür.

Bununla beraber Türk toplumunda kooperatiflerin oynayabileceği önemli roller olduğunu belirtmek yerinde olur. Türk toplumu Cumhuriyetin kuruluşundan puyana önemli kalkınma hamlelerinde bulunmuş bir toplumdur. Global ve fert başına üretimin ve dolay-

14 KOOPEATIF SEKTÖR VE BU SEKTÖRÜN MİLLİ EKONOMİLERDE YERİ VE ÖNEMİ

sıyla gelirin, 1929 — 1935 devresi hariç, sabit ve cari fiyatlarla genellikle bir artış gösterdiği söylenebilir (6). Bununla beraber Türkiye'deki gelir dağılımının oldukça dengesiz olduğu da bir gerçektir. Türkiye'de hane halkı başına, fert başına ve çalışan nüfus başına ortalama gelirin altında pay alanların oranı çok yüksektir. Nüfusun takriben 1/4'ü ortalama ve ortalamanın üstünde gelir alırken, 3/4'ünün gelirleri ortalama gelirin altında bulunmaktadır. Yine hane halkının % 40'ı mevcut gelirin 1/10'ini almaktadır (7, çeşitli sayfalar).

Bu durumda Türkiye'de gelir dağılımını düzenleyici bazı ekonomik metotlara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bilindiği gibi gelir seviyesini etkileyen başlıca iki unsur mevcuttur. Bunlardan birincisi sahip olunan kaynaklar, ikincisi de kişisel kabiliyettir. Bir toplumdaki gelir dağılımını etkileyen kaynak ve kabiliyet dağılımı o toplumun gelir dağılımında büyük ölçüde yansıtılır. Bununla beraber gelir temininde kaynak ve kabiliyetin nisbi seviyelerini tayin etmek güç ise de kaynak unsurunun daha etken olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de kaynak dağılımını belirleyen sağlıklı istatistiklerin yetersiz olduğu söylenebilir. Her ne kadar tarım kesiminde işletme genişliklerine toprak dağılımlarını belirleyen istatistiklere raslamak mümkün ise de farklı kalitedeki toprakların aynı genişlikteki işletmeler için eşit seviyede gelir yaratamayacağı doğaldır.

Bununla beraber mevcut kaynakların dağılımına önemli ölçüde müdahale etmeden gelir dağılımında ve gelir seviyesinde denge ve yükselme yaratılabileceği de mümkündür. Bu metodlardan en önemlileri örgütlenme ve kabiliyet geliştirmedir. Örgütlenme ile kabiliyet geliştirmeyi bir arada düşünmek mümkündür.

1. Bugün az kaynaklı ve belirli konularda ortak ekonomik sorunları olan kişilerin serbest iradeleri ile birleşerek problemlerine çözüm yolu aramaları kooperatifçiliğin esasını teşkil etmektedir. Bu bakımdan özellikle üretim yapan çok küçük işletmeler, piyasadan aldıkları üretim faktörlerine ve tüketim maddelerini müştereken temin etmeleri, ürettikleri ürünleri birlikte pazarlamaları veya müşterek bir işleme yerinde işleyerek faydasını arttırarak değerlendirmeleri gelişen ve oldukça pahalı olan teknolojiyi kooperatif metotlardan faydalanarak işletmelerinde uygulamaları bu kitlenin gelirinde küçümsenemeyecek artışlar sağlayabileceği beklenebilir. Bu gelir artışları yanında kooperatif metot tasarruf yapmada da aynı kitleyi teşvik edebilir. Bu tasarruflar yanında dış

kaynaklarla (kredi) kurulacak ve özellikle bu küçük işletmelerin ürünlerini işleyecek fabrikalar da gelir artışında etken olabilecektir. Yeni teknolojilerin kooperatifleşme yolu ile küçük işletmelerde uygulanması iş prodüktivitesini artıracak gibi yeni istihdam sahalarının bu çevrelerde gelişmelerine imkân yaratabilir. Dikkat edilirse kooperatifler bir toplumun ekonomik yapısının tümü üzerinde çözüm arayan kuruluşlar değildir. Kısacası kooperatifçilik bir toplumun tüm hastalıklarına çare olacak bir deva değildir. Ancak toplumun ve ekonominin bazı kesimlerinde faydalanılan bir araçtır. Kooperatifçiliği ekonomik hayatın tümüne uygulamak isteyenlerin genellikle yanıldıkları ve başarıya ulaşamadıkları görülmüştür. (25, s. 21).

2. Kooperatifleri devlet ekonomik politikanın bir aracı olarak destekleyebilir. Ancak kooperatiflerde siyasi kutuplaşmalar yaratmak kooperatifçiliğin temel prensiplerine (x) aykırıdır. Hatta kooperatifleri siyasi sıçramalara araç yapmak çoğu kez olumsuz sonuçlar doğurur. Zira kooperatifler aynı siyasi düşünceye sahip olan kişilerin değil, aynı ekonomik probleme sahip kişilerin kurduğu sosyo — ekonomik amaçlı kuruluşlardır. Mevcut siyasi görüşlerin ve çatışmaların kooperatifler de yerleştirilmesi, devlet yönetimi için gerekli olan siyasi düşüncelerin çok küçük birim topluluklara yerleşmesine sebep olacağından özellikle az gelişmiş ülkeler için önemli sakıncalar doğurabilir.

3. Kooperatifler, kapitalist sistemin en ileri ülkelerde dahi ortadan kaldıramadığı geleneksel küçük işletmelerin sorunlarına çözüm arayan kuruluşlardır. Fuaquet'in deyiimiyle (18, s. 13) asıl özel kesim olan bu işletmeleri fedratif bir sistem içinde birleştirerek onları daha verimli ve daha başarılı çalışma olanaklarına hazırlar. Bundan dolayı kooperatifler aşırı sınıflaşmayı ön-

(x) Bilindiği gibi kooperatiflerin temel prensipleri şunlardır :

1. Serbest giriş (açık kapı) ilkesi: Bu ilke kooperatiflere, dini ve siyasi duruma bakılmaksızın herkesin ortak olabileceğini belirtir.
2. Demokratik idare ilkesi: Kooperatife ortak her üye, sermayesine bakılmaksızın genel kurullarda bir oya sahiptir. Ayrıca her üye kooperatif yönetimine serbestçe seçme ve seçilme hakkına sahiptir.
3. Sermayeye sınırlı faiz verilmesi.
4. Risturn ilkesi: Her ortak yıl sonu hesap fazlalarından sermayesi oranında değil, kooperatife yaptığı işlem oranında pay alır.
5. Kooperatif eğitiminin geliştirilmesi ilkesi.
6. Kooperatifler arası işbirliği ilkesidir.

leyerek sağlam bir orta tabaka yaratılmasında önemli rol oynarlar. Türkiye'de de kooperatiflerin bu özelliğinden faydalanabilmir. Ancak şunu da hemen belirtmek yerinde olur ki kooperatifler bir toplumun ekonomik sorunları çözümlenmede sınırsız bir görev haiz olamazlar. Kooperatif kuruluşlar bir amaç değil bazı hedeflere ulaşmada kullanılan farklı araçlardan bir tanesidir.

4. Kooperatifler tasarruf ettirici özellikleriyle de dikkati çekmektedirler. Bu tasarrufların (kooperatiflerin kaynak yaratma özelliği) yatırıma dönüşmesi kooperatif yapının da bir ölçüde ekonomide itici bir fonksiyonu olduğunu gösterebilir. Ancak bu gücün sınırını o toplumun ekonomik ve sosyal bünyesi belirler. Bununla beraber bir toplumda kapitalist kesimle (x) kooperatif kesim arasında tercih yapma veya bunlardan birisine öncelik tanıma konusunda bir tartışmaya girmek yersiz görülmektedir. Her iki kesime de toplumun sosyal ve ekonomik istikrarı için vazgeçilmez unsurlar olarak bakmak yerinde olur. Ancak kooperatif kesimi yürütecek kadro ile kapitalist kesimi yürütecek kadroların bugün sahip oldukları kaynak ve kabiliyet bakımından Türkiye'deki durumun, kapitalist (özel) kesim lehine olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Türkiye'de halihazırda kapitalist kesimin ekonomideki itici gücünün, iyi değerlendirildiği takdirde henüz yeni gelişmeye başlamış bulunan kooperatif kesimden çok daha fazla olduğu söylenebilir.

5. Genel olarak kooperatiflerin başarılı olabilmesi herşeyden önce belirli bir seviyede eğitimi ve aynı zamanda seçkin ve lider kişilerin varlığını şart koşar (25). Kooperatifler gelişmesinde çevrenin kültürel ve sosyal şartlarının önemi büyüktür (22). Bu bakımdan kooperatif metodun uygulandığı çevre çeşitli yönlerden geliştirilememiş ve eğitilememiş özellikle kıt olan dış kaynakları (kredi) israf edebilirler.

İzmir ili tarımsal kooperatifleri için yapılan bir araştırmada ortakların genel öğrenim durumu 3,47 yıl bulunmuştur. Yine ortakların %79,49'u kooperatifinin kuruluş tarihini bilmiyor %67,52 ortak genel kurullarda konuşmadıklarını, % 44,44'ü hiçbir yayın okumadığını, % 95,73'ü kooperatifçilik konusunda bir yayın. % 82,05'i

(x.) Kapitalist teşebbüslere hür teşebbüsde denilmektedir. Ancak bu raporda kooperatif teşebbüs de hür bir teşebbüs olarak kabul edildiği unutulmamalıdır.

kooperatifin anasözleşmesini okumadığını, yine ortakların hemen hepsi temel kooperatifçilik prensipleri konusunda bir bilgisi olmadığını belirtmişlerdir. Tarım satış kooperatifi ortaklarının % 56'sı Tariş'in ne olduğunu bilmemektedir. Kooperatif bilincin bu kadar az ve yetersiz oluşu düşündürücü olduğu kadar, kooperatifin başarısında olumsuz etken olacağı bir gerçektir (11,s.126-142).

Bu durum karşısında belirli bir düzen içinde belirli bir ekonomik kalkınmayı başarmış olan Türkiye'de bütün imkânların kooperatiflere aktarılmasının gelişme hızını yavaşlatacağını söylemek mümkündür.

Kooperatifler genellikle uzun vadede gelişen (100—150 sene) ve faaliyet sahaları dar (sınırlı) kuruluşlardır. Örneğin İngiltere'de ilk kooperatifçilik hareketi 1844 lerde başlamış olmasına rağmen bu kuruluşların bugün ekonomik faaliyetlerinin hacmi özel sektörün çok gerisinde bulunmaktadır. Bir çok uzmanlar gerçek kooperatifleşme sürecinin 2-3 nesil boyu sürdüğünü belirtmektedirler (25, s. 22).

IV. ÖZET VE SONUÇ

Tarımın teknik bakımından geri olduğu ülkelerde nüfusun besin ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak bugün dünya çapında önemli, hayati bir sorun haline gelmiştir. Birçok ülkelerde toplu faaliyetlerle bu sorunun çözümü için çalışmalar olmuş ve muhtelif ülkelerde farklı uygulama yollarına gidilmiştir. Yeni bir şekil denemesine girişmeden önce bunun başarı derecesinin ne olabileceğini ne gibi aksaklıkların bu akımı engelleyebileceğini önceden saptamak gerek.

Türlü toplu faaliyetlerin belirli özel alanlarda iyi sonuç verdiğini bazı alanlarda ise başarı sağlayamadığını belirtmek yerinde olur.

Klasik şekliyle kooperatifçilik, taşıma ilkel şekillerden modern teknolojiyi uygulayabilecek duruma getirmiştir. Kooperatifçilik gelişmenin tek vasıtası değildir. Kooperatiflerin başarısı diğer bazı faktörlerin varlığına bağlıdır. Bunların en önemlileri genel ve mesleki öğretim ve eğitim seviyesinin yüksek olması ve ihtisaslaşmış (belli alanlarda) bir eleman kadrosunun varlığı, bilimsel ve teknik araştırma zemini; tarımda devamlı sermaye terakümü ve yatırımı;

tarıma dayalı nüfus ile endüstrinin ihtiyacı olan işgücü dengesidir. Kooperatifler bu faktörlerin de bizzat ortaya çıkmasına ve artmasına katkıda bulunabilirler.

Kooperatifçilik akımı yanında, eğitim, araştırma, sermaye yatırımı ve milli ekonomide endüstri sektörünün büyümesi de yer aldığı takdirde tarım modern hale gelir ve tarımda çalışanların geliri de diğer sektörlerde çalışanların gelirine yaklaşmış olur (25.8.31). Bu durum endüstride ekonomik ve sosyal bir inkılabın (revolution) olması ile de meydana gelebilir. Bazı üretim sistemleri özellikle monekültür (işgücünü ikame eden makinalı tarıma uygun olan) tarımda büyük işletmeler iyi sonuç verebilir. Ancak polikültür tarımda, özellikle sebze ve hayvancılığın yer aldığı işletmelerde, denge şahıs işletmeleri lehine döner. Kolektif ve kamu işletmelerinin, genellikle (bazı istisnalar hariç) verimli olmadıklarından, başka bir şekli çevrilmeleri bahis konusu olmuştur. Bunun esas nedenleri:

- a) Sistem yanlış bir üretim, yanlış bir işletme tipine uygulanmıştır.
- b) Merkezden planlandığından bölge şartları nazarı dikkate alınmamıştır.

c) Yönetim yeterli değildir.

d) Gerekli disiplin sağlanamadığı için kolektif sistem, genellikle tarımın gerili olduğu ve bu geriliğe neden teşkil eden faktörlerin (eğitim noksanlığı, sermaye yetersizliği, tarımdaki nüfus fazlalığı v.s.) mevcut olduğu ülkelerde görülmüştür. Devlet bu eksikliği bizzat telafi etmek ister. Kolektif ekonominin, çeşitli noksanlıkları ve aksaklıkları bizzat giderdiği ve gelişmeyi kısa sürede gerçekleştirdiğini ileri sürmek mümkün değildir.

Kolektif çalışma düzeninin produktivitesinin artırılması, yani teknik esasan ziyade sosyal esasa, hayat düzeyi esasına dayanır. Yetersiz işletmeleri grup içinde eritip gelirleri eşit hale getirme amacını güder. Teknik ve ekonomik esasa dayanan kömünleştirme yanında, tercih edilebilir.

Ancak bu açıklanmaya çalışılan kolektif çalışma düzeni ile kooperatif çalışma düzeninin farklı olduğunu ayrıca belirtmek yerinde olur. Kooperatifler her yönüyle en demokratik kuruluşlardır. Bu makalede de bu anlamda kullanılmıştır. Bu bakımdan Türkiye de

kollektif ekonomik metodlardan ziyade özel teşebbüsü yaygınlaştı-
rıcı metodlar üzerinde durmak daha faydalı olur. Gerçek anlamda
kooperatiflerin bu yaygınlaşmada özel sektörün bir sigorta aracı
olabileceğini de belirtmek yerinde olur. Bu sigortayı kooperatifler
sosyal ve ekonomik yönden üniform bir yapı teşkil etme özellikleriyle
yaratırlar.

Bir toplumda dengeli bir ekonomik yapının kurulmasında özel,
kamu ve kooperatif sektöre önemli görevler düşmektedir. Çeşitli
piyasalar açısından bu sektörler birbirlerine rakip olabilirler. An-
cak toplumun sosyo-ekonomik dengesini sağlamada bu üç sektöre
önemli görevler düştüğü bir gerçektir. Kamu sektörü daha ziyade
alt yatırım işleriyle uğraşır veya özel kooperatif sektöre ekonomik
yönden iyi bir zemin hazırlayabilir. Bunun yanında özel sektör ha-
lihazırda gerek kaynak yönünden ve gerekse istihdam ettiği kadro
yönünden, ekonomide sürükleyici sektör durumuna namzet bir ke-
simdir. Kooperatif kesimin de şüphesiz yardımcı gücünden fayda-
lanılabilir. Ancak kooperatif sektör daha ziyade istikrar sağlayıcı
bir sektör durumundadır, bu iki kesimi durumuna uygun şekilde
desteklemesi ve teşvik etmesi olduğunu belirtmek yerinde olur.

6. BULUTAY, T. (1974). Türk Ekonomisinde 50 Yıl, Konferans, Nisan 1974, İzmir.
7. BULUTAY, T., TİMUR, S. ve ERSEL, H. (1971). Türkiye'de Ge-
çir Dağılımı - 1968, Ankara.
8. BUREAU INTERNATIONAL DU TRAVAIL (1956). L'As Coopé-
ration. Cours d'éducation ouvrière, Genève.
9. CERNEA, M. (1969). Transformations des structures familiales
et coopératives agricoles, dans: revue de «Sociologia Ruralis»,
Vol. IX, No. 2, pp. 134 - 145, ASSEN.
10. CHAMBRES D'AGRICULTURE (1973). Le Monde Agricole: ag-
riculture dans les pays de l'est, dans revue chambres d'agricul-
ture. No: 520, 15 Novembre 1973, Paris.
11. ÇIKIN, A. (1974). İzmir ve Çevresinde Mevcut Tarım ve Sorun-
ları Üzerinde Bir Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, Boro-
va/İzmir.
12. DIGBY, M. and GORST, S. (1957). Agricultural Co-operation
in the United Kingdom, Basil Blackwell, Oxford.

V. LİTERATÜR

1. ALMAN RAIFFEISEN BİRLİĞİ (1970) .-Raiffeisen 1970, Broşür, Mars Matbaası. Ankara.
2. AGRICULTURAL COOPERATIVE STATISTICS, Wales- Summary of Annual Returns to the registrar of friendly Societies for the year 31 th March 1970.
3. BANDINI, M. (1971) .-Toprak Reformu ve Kooperatifler (İtalyan Denemisi), Çev. H. Pastanoğlu, Karınca Dergisi 1971/416 Sayı eki Ankara.
4. BARAN, P.A. ve SWEEZY, P.M. (1970) .-Tekelci Kapitalizm, Doğan Yayınevi, Ankara.
5. BARRE, (1969) .-Economie Politique, time 1, P.U.F., Paris.
6. BULUTAY, T. (1974) .-Türk Ekonomisinde 50. Yıl, Konferans, Nisan 1974, İzmir.
7. BULUTAY, T., TİMUR, S. ve ERSEL H. (1971) .-Türkiye'de Gelir Dağılımı - 1968, Ankara.
8. BUREAU INTERNATIONAL DU TRAVAIL (1956) .-La Coopération. Cours d'éducation ouvrière, Genève.
9. CERNEA, M. (1969) .-Transformations des structures familiales et coopératives agricoles, dans: revue de «Sociologia Ruralis», Vol. IX, No. 2, pp. 134 - 145, ASSEN.
10. CHAMBRES D'AGRICULTURE (1973) .-Le Monde Agricole: agriculture dans les pays de l'est, dans revue chambres d'agriculture. No: 520, 15 Novembre 1973, Paris.
11. ÇIKIN, A. 1974 .-İzmir ve Çevresinde Mevcut Tarım ve Sorunları Üzerinde Bir Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, Bornova/İzmir.
12. DIGBY, M. and GORST, S. (1957) .-Agricultural Co-operation in the United Kingdom, Basil Blackwell/ Oxford.

13. DIGBY, M. (1957) .-Les Coopérative et l'Utilisation des Teres, FAO, Rome,
14. DÜLFER, E. (1971) .-Training facilities for cooperative personnel in african countries, FAO, Rome.
15. ELIYAHU, K. (1966) .-The Economy of Israel Kibbutz. Harvard Midle Eastern Monographs -XIII., Harvard Univ. Press., Cambridge, Massachusetts.
16. FAO, (1954.) .-Report of technical meeting on co-operatives in Asia and the for East. Washington.
17. FAO, (?) .-Technical Meeting on Cooperatives in the Caribbean, Washington.
18. FAUQUET, G. (1948) .-Kooperatif Kesimi, Çev. A. Koyuncu. Ahenk Basımevi, Ankara.
19. FINDIKOĞLU. Z.F. (1968) .-Kooperatifçiliğin Ekonomik ve Sosyal Temelleri, Kooperatifçilik Temel Bilgileri içinde, Türk kooperatifçilik Kurumu Yayını. Ankara.
20. MALFETTANI, L. (1972) .-Le Rôle des Cooperatives Agricoles dans le Développement Economique et Sociale, Teksir Basıldığı yer belli değil.
21. MİLLETLERARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ (1972) .-Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları, Çev. H. Pastanoğlu. T.K.K. Yayınları, No.: 34 Ankara.
22. THE NATIONAL FARM INSTITUTE (1970) .-Corporate Farming and the Family Farm, The Iowa State University.
23. NATIONAL COOPERATIVE RAAD. (1964) .-The Co-operative Movement in the Metherlands. An Analysis, The Hague.
24. NOUYRIT, H. (1972) .-Le role des coopératives dans la Politique agricoles française dans l'optique du VI e Plan. Open World Conférence The Role of Agricultural Co-operatives in the Economic and Social Development, FAO Rome 22-26 May. 1972 Teksir.
25. PLUNKETT FOUNDATION FOR CO—OPERATIVE STUDIES (1962). — Year Book of Agricultural Co-operation, Basil Blackwell/Oxford.

22. **KOOPERATİF SEKTÖR VE BU SEKTÖRÜN MİLLİ EKONOMİLERDE YERİ VE ÖNEMİ**

26. **POSTGRADUATE MARKETING COURSE UNIVERSITY OF READING LECTURES ON AGRICULTURAL CO-OPERATION, 24 th.**
February 1971. Reading, Ders Notları.

27. **Report of the National Commission on Cooperative Development.**
Septembre 1964, Teksir.

28. **SCHUMPETER, J. (1968). — Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: I Kapitalizm, Varlık Yayınları, İstanbul**

29. **STEINER, H. (1966). — Azgelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet**
Çev. C. Uzel ve H. Uzel, Ankara.

30. **SULEMESOV, S. (1972). — Le rôle des coopératives agricoles Dans le développement économique et social des pays socialistes.**
Conférence Mondiale à Audiance Libre le Rôle des Cooperatives Agricoles dans le Développement Economique et Social, Rome, Mai 1972.

31. **TÜRK ALMAN KOOPERATİFÇİLİK EĞİTİM PROJESİ (1970).**
— Kooperatiflerin İşeşekülü, Çalışma Tarzı ve Pazarlamadaki Rolü, Seminer. 19—29 Eylül 1970. İzmir, Notlar.

32. **TÜRK ALMAN KOOPERATİFÇİLİK EĞİTİM PROJESİ (1971).**
Pazarlama Semineri, 6—16 Eylül 1971, İzmir, Notlar.

33. **TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU (1971). — Gelişmekte olan Ülkelerde Kooperatifler ve Türk Tecrübesi, Ankara.**

34. **ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ (1971). — Azgelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmalarında Kooperatiflerin Rolü, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını, Ankara.**

35. **YANAGIDA, H. (1972). — Tableau Actuel de l'Agriculture et des Coopératives en Asie du Sud-est Open World Conference, The Role of Agricultural Co-operatives in the Economic and Social Development, FAO, Rome 22—26 May 1972.**

36. **LAIDLAW, A. F. (1962). — Training and Extension in the Co-operative movement, FAO, Rome.**

37. **KOOPERATİFÇİLİK DERGİSİ, Sayı 12-13, 1971, Ankara.**

38. **KARINCA DERGİSİ, Yıl 38, Sayı 423. 1972. Ankara.**

39. **REUE DES ETUDES COOPERATIVES (1974). — Le Mouvement Mutualiste et Coopératif Agricole. Numéro Spécial. 2e trimestre, Paris.**

lerde piyasa ekonomisinin net dışalımları 1969 - 1972 döneminde 18 milyar ton idi. Bu ülkelerden birkaçı aynı dönem içinde 14 milyar ton dışalım yapmışlardır. Bu ülkelerin dışalım miktarları 1970-1972 döneminde 18 milyar ton olarak artmıştır. Bu artışın nedeni, gelişmiş ülkelerin dışalım miktarlarının artmasıdır. Ancak son yıllarda tahıl stoklarının erimesi yüzünden yiyecek üretimleri büyük ölçüde azalmış ve bu azalma tahıl istemi- ni karşılamak için bir dizi önlemleri gerektirmiştir.

DÜNYA YIYECEK BUNALIMI VE NEDENLERİ

Ceviren : Halûk UZEL

Son yılları yıl boyunca tarımsal üretim ülkelerden 22'sinde ise dışalım göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerden 22'sinde ise tarımsal yiyecek maddeleri üretimi ikinci kalkınma çağına ulaşmıştır.

Dünya yiyecek üretim durumunun yalnız kötü hava koşullarının bir sonucu olarak bugünkü olumsuz niteliğine büründüğünü ileri sürmek, sorunun aşırı derecede yalınlaştırılmasından başka bir şey değildir. Gerçekten, son yirmi yıla ilişkin üretim trendlerine bir göz attığımızda kökleri derinlere inen bir dizi sorunun birikmeye başladığı ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar dizisi içinde endüstrilemiş ülkelerin tüketebileceklerinden ve dışarıya satabileceklerinden daha çok yiyecek üretmeye başlamaları ve geliştirmekte olan ülkelerin de dışalım ödemelerinin giderek artması önemli birer yer tutmaktadır. Böyle bir çerçevede içinde gelişmiş ülkeler, ürettikleri yiyecek maddelerini satamamakta ve geliştirmekte onlar da yeterince yiyecek üretememektedirler. Her grup içinde değişik nitelikte trendler görülebilmekte, örneğin dışarıdan yiyecek satın alan gelişmiş ülkeler kendi kendilerine yeterli derecelerini artırabilmekte ise de, sorunu ele alışı yaklaşımımız açısından güçlük, geliştirmekte olan ve gelişmiş ülkelerdeki duruma ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Genellikle yaygın görüşe karşın güçlüğü kökenleri tarımsal üretimin dinamiğinde yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, karşılaştıkları zorlukları göğüsleyerek, 1950 ve 1960'larda tarımsal üretimlerini en azından gelişmiş ülkeler oranında artırmakta idiler. Buna gerçek bir başarı olarak bakmak yanlış olmaz. Güçlük, gerçekte, yiyecek gereksinmelerinin artış hızında görülmekte, gelişmiş ülkelerde bu hız yüzde 2.5 iken geliştirmekte olan ülkelerde nüfusun da daha hızlı artması nedeniyle yüzde 3.5'i bulmaktadır.

Bu nedenle, geliştirmekte olan ülkelerin tahıl alımlarının 1973 ve 1974'te yaklaşık olarak 60 milyon tona erişmesi beklenmektedir. Gelişmiş ülkeler bu niceliğin aşağı yukarı 52 milyon tonunu sağlayabileceklerdir. 1969-1972 döneminde ise gelişmiş ülkelerin verebildiği nicelik 30 milyon ton dolaylardaydı. Gelişmekte olan ülke-

lerde piyasa ekonomisinin net dışalımını 1969 - 1972 döneminde 16 milyon ton idi. Bu ülkelerden birkaçı aynı dönem içinde 14 milyon ton dclaylarında tahıl satmış durumdadırlar. Geçmiş yıllarda yiyecek yardımları ödeme yükünü bir derece azaltmış ve 1960 - 1970 arasındaki dönemde dışalımının yüzde30'u ile 40'ı arasında oynamıştır. Ancak son yıllarda tahıl stoklarının erimesi yüzünden yiyecek yardımları büyük ölçüde azalmış ve bu azalma tahıl isteminin en yoğun olduğu bir dönemde kendisini göstermiştir.

Son yirmi yıl boyunca tarımsal üretim ülkeden ülkeye önemli ayrılıklar göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelere 22'sinde tarımsal yiyecek maddeleri üretimi, ikinci kalkınma on yılı amaçlarını yılda yüzde dört oranında aşarken 13 başka ülkede bu oran yüzde ikinin altında kalmış bulunuyor. Veri bulunabilen 86 gelişmekte olan ülkeden 33'ünde yiyecek üretimi gereksinmeyi aşan bir hızla artmış, 54 ülkede ise nüfus artış oranının gerisinde kalmıştır. 1972 bunalım yılında bile gelişmekte olan ülkelerin yiyecek üretimi 1966'nın yüzde 20 üzerinde idi. Bu bakımdan, uzun süreli trendde görülen dalgalanmalara karşın bile üretimin nüfus artış hızını aştığı ileri sürülebilir.

Sağlanan bu önemli başarı, birçok ülkelerde dramatik ve etkin bir teknoloji uygulamasının sonucudur. Ancak, elde edilen sonuçların yeterli olduğu yine de ileri sürülemez. Durum özellikle nüfusları ve ekonomileri hızla büyüyen ülkelerde tarım kesmine ağır bir yük yüklemekten geri kalmamaktadır. Girişilen çabaların ülke içi yiyecek istemini karşılayamaması ve yukarıda değinilen önemli dışalımına yol açması yanında, gelişmekte olan ülkelere döviz gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturan tarımsal ürün satışları bakımından da olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır.

Tarımsal ürün satışlarının dünya tarım alışverişindeki payı 1961 — 1963 döneminde % 40 iken bu oran 1970—72 döneminde % 30'a düşmüş, tarımsal ürün satışlarındaki artış oranı yılda % 2,0 ve değer bakımından da ancak % 3,3 artabilmiştir. Böylece, tropik ürünlerde endüstriyel ülkelere piyasa istemi durgunlaşırken tarımsal hammaddelerde sentetik ürünlerin yarısını ile karşılanmış, alımlı kuşak ülkelerinin ürünleri de gelişmiş ülkelerin ileri üretim yöntemleri ve etkin pazarlama güçleri yanında gümrük indirimleri ve sıfır gümrük kolaylıkları önemli güçlükler yaratmaya başlamıştır.

Bunun gibi, uluslararası birliklerce saptanan gelişme yardımı nicelikleri amaçlarına erişme konusunda da önemli gerilemeler

vardır. 1961 ile 1972 arasında gelişme yardımı, geçerli fiyatlarla iki katına ulaşmıştır; ancak bu artış, gerçek değerlerle ele alındığında çok düşük görülmektedir. Devletlerin yaptığı gelişme yardımları ise, saptanan amaçlara erişmek bir yana önemli gerilemeler göstermektedir : kredilerin oranı bağışlara göre daha çok artarken borç yükünün getirdiği faizlerde de hızlı bir birikim eğilimi başgöstermiştir.

Gelişmekte olan ülkelerden birçoğunda tarımsal üretimin gerileşme gerisinde kalışının nedenlerinden birkaçı, FAO'nun 1970 — 1985 Dünya Tarımsal Gelişme Planı'nda (*) belirtilen amaçlara göz atıldığında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Afrika dışındaki ülkelerde ekilebilir yüzey, saptanan orandan yılda % 0.7 daha hızlı artarken toprak verimliliğinin artış hızı amaçların gerisindedir. Bu ise, sulama düzenlerini geliştirme çabalarının sözü edilen belgede öngörülen amaçlara oranla daha yavaş bir nitelik göstermesinden ve eldeki su kaynaklarından rasyonel olarak yararlanılmasında gerekli başarının gösterilememiş olmasından ileri gelmektedir. Bundan başka, yüksek verimli pirinç türleri ekimi ile tanınan bölgelerde gelişme hızının düşüklüğü, bugüne değin çözümlenememiş olan bir dizi teknik sorunlara bağlanabilir. Öte yandan gübre kullanımı, amaçlara çok yakın olarak yılda % 14 dolaylarında bir artış göstermekte ise de, endüstriyel gübre yetersizliği ve fiyatlarının yüksekliği bu oranı son yıllarda frenlemekten geri kalmamıştır. Traktör sayısı bütün bölgelerde amaç olarak konulan oranı aşmış olup yer yer tarımsal işsizlik sorunlarına bile yol açmıştır. Hayvan üretimi alanında ise, yem olarak kullanılan tahıl yetersizlikleri nedeniyle özellikle domuz ve tavuk eti üretimi amaçların gerisinde kalmış ve yumurta ve et sunumu bakımından bir yetersizlik durumu ortaya çıkmıştır.

Burada bir de kırsal kurumlara ve hizmetlere göz atmamız gerekiyor. Bunları salt girdileri iletmeye yarayan bir düzenin de ötesinde, çiftçiyi aydınlatacak birer araç saymamızda yarar vardır. Birçok ülkelerde bu alanda önemli başarılar elde edilmiş olmasına karşın pek çoğunun yaklaşımları geleneksel ve büyük ölçüde etkisizdir. Toprak reformu çabaları ele alınan ülkelere birçoğunda yarım yamalak kaldığı gibi başlatılan ülkelere çoğunda reform yönetiminden sorumlu kuruluşlar ve izleme önlemleri

(*) Provisional Indicative World Plan for Agricultural Development, FAO, Rome 1969, Volumes I and II.

gereksinmelere, özellikle küçük çiftçilerin istemlerine karşılık ve rebilme çabaları yetersizdir. Pek çok ülkelerde tarımsal krediler ve danışmanlık hizmetleri büyük çiftçilere yöneltilmekte, küçük çiftçilerin kooperatifleşerek birleşmeleri ya da bu amaçla benzeri başka örgütler kurmaları konusunda pek az şey yapılmaktadır.

Geçmişte tarımsal fiyat politikalarının çiftçi açısından yeterli derecede özendirici olduğu ileri sürülemez. Temel yiyecek maddesi fiyatlarının kentlerde yiyecek giderlerini artırmamak amacıyla düşük tutulduğu, ya da hükümetlerin dış piyasalara yaptığı satışlardan iyi fiyatlar sağlamasına karşın çiftçiye kazançtan pek azını aktardığı durumlarla da karşılaşmıştır. Ancak 1970'e doğru özellikle Uzak Doğu ülkelerindeki gelişmekte olan ülkelerde yüksek tarımsal fiyat politikaları bir politika ilkesi olarak benimsenmiş ve bu özendirici tarımsal üretimin artış hızını büyük çapta kamçılamıştır. Ancak, bu özendirme yöntemleri sürdürülürken daha sonraki yıllarda yüksek fiyat düzeylerinin çiftçiye sağladığı yararların enflasyon nedeniyle azaldığı bilinmekte ve son fiyat gelişmelerinin sonuçları konusunda kesin bir şey söylenememektedir. Sorun bir tüm olarak alındığında gübre ve piyasadan alınan girdi kullanımının kazanç getiricilik niteliğini koruduğu ileri sürülebilir. Önemli fiyat artışlarının sakıncaları bile, bu girdiler zamanında sağlandığında ve uygun bir kredi düzeni kurulduğunda bir derece giderilebilmektedir.

Bütün durumlar için geçerli olmamalarına ve gelişmekte olan tüm ülkelere uygulanamamalarına karşın eldeki kanıtlar, tarımsal üretim artış hızının son yıllarda düştüğünü gösterir niteliktedir. Gerçekten, on on beş yıldan beri yılda yüzde 5 dolaylarında bir tarımsal üretim artış hızına erişmiş birçok ülkelerde son birkaç yıldan beri daha düşük oranlarla çalışıldığı bilinmektedir. Olayın birçok nedenleri vardır ve bu nedenler, değişen derecelerde çeşitli ülkeler için geçerlidir. Bunlardan birisi kolay uygulanabilir ve parlak projelerin bir süre sonra çıkmaza girmesi, bir başkası da yüksek verim sağlayan yeni türlerin ortam koşullarına uygun olarak dağıtımında karşılaşılan önemli gecikmelerdir. Ayrıca çiftçiye yeni yöntemlerin benimsenmesi konusunda uyanık olmalarıyla küçük ve geleneklere bağlı üreticiler arasında önemli ayrılıklar görülebilmektedir. Dolayısıyla, önümüzdeki yıllarda kırsal kurumların ve hizmetlerin güçlendirilmesi için önemli çabalar gerekecektir.

Yukarıda yapılan analiz, yeni ve yeterli trendlere erişmek için ne tür eylemlerin engelleri ve zorlukları yenmek için gerekebileceğini ortaya koyma amacına yönelmiştir. Ancak çizilen tabloda bir takım köylerin, bölgelerin ve yer yer tümü ile ülkelerin sağladıkları başarıya değinilmediği sürece yetersiz kalacaktır. Bu köy, bölge ve ülkeler neler yapılabileceğini ortaya koymaktadırlar. Ancak uygulanan yöntemler bütün ülkelere ve ürünlere uygulanamaz; yine de tüm dünya için birçok yararlı dersler vermektelerdir.

Yiyecek üretimi alanındaki sorunlar birikimine ek olarak, eldeki ürünlerin besi değerini ve kötü beslenmenin derecesi ile etkilerini de göz önünde tutmak gerekecektir. Tutucu bir hesaplara göre gelişmekte olan ülkeden 61'inde 1970'te yiyecek enerjisi sıkıntısı çekildiği ileri sürülebilir. Uzak Doğu ile Asya'da nüfusun yüzde 25'i ile 30'u arasındaki bir bölüm yetersiz beslenme sorunlarıyla karşı karşıyadır. Yeterli istatistiksel veriler sağlanmayan güdümli ekonomili Asya ülkeleri dışındaki gelişmekte olan ülkeler topluluğunun tümünde yetersiz beslenmenin yaklaşık 460 milyon kişiyi etkilediğini biliyoruz. Daha az tutucu bir incelemede bu sayının çok daha yukarılara tırmanabileceği açıktır.

Bu sonuç, salt bir soğuk istatistik olmaktan da öteye insanların günlük gereksinmelerinde nelerle karşılaştıklarını, sağlıklarının ve büyümelerinin olumsuz yönde nasıl etkilendiğini, çocukların öğrenme ve büyüklerin de çalışma açısından neden geri kaldıklarını ve çocuk ölümlerinin niçin yüksek oranlara eriştiğini ortaya koymaktadır. Verilen sonuçlar tutucu incelemelere dayanan birer istatistiktir ve birşeyler yapma gerçeğini açıkça belirtmektedir.

KIBRIS TÜRK KOOPERATİFLERİ YENİ BİR KANUN BEKLİYOR

Ferit Kaya Açıklam

XX. Yüzyılın sonlarına gelirken Kıbrıs Türk Kooperatifleri hemen hiçbir ülkede tatbikatı kalmamış bir İngiliz Koloni Kanunu ile yönetilmektedir.

Bu durum, siyasi ve iktisadi bağımsızlığının eşğine gelmiş ve çoğunlukla da başarmış bulunan toplumun müesseselerini ve yaşamasına imkân verecek yeni bir kanunla ortadan kaldırılmadıkça gelişmeyi önleyici bir unsur olarak devam edecektir.

Ada kooperatifçiliği, kendine has bir gelişme seyri içinde çeşitli merhalelerden geçerken, Türk toplumunun iktisadi varlığını korumasında başta gelen yardımcı faktörlerden biri olmuştur. Bununla birlikte İngiliz Koloni kanunlarının daha fazla gelişmeğe elvermemesi ve toplumun içinde bulunduğu koşullardaki sür'atli ve ani değişmeler kooperatifçilik mevzuatını bir an önce ele alarak günün şartlarına uydurmayı zorunlu kılmıştır.

Esasında bu gün Türk toplumunda teessüs etmiş kooperatifçilik fikrinin ulaştığı merhale ile elde mevcut mevzuatı bağdaştıramamanın pek çok sorunlar ortaya çıkardığı ve İngiliz koloni kanunlarının mevcut gelişmeye ayak uydurmak bir yana, gelişmeyi köstekleyici, frenleyici bir durum yarattığı görülmektedir.

Koloni döneminde o günün şartlarına ve İngiliz İmparatorluk camiasının çıkarlarına göre bir kooperatifçilik anlayışının hakim olacağı ve mevzuatında o yönde olacağı tabiidir. Oysaki koopera-

tifcilik hareketi demokratik rejimin teminatı altında geliştiği takdirde topluma faydalı olmakta ve kalkınmanın en önemli araçlarından birini teşkil etmektedir.

Kıbrıs Türk toplumunun içinde bulunduğu oluşum dönemi dışında ele alınmış oldukça yüksek bir sosyo — ekonomik yapıya sahip olduğu buna mukabil müesseselerinin ve onları yöneten kanunların eksikliği derhal dikkati çeker. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra meydana gelen olaylar, bu konuya el atmağa fırsat bırakmadığından, günümüze kadar bu aksaklık süre gelmiştir. Bugün için toplum kalkınmasında kooperatifçilik tatbikatında mevzuatın doğurduğu güçlükler gereken kalkınma hızını sağlamasını da engellemekte ve kıymetli olan zaman mefhumunu mevzuat eksikliği ve yetersizliği nedeniyle araştırma, sorma, yazışma gibi uzun ve sıkıcı merhalelerle birlikte, günün yarattığı bürokrasinin gerektirdiği ağırlık gelişmeyi de frenlemiş olmaktadır.

Kooperatifçilik alanında mevcut bu kusurlar devletin karşılaştığı problemlerin tam tarifinin de bulunmaması gelişmeyi iki ölçüde etkilemektedir. Bunlardan birisi kooperatif kelimesinin istismar edilmesinin doğurduğu kötü sonuçlar diğeri ise toplumun hemen her sorununun kooperatif kurulmakla halledilebileceği düşüncesinden hareket edilerek enflasyonist bir tatbikata yönelinmiş olunmasıdır.

Her iki hareketin de toplum için yararlı olmadığı ortaya çıkan yanlış anlaşılmanın sonucu diğer sektörlerin kooperatifleri rakip kuruluşlar halinde görmeye başladığı ve neticede gelişmenin istenen yönde ve hacimde sağlanamadığı görülmektedir.

Mevcut kooperatifçilik mevzuatının bir diğer eksik yönü de kooperatifçiliğin ana felsefesini teşkil eden birlikten kuvvet doğar fikrinin gelişmesine imkan vermemesinde görülmektedir.

Bu gün için pek çok sahada örnek sayılabilecek kooperatifçilik atılımları maalesef üst kuruluşların tahakkuna imkan verecek mevzuatın bulunmaması ve bizzat kuruluş sisteminin bunu engellemesi nedeniyle gelişip serpilememiş ve hizmet alanının genişletemediği gibi, güçlenme fırsatı da bulamamıştır. Bu gecikmenin toplumda yarattığı zarar ise düşünülenin çok daha üzerinde olmuştur.

Halen yürürlükte bulunan Kooperatif Şirketler Kanunu ve Nizamları bu gün için ihtiyaca cevap veremeyen uzak olmasa

karşısında ihtiyacı binaen yaratılmak istenen tadilat teşebbüsleri, Rum tarafın uzlaşmaz tutumu karşısında tahakkük edememiş ve kanunun yanı sıra arzulan Anasözleşmelerin hazırlanması da mümkün olamamıştır. Bu durum, kooperatiflerin çalışma şartlarını etkilediği gibi ortak — kooperatif — Devlet ve kooperatif — Banka münaşebetlerinin gelişmesini önemiştir. Toplum ihtiyaçlarına hitap edecek ve yeni bir kooperatif kanunu çıkması halinde bu gün için toplum bünyesinde en uygun kooperatif türünün ortaya çıkması da mayyatın bu frenleyici durumu karşısında daha fazla gelişmemiş ve böylece içinde bulunulan dönem de günümüze kadar bir deneme devresi olarak kapanmış olacaktır.

— Özel mülkiyet anlayışı içinde yeni bir kod kanununun çıktığı altında gelişmeye başlayacak olan kooperatifçilik hareketi toplum kalkınmasında ferdi katkı oranının artmasını sağlayabilme olanağına kavuşturulmasını imkân vereceği gibi ters yönde de kalkınmanın sağlyacağı sosyal refahtan adil bir şekilde istifade edebilme mekanizmasının da kurulması tamamlanmış olacaktır.

Her hali ile işbirliği ve mukadderat birliği şeklinde doğan kooperatifleri iktisadi birer teşebbüs olarak tanımlamak ve ele almak lâzımdır. Cemiyetlerin hayatındaki rolleri ise herhangi bir teşebbüskünden daha az veya önemsiz sayılmasına imkân yoktur. Kaldı ki, bugün kooperatifçilik hemen her türlü rejim için de teşvik görmekte ve yer almaktadır.

Dünyamızın bir asrı aşan kooperatifçilik tatbikatının İngiltere'de Owen ile başlayan öncülüğü Fransa'da Fourier tarımsal alanda, Almanya'da Schulze — Delitzsch ve Raiffeisen kredi alanında, İtalya'da Luzzati, Finlandiya'da Gebbert, İrlanda'da Flunkett, İsviçre'de Postelozzi ve Emmanüel Von Gellenberg, Danimarka'da Grundting ve Kolt, Çekeslovaya'da Kampelik ve Türkler'de de 1863 yılında Mithat Paşa tarafından tarım pazarlama, kredi ve diğer sahalarda geliştirdiği ve bu ülkelerden de dünyanın her yanına yayılmakta olduğu görülmektedir.

Kooperatiflerin toplumun iktisadi olduğu kadar sosyal sorunlarını da el atması bu ortakların sosyal garantisi olması karşısında, Devlete ait bu önemli hizmetide omuzladığını kabul etmemiz gerekiyor.

Gerek fert devlet ilişkilerinde kolaylığı sağlamak ve gerekse ekonomik konjontör içinde kişisel çıkarlardan ziyade toplum

çıklarlarını korumak maksadı ile doğal kooperatiflerin tarımsal alanda üretim, işleme tasnif ve pazarlama faaliyetleri ve bu faaliyetlere ilişkin girdilerin temin ve tevziini kamu hizmetlerinden olan sulama, içme suyu, elektrik alt yapı işlerini yürütmek, kredi ve yardımlaşma sosyal kanunların en uygun şekilde halli, Tasarruf ve Bankacılık hizmetleri sigorta, tüketim, imalat gibi toplum için sosyal refahı ve sosyal garantiyi ulaştırarak hemen her sahada bu gün yararlı oldukları bir gerçektir.

Sosyal yaşantının ayrılmaz parçası ve sosyal refahın temininde en önemli araçlar olarak kabul edilen kooperatiflerin ekonomik yönden piyasadaki hizmetleri ve rolleri oldukça geniştir.

Kooperatiflerin piyasa üzerindeki rolleri teknik ve Mali — Ekonomik olmak üzere 2 ana grupta toplanabilir.

Teknik yönden kooperatiflerin piyasadaki rolleri :

- Üretimin planlanması ve bitki örtüsünün tesisine yardım
- Pazarlama tesislerinin kurulmasındaki önderlik ve yardım
- İmalat ve İşleme tesislerinin kurulmasındaki önderlik ve yardımları
- Son değişiklik ve teknolojinin ülkeye aktarılmasındaki yardım ve rolleridir.

— Mali ve Ekonomik Yönden Kooperatiflerin piyasadaki rolleri :

- Pazar istihbaratı sisteminin tesis ve yayılması,
- Ticari örf ve adetlerin yayılmasındaki önderlik,
- Ticari ahlakın tesis ve yayılmasındaki rolleri,
- Yeni ihracat olanaklarının tesbiti ve eskilerinin ıslahı konularında devamlı bir çalışma içinde bulunmak,
- Pazarlık gücünün kazanılması ve arttırılmasında örnek teşkil etmek ve yayılmasını sağlamak,
- Finansman gücünün kazanılması ve arttırılmasında örnek teşkil etmek ve bu sahadaki güçlükleri yenmek,
- Piyasanın tanzimi ve fiatların istikrarında nazım rol oynamak ve anormal piyasa dalgalanmalarından ortaklarını korumak,
- Rekabet gücü kazanmak,

— Aracılar arasındaki lüzumsuz kısmın ortadan kalkmasını sağlamak,
şeklinde tasnif edilebilir.

Görüldüğü üzere kooperatifler bir ülkenin sosyal ve ekonomik yaşantısı içinde ayrı bir yere sahiptirler ve herhangi bir teşebbüs veya kuruluş kadar yararlı ve ihtiyaç duyulan sosyo—Ekonomik kuruluşlar olarak yaşantının temel parçalarından olmaları nedeniyle de iyi organize edilmeleri ve ciddiyetle ele alınmaları zarureti vardır. Bu başarıya ulaşmaları için şarttır. Ancak şunu hemen ilave edelim ki bu kuruluşların değeri başarılarından değil, elde ettikleri başarıları adil olarak dağıtmalarından ileri gelir. Bu ise iyi bir kooperatifler kanunu ile sağlanabilir. Ve özellikle müstakil bir kanuna ihtiyaç gösterir. Nitekim bir asrı aşan dünya kooperatifçilik tatbikatı içinde 1852 yılında İngiltere, 1867 yılında Prusya, 1898 yılında da Almanya'nın müstakil birer kooperatifler kanununa sahip oldukları ve 20. asır içinde de sırası ile Japonya, 1923, Yunanistan 1914, Ekvator 1937, Meksika 1927, Brezilya 1938, Şili 1925, Guatemala 1949 ve Türkiye 1969 yılında müstakil kooperatifler kanunlarına sahip olmuşlardır.

Bir kısmı ise, Hukuk mevzuatı içinde kooperatifler müstakil kanun çıkarmak yerine fasıl ayırmak yolu ile (İtalya medeni kanunu, İsviçre Borçlar kanunu ve 1969 yılına kadar Türkiye Ticaret Kanunu gibi) kooperatifçilikle ilgili hükümlere yer vermişlerdir.

Kıbrıs'ın İngiliz imparatorluk camiası içinde olduğu sürede İngiltere'deki kooperatifçilik tatbikatı değil kolonilerde uygulanan tatbikatı izlediği ve ona göre bir mevzuata sahip olduğu dikkate alınır, hadisenin kendi kendine gelişme prensibine aykırı düşen kasıtlı kolonial kalıntılardan sür'atle kurtulmanın ve Türk toplumunun ve iktisadi ve siyasi oluşum şeması içinde kooperatifleri de müstakil bir kooperatifler mevzuatı çıkarılarak özgürlüğe kavuşturmanın müstaceliyeti kendiliğinden ortaya çıkar

İşte bu noktadan hareket edilerek hazırlanmış bulunan «Kıbrıs Türk Kooperatifler Kanunu» teklif ve tasarısı, ihtiyaçlara uygunluk derecesi yetkili uzmanlar ve kamu oyu tarafından tartışılarak mevcut bir ihtiyacın giderilmesi ve boşluğun kapatılması için bir an önce kanunlaşması kaçınılmaz olmuştur.

ULUSLARARASI KOOPERATİF HAREKETİNDE YENİ TEMAYÜLLER

(Ekonomik Büyüme ve Kooperatif İlkeleri)

Yazan : Sadao Nakabayashi
Japon Tüketim Kooperatifleri
Birliği Başkanı

Çeviren : Şimşek ARMAN
Zir. Yük. Müh.

Japon Tüketim Kooperatifi hareketi, diğer ülkelerdeki kooperatif hareketlerinden birçok tecrübeler öğrenmiştir. Japon hareketi, özellikle Avrupa tüketim kooperatifleri hareketinin başarıları ve büyümesi görülerek teşvik edilmiştir. Birçok Japon Kooperatifçi, ileri tüketim kooperatifleri hareketlerini öğrenmek için, her yıl Avrupayı ziyaret etmektedirler.

1947 yılında Stokholm'da düzenlenen 20 nci Uluslararası Kooperatif Birliği (ICA) Kongresi, benim katıldığım ilk kongre olup, bugüne kadar da bütün ICA kongrelerine ve Merkez Komitesi'nin toplantılarına devam ettim. 1960 Lozan Kongresinde Dr. Bonow'un kooperatif hareketlerinin yapısal olarak yeniden düzenlenmesi ve yenileştirmesi için ileri sürdüğü önerileri ile, 1966 Viyana Kongresinde kooperatif ilkeleri üzerine ICA'nın yeni kararı gibi hususlar, bizim kooperatif hareketimize önemli ve faydalı dersler getirmiştir. Varsova'da düzenlenen 25'nci ICA Kongresinde ana konu, «Çok Uluslu Şirketler ve Uluslararası Kooperatif Hareketi» idi. Bu şirketlerin büyüme tehlikesine karşı Japon kooperatif hareketi uyarılmıştır. Dünya kooperatif hareketinde ICA'nın önderliği, Japon kooperatifçiler tarafından tartışmasız olarak çok takdir edilmekte

olup, Kooperatif hareketimiz ICA'nın gösterdiği yolda gelişmektedir.

Büyük kentlerde tüketim kooperatiflerinin zayıflıklarını gidermek için, Sapporo kenti kooperatifi, içinde Tokyo ve Nagoya kentleri kooperatifleri olduğu halde Kent Kooperatifleri Grup'larını meydana getirirken Japon Tüketim Kooperatifleri Birliği (J.C.C.U.) 1969 yılında Tokyo Tüketim Kooperatifini harekete geçirdi. Tüketim kooperatifi hareketindeki bu yeni birleşme geçen yıllarda herkes tarafından öğrenilmiştir. Keza işçi sendikalarının refah faaliyetlerinin sonucu olarak kurulan tüketim kooperatifleri vardır; ve Tsuruokai, Ohdate, Shizuoka ve Yamaguchi gibi orta büyüklükteki kentlerde fabrika işçileri ve diğer yerel halk tarafından bağımsız bölge kooperatifleri kurulmuştur.

Japonya'da perakende fiyatlar 1972 yılında % 15,7, 1973 de % 26,3 gibi hızlı bir şekilde yükselmiştir. Ülkenin yenileşmesi ve büyük işlerin hızlı ekonomik gelişmesine rağmen fiyatlar, bütün ülkedeki halkın geçimini tahrip eder bir yolda her ay daha fazla artmaktadır. Bu koşullarda fiyat artışlarına karşı olan tüketiciler, önemli gelişme gösteren tüketim kooperatif hareketini desteklemişlerdir. Hareketimizin bu gelişmesinde, mağazaların hacimlerinin büyümesi ve yerel kooperatiflerin hızla birleşmesinin oldukça etkili olduğu denenmiştir. Sonunda perakende pazarındaki satışlar ve bu pazarda kooperatif payının hızla artması sağlanmış ve bu durum tüketim kooperatifi hareketinde temel olduğunu göstermiştir. Hızla büyüme sırasında oldukça çok sayıda olan yerel perakendeci kooperatif kendi kaynakları ile sermayelerini artırmaya daha az dikkat ederek, özel bankalardan parasal yardım aramışlar, bu da kooperatif hareketine zarar vermiştir. Kapitalist bir dünyada yaşadığımız sürece bizim tüketim kooperatifi hareketimiz, bir dereceye kadar etkisinden kaçınamayacağımız kapitalist çevre tarafından sınırlanmıştır.

Şimdi, çok hızlı gelişmenin tarafını tutan teorilerin uygulanması sonunda ortaya çıkan hataların ciddiyetini anlıyoruz. Rochdale Öncülerinin tecrübesinden öğrendiğimize göre; kooperatif hareket, kapitalist bir toplumda tüccarlarla rekabet edebilmek ve onlara üstün gelmek için kuvvetli olarak ortaklara dayanmalıdır. Keza, biz büyük işler yaparak kooperatif ortaklarının ilgisini sağlamak yerine yalnızca iş yöntemi çalışmalarına öncelik vererek, rekabet etmek için çaba gösterdiğimizi anladık. Kooperatifçilik il-

keleri ile ortakların zaman ve enerjilerini vererek katılmaları hususlarına dayanan bir kooperatif yönteminin zorunluluğunu kavramak bizim için özellikle önemlidir. Japon tüketim kooperatifleri 10 ortaktan oluşmuş «Han Gruplarına» sahiptir. Bu grupların görevi, ortak satınalma, ev ekonomisi, tüketici öğretimi, aşçılık v.b. konularda grup çalışmalarını teşvik etmektir. Bu ortakların çalışmalarına dayanarak, dış kaynaklardan olmaksızın ortaklarımızdan parasal destek sağlamaktayız. Bu hedefe henüz tam olarak erişilememiştir; fakat perakendeci kooperatifler, başlıca özel bankalardan aldıkları borçlarla değil kendi fonlarını kullanarak, işlerini korumalı ve geliştirilmelidirler.

1949 ve 1950 yıllarında ülkede en büyük olan Nada—Kobe Tüketim Kooperatifi, parasal güçlüğüle karşılaştı ve özel bir bankadan yardım istedi. Banka böyle bir yardımı ancak kooperatifin Yönetim Kurulunda değişiklik yapıldığı zaman sağlayabileceğini açıkladı. Kooperatif bu istemi reddetti ve ortaklara kooperatiflerini bu dış müdahaleye karşı korumaları için acele baş vuruldu; ortakların cevabı çok iyi olduğu için kooperatif bu parasal güçlüklerle üstün gelmeyi başardı. Bugüne adar bu kooperatif fevkalade başarı göstermiş ve Nada—Kobe bölgesindeki 360.000 aile kooperatife ortak olmuştur. Kooperatifin parasal durumu kendi kaynaklarına dayalıdır.

İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda Japon Tüketim Kooperatifi hareketi acı tecrübelere sahip olmuştur. Bu tecrübelerin ışığı altında bize göre bazı Avrupa tüketim kooperatifleri hareketleri de sorunlarla karşılaşmıştır. Örneğin Varşova'daki 25'inci ICA Kongresinde kooperatif finansmanı konusundaki tebliğde kooperatiflerin sermaye artırmalarının tüccarlardan daha güç olduğu ifade edilmiştir. Tebliğ şöyle devam etmektedir.

«Tüketim Kooperatiflerinin parasal güçlükleri, Kooperatifçilik ilkelerinden sermayeye sınırlı faiz ilkesinden ileri gelmektedir. Bir kooperatifin sermayesinin artırılması sınırlı tasarruf yapabilen ortaklarından sağlanır; ve onlar sermayeleri için yalnızca sınırlı kazanç elde ederler. Bütün kooperatifler ilk sermayelerini ortakları için çıkardıkları hisse senetleri, ile yaparlar ve ortaklarına çeşitli tasarruf hesapları açarlar. Bununla beraber hisse senetleri yoluyla ortaklardan sağlanan sermayenin oranı çeşitli kooperatif hareketlere göre değişir. İngiltere (de bu oran % 85 e kadar yükselir.»

Bu gün hızlı enflasyon ve yüksek faiz oranlarının müstesna koşulları altında ortaklardan sermaye sağlamak zordur.; fakat bu konuda ortakların kooperatiflerine olan ilgilerini artırmak ve keza ortakların geçimini ve sağlığını koruyan örgütler olan kooperatiflerin ortakları tarafından desteklenmeleri acele gereklidir. Bununla birlikte, her ne kadar her ülkenin değişik kooperatif yasası varsa da kooperatiflerin genel sermaye piyasasına hisse senetleri ve bonolar çıkarması hususunda Avrupa'ya bir fikir yerleşmiştir. Bu durum, kooperatiflerin hem sahibi hem de müşterisi olan ortaklar tarafından (kurulan kooperatiflerin temel özelliğini tehdit etmektedir. Böyle hisse senetlerine sahip olanların oylama hakları olmasa bile ellerinde bulunan yüksek orandaki hisse senetlerinin ve onların müdahale tehlikesi kaçınılmaz olarak kuvvetlenecektir. Bunun da kendi kendini yöneten bir demokratik hareket olan kooperatiflerin gelişmesi üzerine olumsuz yönde etki yapacağı açıktır. Dışardakilere ait hisse senetleri ve bonolar kooperatiflerin anonim şirketler şeklinde değişmesine önderlik edecektir. Tüketim kooperatiflerinin özel büyük mağazalarla etkili olarak rekabet etmeleri akla uygundur; fakat kooperatif hareketin temelini ortakların birlik ve dayanışması ile kurmuş olması gereklidir. Kooperatiflerin anonim şirketler şeklinde dönüşmesi durumunda halk arasındaki kooperatifleşme önlenemez ve sermaye gücü artacaktır. Bu konuda denenmiş bir durumu ele alalım! Co—op Nederland'ın çöküşü bizde şok etkisi yaptı; yıkılışa yol açan olayları izledik ve ana nedenin, kooperatifleri geliştiren ortaklara olan ihtiyacın ihmal edilmesi olduğuna dikkat ettik. Bu kooperatifin, ortaklarından e'de edeceği sermayeden daha çok tutan yatırım sermayesine ihtiyacı vardı; Sonunda kooperatife dengesiz olarak bir dış sermaye sağlandı. Parasal başarısızlık sırasında kooperatifte iç anlaşmazlıklar ve bunun yanında dışarıdan parasal müdahale vardı.

Japon tüketim Kooperatifleri Hareketi uzun bir süreden beri Federal Almanya Tüketim Kooperatifleri Hareketi ile birlikte çalışmakta olup, personel alış verişini yapmaktadır.

Japon Tüketim Kooperatifleri yasasının koşulları, Federal Almanya'ninkinden daha sınırlayıcı olup, ortak olmayanlara satışı kesinlikle yasaklamakta, bankacılık işlerinin yapılması önlenmektedir, kooperatiflerin ticaret alanlarını sınırlamaktadır. Bu durum kooperatif hareketimizin gelişmesini büyük ölçüde engellemektedir. Bunun için kooperatif yasamızın değiştirilmesi hususunda

büyük çabalar göstermekteyiz. Yalnız kooperatifçilik ilkelerinin değişmez ve daha iyi şeylerle kapitalizmin yerini alan bir esas sağladığını asla unutmamalıyız.

1972 yılında Varrova'daki ICA'nın 25'inci kongresinde Dr. W. Peters (F. Almanya) ve Prof. P. Lambert (Belçika) tarafından verilen «Çok Uluslu Şirketler ve Uluslararası Kooperatif Hareketi» tebliğinde;

Kooperatiflerin temel özelliğinden doğan ve özellikle anonim şirketlerle karşılaştırıldığında; kooperatiflerin parasal engelleri, hisse sermayesi, tasarruflar, bonolar, borçlanma, kooperatiflerin malı olan şirketler arasındaki parasal işbirliği, işçi sendikaları ile kooperatifler arasındaki parasal işbirliği, uluslararası parasal işbirliği v.b. alanlardaki sorunların çözülmesi üzerinde tartışılmıştır.

Buna göre, çok uluslu şirketlere aynı kuvvetle karşı gelmek ve aynı zamanda kooperatiflerin parasal durumlarının kuvvetlendirilmesi için üreticilerin ve tüketicilerin büyük çapta kooperatifler şeklinde örgütlenmesinin sağlanması hususu tebliğin zayıf noktasıdır.

Diğer yandan Dr. Hans Zaunitzer'in, Review of International Co — operation (Uluslararası Kooperatifçilik Dergisi) dergisinin 64'ncü cildinin 1'nci sayısında (1971) yayınlanan 'Alman Tüketim Kooperatifleri Hareketi için Yeni Yönler» isimli makalesi ile Dr. A. Peter'in yine aynı derginin 66'nci cildinin 4'ncü sayısında (1973) yayınlanan «Federal Almanya Cumhuriyetinde tüketim Kooperatifleri Arasında Birlikte Çalışmanın Yeni Şekilleri» isimli makalesinde; 1973 yılında Federal Almanyada Tüketim Kooperatifleri Hareketinin merkezi örgütlerinin yeniden düzenlenmesinde aşağıda özetlenen 3 ana husus ile uğraşılacağı açıklanmaktadır;

1 — Federal Almanya'da kooperatif yasası ve kooperatifleri vergilendirmede diğer yasaların uygulanması kooperatif hareketin gelişmesi için uygun değildir. Birçok yıllardan beri gösterilen büyük gayretlere rağmen bu yasanın Alman Tüketim Kooperatifleri Hareketi için değiştirilmesinin zor olduğu ispatlanmıştır.

2 — Dağıtım alanında özel girişimin kuvvetli rekabeti noktasından, geniş yatırımlar için, tüketim kooperatifleri, yoğun sermaye girişimlerine zorunlu duruma getirilmişlerdir. Bunu yapmak için küçük ve orta büyüklükteki kooperatiflerin tamamlanması ve ortaklarına daha büyük hareket serbestliği ve büyük fayda sağlayan anonim şirketler durumuna gelmeleri gereklidir.

3 — Yatırımı teşvik etmek ve kooperatif varlıklarının büyümesi için hissedarları güçlü kılmak için kooperatifçiliğin sermaye-

ye sınırlı faiz ilkesi daha esnek olarak kabul edilmiş ve keza bu durum enflasyon ve yüksek faiz oranları koşullarında gereklidir.

Birinci sorunda anladığıma göre güçlükler Alman yasalarının belli özelliklerinden meydana gelmiştir. Fakat açık konuşulursa geliştirilmiş bir kooperatif yasası ile doğru yola girilebilir. Aslında yıllarca tekrarlanan girişimlerden sonra Eylül 1973 de Alman Kooperatifçilik hareketi bu yasa değişikliğini başarmıştır.

İkinci sorunla ilgili olarak, biz bugünkü ekonomik koşullar altında tüccarlarla daha etkili olarak rekabet edebilmek için kooperatiflerin daha iyi iş yöntemlerini kabul etmelerinin gerekliliğini, inkâr etmiyoruz. Japon kooperatifçilik hareketinde şimdi Alman ya'da geniş ölçüde hüküm süren tüketim kooperatiflerinin hızlı büyüme teorisi ile ilgili fikirlere benzer fikirlerin yaygın olduğu, bir devir vardı. Kooperatif hareketin pazara katılımını artırmak için kooperatiflerin parasal kaynaklarının azlığına rağmen bütün ülkedeki kooperatif mağazaları genişletildi; ve yeni mağazalar açıldı. Bu politika birkaç bölgede başarısızlığa uğramıştır. Tokyo Tüketim Kooperatifi «hızlı büyüme teorisi» sonucunda kurulmuş, ve Japon Tüketim Kooperatifleri Birliğinin doğrudan kontrolü altında tutulmuştur. Kooperatif başarılı değildi. 1970 yılında Fukuşhima şehrinde yapılan genel kurul toplantısında yapılan işler ciddi olarak tenkit edildi. Eğer biz kapitalist girişimlerle rekabeti denemek için kooperatifleri anonim şirketler şekline çevirseydik kooperatif hareketi kapitalist sistemin ortasında tehlike içinde olacaktı. Bu hususta ben, Alman kooperatif hareketinin perakendeci kooperatifleri, kooperatiflerin yasal şekli içinde bırakmasını ve kooperatif yasasının değiştirilmesine karar vermesini ve başarılı gayretler göstermesini akıllıca olduğunu düşünüyorum.

Üçüncü sorun ile ilgili olarak; ICA «Kooperatif İlkeleri Komisyonu» tarafından tavsiye edilen cari faiz oranlarına göre uygun yükseklikte olan bir faiz gelirinün sermaye hisselerine ödenmesine kooperatiflerin izin vermelerini düşünüyorum.

Diğer yönden çok uluslu şirketlerin zalim kuvvetinin bütün dünyada yaşayan halkın günlük hayatında artan etkisine baktığımız zaman kooperatifçiler olarak bizlerin halk kitlelerinin hayat standartlarının korunması için elimizden geleni en iyi şekilde yapmamızın hakikaten zorunlu olduğunu düşünüyorum.

KAYNAK -

Review of International Co-operation Cilt : 4, Sayı : 4, 1974

1163 SAYILI KOOPERATİFLER KANUNU AÇISINDAN KOOPERATİF TEŞEKKÜLLERİN HUKUKÎ MAHİYET VE NİTELİĞİ

Ass. Merih Kemal OMAĞ

I — GİRİŞ-SORUNUN ORTAYA KONULMASI.

Çağımızda “birlikte çalışma” yöntemi iktisadî hayatımızın gerçeklerinin bir icabı olarak ortaya çıkmıştır. Toplum ilerleme kaydettikçe yaşam kavgası veren iktisadî bakımdan güçsüz fertlerin işbirliği yapma gereği kendini daha çok hissettirmiştir. İşte maddî olanakları zayıf fertlerin oluşturduğu grupların yaptığı işbirliği, toplumun ihtiyaçlarına karşı bir reaksiyon olarak kooperatif örgütünü meydana getirmiştir.¹

“Kooperatifler fertlerin tek başlarına yetersiz olan emek ve sermayelerini daha geniş bir deyimle ekonomik ve sosyal güçlerini birleştirerek yatırıma sevkeden, mal ve hizmet üretiminde artışlar sağlayan, teknik bilgi ve düzenli pazarlama imkânlarını kullanarak kişiye daha müreffeh bir hayat getirebilen müesseselerdir.”²

Görülüyor ki kooperatiflerin izledikleri amaç, belirli iktisadî çıkarları karşılamak, onları güvence altına almaktır. Kooperatiflerde icabında üçüncü şahısların çıkarlarını zedelemek pahasına imkânlar oranında büyük kârlar elde edilerek bunun ortaklar arasında paylaşılması amaçlı söz konusu değildir. Böyle bir amaç kooperatifçilik esprisine uygun düşmez. Kooperatifler ortaklarına belirli bir iktisadi alanda “hizmet” amacı taşır.³

Ancak 1969 tarihli 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu tedvin edilirken yapılan önemli bir aksaklık halen doktrinde kooperatiflerin hu-

¹ Birol. Türkiye’de Kooperatifler. Ankara. 1960. s. 15/16.

² İnan/Çevik. Gerekçeli ve Açıklamalı Kooperatifler Kanunu. Ankara. 1969. s. 65.

³ Brosset/Schmidt. Guide des Sociétés en Droit Suisse. Genève. 1965. Cilt. III. s. 161.

kukî mahiyet ve niteliği hakkında bir tartışmaya yol açmıştır.⁴ Şöyle ki, bir taraftan Ticaret Kanunundan “bağımsız” olmak ve milletlerarası kooperatifçilik ilkelerine göre işleyecek “gerçek kooperatifi” düzenlemek iddiası ile yürürlüğe sokulmuş Kooperatifler Kanunu, kooperatifi bir “teşekkül” olarak nitelendirirken (KK. m. 1) diğer yandan, Ticaret Kanunu kooperatifi mahiyeti itibarıyla bir “ticaret şirketi” olarak kabul eder (TK. m. 136). Kooperatifler Kanunu, Ticaret Kanununun “Kooperatif şirketlere” ait 6. faslını teşkil eden 485-502. maddeleri yürürlükten kaldırdığı halde (KK. m. 100), aynı kanunun 136. maddesindeki “Ticaret şirketleri... ve kooperatif şirketlerden ibarettir” ibaresinin hukukî hayatına son vermemiştir. İlerde birbiriyle çelişmesini saptayacağımız bu iki yasal metin (TK. m. 136 ve KK. m. 1) ve Ticaret Kanunundaki Anonim Şirket hükümlerine açık yollamada bulunan Kooperatifler Kanununun 98. maddesi karşısında ortaya şu sorun çıkmaktadır: Acaba Türk hukuku açısından kooperatif “teşekküllerin” gerçek mahiyet ve niteliği nedir? 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu bu konuda sükût mu etmektedir? Kooperatifler Kanununun sükût ettiği farzedilerek Ticaret Kanununun 136. maddesindeki ibare karşısında kooperatif “teşekkülleri” bir “ticaret şirketi” sayabilir miyiz? Kâr-dışı iktisadî amaçlara yönelik “gerçek kooperatif” kavramını ve ona özgü ilkeleri düzenlemek iddiasında bulunan Kooperatifler Kanunu açısından bu tür bir nitelendirme kabil olabilir mi? Soruna cevap ararken, kooperatifin tarihçesine, kavramın kendisine, ona özgü ilkelere ve bazı şahıs birliklerinden farkına kısaca göz gezdirmeyi çözüme ışık tutması bakımından yararlı bulmaktayız.

II — KOOPERATİF KAVRAMI VE BAZI ÖZEL HUKUK ŞAHİS BİRLİKLERİNDEN FARKI.

1. Kooperatif Kavramı.

A. Tarihi Gelişimi.

Daha makineleşme çağının başlangıcında çalışanlar yaşama koşullarını geliştirmek amacıyla, tüketim ihtiyaçlarını en düşük fiyatla karşılamak için aralarında birleşip “işbirliği” yapmanın yararlı olacağını kavramışlardı. Kooperatifçilik 19. asırdaki sanayi devriminin etrafında madenciliğin ve dokumacılığın bağrından fişirmiştir.

⁴ Bu konuda toplu bilgi için bkz. Karayalçın Y. Ticaret Hukuku II. Şirketler Hukuku. Giriş. Adi Şirket Şirketleri. (Kollektif. Komandit. Limited. Kooperatif şirketler.) İkinci Baskı. Ankara. 1973. s. 73/74. dipn. 3.

a. İngiltere'de.

Papaz Durham'ın öncülüyle 1794 yılında Mongewell'de ilk tüketim kooperatifinin kurulduğu yazılmaktadır. 1820 senesinde ise ilk "Kooperatifçilik Propaganda Ligi" ortaya çıktı. Kooperatifçiliğin öncülerinden Robert Owen bu ligin faaliyetlerine aktif bir şekilde katkıda bulundu. Ligin 1831'de Birmingham'da, 1832'de Londra'da düzenlediği konferanslarda iki büyük toptancı mağazanın açılması kararlaştırıldı ve bu proje gerçekleşme şansına ulaştı. Owen'in itici gücü ve hamleci katkılarıyla ligin açtığı bu kampanya sonucu 1840'a kadar bir kaç yüzle ifade edilebilecek sayıda kooperatif ve "Liverpool'da da bir "kooperatif birliği" ortaya çıktı. Bu ara da İskoçya'da 1829 da Owen'in kuramlarının hararetli izleyicisi Alexander Campbell gelir gider farkının "risturn" şeklinde kooperatif ortaklarına dağıtım ilkesini, "Union-Shop of Cambuslang"ın statülerinde yer almasını sağladı. Ancak Owen'in başlattığı "Distributive societies" akımı İngilterede başarısızlıkla sonuçlandı. Aslında modern tüketim kooperatifçiliğinin ağababalığını 1844'de "Rochdale Society Equitable Pioneers" (İyi kalpli Rochdale öncüleri) adlı kooperatif örgütü kuran 28 dokumacı üzerlerine almışlardır. Bu örgütün liderlerinden olan Charles Howart ve William Cooper, Owen'in çıraklarıdır. Howart hazırladığı örgüt statüsünde yapılan işlem oranında gelir gider farkının dağıtım ilkesine de yer vermiştir. Yatırılan sermayeye oranla muayyen veya eşit miktarda kâr dağıtım sisteminin terkedilerek "risturn" ilkesinin kabulü Rochdale öncülerinin kooperatifçiliğe yaptıkları değerli hizmetin en belirgin bir kanıtıdır. Risturn ilkesi İngiltere'de kooperatifçiliğin gelişme ve başarısında en önemli bir etken olmuştur.

b. Fransa'da.

14/17 Haziran 1791 tarihli Decret ile korporasyonlar ortadan kaldırıldıktan sonra 1830'lar Fransasında çalışanların acıklı geleceğinden endişelenen gazeteci ve yazar Jean-Philippe Buchez bu sosyal sorunun yeni bir çalışma düzeni sayesinde çözümlenebileceğini önermiştir.⁵ İşçilerin maharet ve kabiliyetlerinin onların yegâne sermayesini oluşturdukları hususu Buchez'nin önerisinin temelini teşkil eder. Ona göre işçiler araç, gereç ve hizmetlerini bir üretim "birliği" (association) kurarak bir araya getireceklerdir. Birlik üye işçilerce seçilecek bir komite tarafından yönetilecektir. Üye işçiler faaliyet sonucu bir patronun

⁵ Korporasyonlar, derebeylik ekonomisinde esnafın çalışmak için toplandığı disiplinli ve az çok dışa kapalı derneklerdi. Bkz. İleri S. Kooperativler. İstanbul. 1945. s. 181.

hizmetinde alabilecekleri ücrete eşit bir miktar nakde hak kazanacaklardır. Hasılayı oluşturan fazlalık iki kısma ayrılacaktır: asgarisi üye işçiler arasında pay edilecek, azamisi, bir dayanışma fonunun çekirdeğini meydana getirecektir. Bu suretle Buchez bölünemeyen, dağıtılamayan, devir ve feragédilemeyen “kollektif” nitelikte bir sermaye ve ihtiyat politikasının gerekliliğini orijinal bir ilke olarak ortaya atıyordu. “Réserve socialisées” politikası ile işçi işverene ihtiyaç duymayacak, üretim araçlarını bizzat satın alabilecektir. Buchez’in çizdiği bu birlik modelini 1834’de Pariste mücevher işçileri gerçekleştirmişlerdir. 1848 Şubat Devriminin işgücü piyasasını alt üst etmesinden hemen sonra Fransada bir çok “işçi üretim birlikleri” kurulmuştur. Bunlardan pek azı elde olunan hasılanın belirli bir kısmını kooperatifçilik ideali için ayırabilmiştir. Bundan dolayı da Buchez’in önerdiği “dayanışma” ilkesi de gerçekleşmemiştir. Sermaye yokluğu, yöneticilerin yetersizlikleri, üyelerin dayanışma bilincinden yoksun bulunmalarının yarattığı disiplinsizlikler bu bir tür “kardeşlik birliklerinin” (association fraternelle) çöküntüsüne sebep olmuşlardır. 2 Aralık 1851’deki hükümet darbesi ile de tamamen ortadan silinmişlerdir. Bu harekât çerçevesinde kooperatifçiliğin gelişme sürecinin odak noktalarından biri olan Lyon’da askerî vali mareşal Castellane sahip olduğu olağanüstü yetkilere dayanarak bütün bu tür birliklerin kapatıldığını ilân etmekle kooperatifçiliği sekteye uğratmakta gecikmemiştir.

Kooperatifçilik açısından olumsuz geçen bu devreden sonra, sosyal sorunlara yakından ilgi duyan III.Napoléon’un ülke yönetiminin başına gelmesinin, keza İngiliz kooperatifçilik hareketini yakından izlemiş bulunan Casimir Perier’in Fransa’ya dönerek Rochdale öncülerinin “risturn” ilkesini “Kooperatif Şirketler” adlı bir broşürde savunmasının etkisiyledir ki 1867’de değişir sermayeli şirketler hakkındaki kanun yürürlüğe konmuş ve kooperatifçilik yeniden uyanmaya başlamıştır.

c. Almanya’da.

Daha 19. asrın başlangıcından itibaren Almanya’da “esnaf bankaları” kurulmaya başlanmıştır. Schulze’nin 1849’da Delitzsch’de (Saxe) bir çok marangoz ustasıyla birleşerek meydana getirdikleri ilk sendikal nitelikteki şirketin kurulmasıyla bu tür bankalar belirli bir gelişme gösterdi. Bu şirketlerin kurulmasındaki amaç, marangozlara mesleklerinin ifasını teminen gerekli kredi ve ham maddeyi avantajlı koşullar altında sağlamaktı. 1849’dan itibaren ayakkabı tamircileri de bu akıma kendilerini kaptırmakta gecikmediler. Fransa gibi korporatif sistemi tamamen ortadan kaldıramayan Almanya’da bu ilk kooperatifçilik girişimleri başarıya ulaştı. Açılan bu yoldan kredi kooperatifleri çoğalmaya yüz

tuttu. 19. asrın ortalarında Almanya'da uygulanan % 50 faiz haddini "Delitzsch Şirketi" % 14'e kadar düşürmüş, 1859'larda harekete geçen kredi kooperatifleri ise 1862'den itibaren bu oranı % 9'a dönüştürmüştür. Almanya'da kurulan Rochdale tipi en eski tüketim şirketi 1864 de Neustandt'a (Magdeburg) bulunmaktaydı. Bu suretle kredi kooperatiflerinin varlığına paralel olarak tüketim kooperatifçiliği de gelişmeye başlamış bulunuyordu (Marken Consumverein - Laden Consumverein).

d. Belçika'da.

1847 senesinde, Belçika'da, İçişleri Bakanı olan Charles Rogier'in sayesinde garip bir kurum gün ışığına çıktı: "Société d'épargne pour l'achat de provision d'hiver". Bu kuruluş üyelerine kışlık erzak satınalmayı amaçlayan ve örneğini Almanya'dan alan bir "tasarruf şirketi" idi. İyi mevsimde ortak sandığa kendiliklerinden katkıda bulunan iştirakçilere toplanan fonlarla kış mevsiminde uygun fiyata satınalınan, büyük miktarda gıda maddesi bedava olarak dağıtılıyordu. Ortak tasarruf sistemine dayanan bu şirketler mahiyetleri itibariyle gerçek birer kooperatif sayılamazlar. Bu sandıkların kooperatiflerle olan benzer ve ortak noktası, güdülen amaçta, tüketicinin menfaatlerinin korunması endişesinin egemen olmasındadır. Bu suretle şekillenen tüketici birlikleri Belçika'da kooperatif teşekkülün temelini oluşturmuşlardır. Belçika'da gerçek kooperatifleri işçilerin üretim birlikleri meydana getirmiştir. 1851 kanunu ise "karşılıklı yardım şirketlerinin" (secours mutuels) kurulmasına izin vermektedir. Bu tür şirketlerin kuruluş amacı hastalık, yaranama, malûliyet hallerinde bizzat üyelerine, üyenin ölümü halinde ise dul eşe, muhtaç aile fertlerine geçici bir destek sağlanmasından ibaretti. Ancak bu şirketler Fransa'daki Buchez denemesi gibi başarısızlığa uğramışlardır.

Belçika'da kooperatif kuruluşların yeniden doğuşları ve organize olmaları resmî bir sosyalist partinin kuruluşuyla aynı tarihlere rastlar. Bu sıralarda "siyasal tarafsızlığı" tercih eden "De Vrije Bakkers" adlı ekmek fırıncıları kooperatifinin politizasyonunu öngören bir öneri kooperatif genel kuruluna sunulmuştu. Çoğunluk siyasal tarafsızlığı onaylamış ve önerge reddedilmişti. Bu önerinin genel kurulda yarattığı bölünmeden yararlanan Van Beveren ve Anseele adlı iki sosyalist 1880'de Gand'da başarılı neticelere ulaşacak "Vooruit" adlı kooperatif şirketi kurdular. "Vooruit" in belirgin bir özelliği vardı: üretilen ekmek şirket ortaklarına halka satılan fiyattan daha yüksek bir fiyat üzerinden satılıyordu. Bu fiyat farkından elde olunan fazlalık şirket kasasında döner sermaye'ye benzer nitelikte bir fon oluşturuyordu. Fonun bir kısmı or-

taclara risturn şeklinde dağıtılıyordu. Şirketin kasasındaki bu fon faizsiz ödünç niteliğini koruyarak şirket ortaklarının bir takım sosyal hizmetlerinin görülmesinde, ihtiyaçlarının giderilmesinde yardımcı oluyordu: (hastalık, ölüm yardımları, doğumlarda aynı yardımlar, ihtiyarlıkta pansiyon temini gibi). Sosyal nitelikteki bu faaliyetlerinin yanında "Vooruit" açıktan açığa siyasal faaliyetlerde bulunmuş, grev desteklemiş, bir partiye para yardımında bulunmuş, seçim propagandalarına girişmiştir. "Vooruit"ın siyasal hüviyete bürünmesi doğal olarak karşı görüş ve düşüncedeki diğer partilerin rekabetini ve reaksiyonunu davet etmiştir. Ortaya çıkan mücadele katolik ve liberal eğilimli bir kooperatifin doğmasına yol açmıştır. Kooperatiflerin siyasal tarafsızlıktan ayrılmaları bir çok kooperatifi karşı karşıya getirmiş, neticede kooperatifçilik akımının iktisadî alanda gelişmesine engel olmuştur.

20. asırda ise Belçika'da ilk federal kooperatif birlikleri kurulmuş ve siyasal tarafsızlık ilkesi yeniden geçerlilik kazanmıştır.

e. İsviçre'de.

Kural olarak İsviçre'de kooperatiflerin kuruluşlarındaki amaç genel bir deyimle, "hayatı ucuzlatmaktan" ibarettir. Siyasal hedefler kooperatiflerin amaçları arasında yer almazlar. İsviçre'de kötü geçen bir hasat mevsiminin doğurduğu 1845 iktisadî krizi kooperatifçiliğin başlangıç dönemi sayılır. İlk kooperatif şirket 1846'da Bâle'de kurulan fırıncılar kooperatifi idi. Bu tarihlerden sonra kooperatifçilik faaliyetleri hukukçu Treichler ve Considerant tarafından Zurich'te büyük destek gördü. Bu devrede otuz kadar şirket kuruldu. Elde olunan başarılı neticeler sayesinde ve İngiliz kooperatifçiliğinin etkisiyle bu akım Argovie, St-Gall, Lucerne, Grisons, Neuchâtel, Soleure, Berne, Vaud gibi bir çok kantona bir hamlede sıçramakta gecikmedi. Özellikle Vaud kantonunda hayvan yetiştiriciliği ve sütçülükle uğraşan kooperatifler çok yaygındı. O kadar ki sütçülükle uğraşan kooperatifler İsviçre'deki tüm kooperatiflerin yarısını oluşturuyordu. Kooperatifçilik fikrinin geliştirilmesi amacıyla hukukçu Treichler öncülüğünde 1853'de Zurich'de bir konferans toplandı. Burada "İsviçre kooperatif federasyonu kurulmasına" ilişkin bir plan ortaya atıldıysa da üzerinde bir karar alınmadı. İsviçre'de kooperatifçiliğin bu aşamasında "kooperatifçilik ilkeleri" hem iyi bilinmiyor, hem de bunun neticesi olarak hakkıyla uygulanamıyordu. Bir çok şirket elde olunan hasılayı dağıtmıyordu. Diğer bazıları ise "İnsan sever" bir patronun sermayesini sağladığı bir "hayır şirketi" görünümündeydi. İsviçre'de hayat standardı yükseldikçe kooperatif yavaş yavaş silinmeye yüz tuttu. Ancak ipekçilik alanında doğan yeni bir kriz Bâle'de 1865 senesinde bir "Genel tüketim şirketinin" kurulmasına sebep oldu. Bilâhare Rochdale sisteminin uygulanması özellikle "risturn

dağıtım" kooperatifçiliğe bir hayli yol aldırdı. 1890'da İsviçre tüketim kooperatifi adlı şirketin başı olan Edmond Pictet öncülüğünde bir "federasyon" kuruldu. Federasyon biri sosyal, diğeri iktisadî iki amaç taşıyordu: üyeler arasında "dayanışma bilincini geliştirmek" ve ihtiyaca yetecek surette "tüketimi organize etmek". Dayanışma bilinci bir kooperatifin kendi üyeleri arasında risturn dağıtımıyla sağlanacak, bir kooperatifle diğeri kooperatif arasında ise deneylerini birbirlerine ulaştırmalarıyla gelişecekti. Adı geçen federasyon aynı zamanda bir iktisadî 'enformasyon bürosu gibi çalışıyor, kooperatifçiliğin propaganda-sını da yapıyordu. Nihayet İsviçre'de 1897'de bir de "İsviçre Kooperatif Birliği" kurulmuş oldu.

f. Türkiye'de.

Ülkemizde kooperatifçilik bir asırlık bir geçmişe sahiptir. 1863'de Mithat Paşanın "Memleket Sandıklarını" kurması, tarım kredi kooperatiflerinin faaliyete geçmesi kooperatifçilik akımının başlangıcını oluşturur. Memleket sandıkları 1889'da birleştirilmiş ve on milyon altın sermayesi olan "Ziraat Bankası" kurulmuştur. Ziraat Bankası bir çok tarım kredi kooperatifi kurulmasında öncülük etmiştir. Tarım kredi kooperatifleri birliğinin amacı ise, sun'î gübre, ilaç, makine gibi malzeme ve araçları ucuz fiyatla alarak çiftçinin ve tarım üreticisinin ortak çıkarlarını hizmet etmek, tarımın ilerlemesini, üreticilerin meslekî formasyonlarını sağlamaktır. Keza satış kooperatifi olmıyan yerlerde birlik tarım üreticinin mallarının satılmasına da yardım etmekle yükümlüdür.

Tüketim kooperatiflerine gelince: 1913'de İstanbul'da tek tük tüketim şirketi varolmuş, ancak 1915 senesinde aynı şehrin Çırcır ve Çarşamba semtlerinde Rochdale ilkelerine göre işleyen tüketim kooperatifleri kurulup faaliyete geçmişti. İttihat ve Terakki hükûmeti bu tür şirketlere yardım etti. Bu yardım kooperatifçiliğe olumsuz etkide bulundu. Kooperatifler siyasal tarafsızlıktan ayrıldı. Bu suretle iktisadî amaçlarından saptırılmış olarak kooperatifler 1918'e kadar üç yıl faaliyetlerini sürdürdüler.

Daha sonraki yıllarda, İzmir Yerli Malları, Hereke Kumaş ve Uşak şeker fabrikaları işçilerinin tüketim kooperatifleri kurduklarını görmekteyiz.

Halen ülkemizin tüketim kooperatiflerinin üye sayısı tüm nüfusumuzun % 02'sini oluşturur. Bu oran bizde tüketim kooperatifçiliğinin büyük bir gelişme içinde olmadığını gösterir. Bu gün Türkiye'mizde üç milyonun üzerinde ortak sayılı 19.000 kooperatif mevcuttur.⁶

⁶ Kint/Godin. Les Sociétés Coopératives. Bruxelles. 1968. s. I - II. Detmers

Karşılaştırmalı tarihçenin basit bir analizi, kooperatifin doğuşu ve varlık nedenin dolayısıyla niteliğinin saptanmasında bize yardımcı olabilir: İngiltere ve Fransa'da kooperatifçilik akımının temelinde sanayide çalışanlara karşı duyulan acıma ve yardımcı olma duygusu yatmaktadır. Gelişmesinde de "insani" (filantropik) amaçların izlenmesi önde gelmektedir. Belçika'da da kış mevsiminde uygun fiyatla gıda tedariki amacıyla oluşan kuruluşlar tüketicinin iktisadî ihtiyaçlarının karşılanmasını hedef almışlar, İsviçre'de ise iktisadî krizin zararlı etkilerini saf dışı etmek, hayatı ucuzlatmak, bu tür teşekküllerin varlık nedenini oluşturmuştur. Bir tarım ülkesi olan ülkemizde ise ilk kooperatifler fakir çiftçinin iktisadî çıkarlarını gözetmek, mahdut sanayi dalında çalışanların da tüketim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gütmüşlerdir. Kooperatifçilik daha emekleme aşamasında, İngiltere'de tüketim, Fransa'da üretim, Almanya'da ise kredi alanlarına yönelmiştir. Risturn dağıtımı ve birlikler teşkili yani federalizm, ilkesi kâr gibi maddî bir yarardan ziyade kooperatifçilik idealinin ve gerekli dayanışma bilincinin gerçekleşmesinde büyük rol oynamışlardır. Görülüyor ki tarihsel bakış açısından, kooperatifçiliğin doğuşu ve varlık nedeni, hiç bir zaman, bire yüz katmak ve onu paylaşmak olmayıp iktisadî zorunlukların karşılanması, giderilmesi, maddî gücü zayıf olanın korunmasıdır. Gerçek anlamda bir müşteri muhitinden yoksun olan kooperatiflerin müşterileri bizzat o kooperatifin ortaklarıdır (Principe de double qualité: çifte nitelik ilkesi). Bu nedenle kooperatifin faaliyeti sonucu bir kâr oluşması bahis konusu olamayacağı gibi, kooperatif kâr sağlama ve onu dağıtma amacıyla da kurulamaz. Ticaret ona yabancıdır. Spekülasyon ona yasaktır.

Netice itibariyle kâr amaçlı iktisadî hedefler izlenmesi kooperatifin bünyesine ve ona özgü "ilkelere" aykırı bir davranış olmakla kalmayıp, tüm kooperatifçilik sisteminin inkârı anlamına gelmektedir.

B. Etimolojisi ve Tanımı.

a. Etimoloji

Kooperatif kelimesinin aslı latince olup "birlik ve beraberlik" anlamına gelen "CO" eki ile çalışmak mânasını taşıyan "OPERATIO" ke-

K. L'Acquisition ipso de la qualité de membre d'une Société Coopérative. Lausanne. 1947. s. 12-16. İleri N. a.g.e., s. 156, 186, 197. Barnes W. La société coopérative. (Les recherches de droit comparé comme instruments de définition d'une institution économique). Revue Internationale de Droit Commerciale. 1951. s. 569 - 572
Zadil E. Türkiye'de tüketim kooperatiflerinin başarısızlık nedenleri. Makale. Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi. Nisan. 1974, Cilt. II. sa. 4. s. 2 - 3. Chérix F. Les sociétés coopératives de consommation. Montreux. 1925. s. 29 - 32.

limesinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Kısaca "coopérer" latince "beraber çalışmak" anlamına gelir. Araştırmalara göre "coopérer" fiili ilk olarak Fransız dilinde kullanılmıştır. "Coopérer" ve "Coopération" kelimeleri 1327'ye, "coopérateur" kelimesi ise 1516'ya kadar uzanmaktadır. Bu kelimelerin o devirlerde teolojik (ilahi) anlamda kullanıldığı belirtilmektedir. 1845 yılında yayınlanmış Bescherelle sözlüğünde "coopératif" kelimesine ilişkin şu bilgi mevcuttur: "İngiliz Owen'in ortaya attığı 'topluluk' sistemine kooperatif sistem denir".

b. Tanım.

aa. Genel tanım.

Milletlerarası Çalışma Bürosuna göre kooperatifi "aynı seviyede, eşit hak ve sorumluluklar altında, hür olarak birleşmiş, ortak maddî ve mânevi menfaatleri için birlikte çalışan, olanakları zayıf kimselerin kurdukları cemiyetlerdir" şeklinde tanımlamak kabildir.⁷ Bizce, genel anlamda kooperatif, karşılıklı yardım ve işbirliği sayesinde kâr-dışı ortak iktisadî amaçlar takip eden tüzel kişiliği haiz ve maddî olanakları zayıf kişilerin oluşturduğu bir şahıs birliğidir.

bb. İktisadî tanım.

Kooperatifin bir çok "tipi" olduğundan bütün bu tipleri kapsayacak genel nitelikte tek bir iktisadî tanıma varmak kabîl değildir.⁸ Kruger'e göre "sermaye topluluklarının karşısı olarak kooperatifler ortak amaçlar güden şahıs birlikleridir". Fauquet ise kooperatifi "üyelerinin kişisel, ailevî, meslekî ihtiyaçlarını kendileri tarafından yönetilen ortak bir teşebbüsle, eşit hak ve sorumluluklar altında gidermeyi amaçlayan şahıs birlikleridir" şeklinde tanımlar. Ete'ye göre

⁷ Tosyalı R. Okul Kooperatifleri. Makale. Karınca Dergisi. Haziran. 1952. sa. 187. s. ıvıd. Milletlerarası Kooperatif Birliğinin (ACI) 1948 Prag kongresindeki tanımına göre, kooperatifler, Rochdale prensiplerine ve karşılıklı yardımlaşma temelinde dayanan bir teşebbüsün işletilmesiyle üyelerinin iktisadî ve sosyal gelişmelerini amaçlayan şahıs birlikleridir. Bkz. Coutant L. Lévolution du Droit Coopératif. Reims. 1950. s. 170. dipn. 1. Barnes. a.g.m., s. 575.

⁸ Ali M. Kooperatif Hukuku. İzmir. 1932. s. 4. İleri. a.g.e., 204. vd. Coutant L. a.g.e., s. 170. dipn. 1. İktisadi açıdan "çok tipliliğe" gelince: avantajlı koşullarla ihtiyaçların giderilmesini sağlayan tüketim kooperatifleri, kredi kooperatifleri, marketing, donatım, kefalet, yapı, inşaat, banka, sigorta kooperatifleri bunun somut örnekleridir. Bu türlerin yanında "manevi kooperatiflerden de" bahsolunmaktadır. Bu tip kooperatifler fikri ve bedii heyecanlara cevap veren kooperatiflerdir. Ancak bu kooperatifler "dolayısıyla" üretim veya tüketim kooperatifi niteliği taşımaktadırlar. Bu tür üretim kooperatifi olarak Fransızların «Comédie Française'i gösterilmektedir.

ise kooperatiften maksat “fertlerin teker teker, tamamen ve hemen temin edemedikleri ihtiyaçlarını bir araya gelerek gidermeleridir”.⁹

cc. Yasal Tanım.

1969 tarihli, 1163 sayılı Kooperatifler Kanununda kooperatif teşekküllerin yasal tanımını bulmak kabildir (KK. m. 1). Buna göre :

“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri, özel idareler, belediyeler (ce-miyetler) ve dernekler tarafından kurulan değişir ortak ve değişir sermayeli TEŞEKKÜLLERE kooperatif denir.»

Yasal tanımın unsurlarının ayrıntılı bir incelemesine göre :

● Kooperatifler kâr amacı gütmeyen teşekküllerdir : kooperatifler ortaklarının iktisadî, meslekî ve geçimlerine ait ihtiyaçlarının giderilmesi için faaliyette bulunurlar. Kooperatifte hedef kâr-dışı iktisadî amaçlardır. Kooperatif ortak ihtiyaçların giderilmesine yardımcı olan bir “hizmet” kuruluşudur. Kooperatiflerde risturn dağıtımı ve sermayeye sınırlı faiz verilmesi ilkeleri, “ticarî anlamda bir kâr dağıtımı” olarak nitelendirilemez.

● Kooperatifler gerçek ve kamu tüzel kişileri tarafından kurulabilirler: Kanun metninde kooperatifi kurabilecek tüzel kişinin bir kamu tüzel kişisi olacağı belirtilmesi bir özel hukuk tüzel kişisi olan “ticaret şirketlerinin” kooperatif kurma veya kurulmuş bir kooperatife ortak olmalarını önlemek amacı güder. Zira ticaret şirketlerinin kâr amacı kooperatiflerin bünyesine ve amaçlarına yabancıdır.¹⁰

● Kooperatifler değişir ortaklı teşekküllerdir : Ticaret şirketlerinin aksine, kooperatiflerin iktisadî ve sosyal amacına uygunluk arzeden bir hususta, kooperatiflerin değişebilir ortaklı kuruluşlar olmalarıdır. Kooperatif “her an yeni ortak alabilir”. (Libre Adhésion veya Serbest giriş ilkesi).¹¹

● Kooperatiflerde sermaye “değişir” ve “Kollektif” niteliktedir : Kooperatiflerde sermaye kâr sağlanıp, paylaşılmasına yarayan bir araç

⁹ Bkz. Tosyalı, a.g.m., s. 12.

¹⁰ Kaynak İBK'na göre, kooperatif şirketler gerçek veya tüzel kişiler veya ticaret şirketleri tarafından kurulabilirler (İBK. m. 828/1).

¹¹ Bkz. Brosset/Schmidt. a.g.e., s. 171. Keza, (İBK. m. 839).

değildir. Kooperatiflerde sermaye ortak amaca ulaşmada karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet gibi asli araçların yanında ikinci derecede bir önemi haizdir. Gierkeye göre kooperatiflerde sermayenin oynadığı rol onu diğer şirketlerden ayırır. Kooperatifler sermayeleri değil "kişileri" birleştirir. Kooperatiflerde sermaye "hizmet" eder fakat "yönetmez". Ortaklar kooperatife pay senedi sahibi olarak değil, fakat "kişisel nitelikleri" dolayısıyla bağlıdırlar. Kooperatiflerde sermaye değişir niteliktedir. Bu kooperatifin "serbest giriş"e elverişli bir "açık teşekkül" olma niteliğinin kaçınılmaz ve doğal bir sonucu olduğu kadar, "sermaye miktarı sınırlandırılarak kooperatif kurulamaz" hükmünün de bir gereğidir (KK. m. 2/3). Ticaret şirketlerinde ise kural sermayenin değişir olmamasıdır.

● Kooperatiflerde sermaye "kollektif"tir. Sermayenin bu niteliği, kooperatiflerin netice itibariyle "toplumsal yararı" ön planda gözetilen felsefelerinin bir icabıdır. Anasözleşmede ortaklara paylaşım yapılabileceğine dair bir açıklama bulunmadığı takdirde "tasfiye bakiyesi" Türkiye Millî Kooperatifler Birliğine" devredilir. Devredilen bu bakiye "Kooperatifleşme amacına" uygun olarak kullanılmalıdır (KK. m. 83/3). Ticaret şirketlerinde ise tasfiye bakiyesi üzerinde ortakların hakkı bulunmaktadır.¹²

● Kooperatifler tüzel kişiliği haiz birer "teşekküldür": Kooperatifler ticaret siciline tescille tüzel kişilik kazanırlar (KK. m. 7). Sicile tescil kurucu bir rol oynamaktadır. Kooperatif tüzel kişiliğe sahip olmasıyla organları onu üçüncü şahıslara karşı temsile başlar, bunlar aracılığıyla kooperatif hak ve borçlar edinir (KK. m. 3). Tescilden önce kooperatif namına işlem yapanların kişisel ve zincirleme sorumlulukları vardır (KK. m. 7).¹³

C. Kooperatife özgü ilkeler.

Herhangi bir özel hukuk şahıs birliğinin bir kooperatif olup olma-

¹² Kaynak İBK'ne göre, "tasfiye sonucu bakiye malvarlığı kooperatif amaçlara veya genel çıkarılara yardımcı faaliyetlerin teşviki için kullanılır. (İBK. m. 913/4). 1947 Fransız kanunu ise (m. 16/1 - 19) "tasfiye halinde net aktif genel kurul kararıyla kooperatife ya da kooperatif birliklerine veya genel ya da mesleki vararı olan işlere devredilebilir". Guhl. T. Le Droit Fédéral des Obligations. (Çeviri Des Gouttes.) Zurich. 1947. s. 566. Coutant. a.g.e., s. 226-227. Detmers. a.g.e., s. 10.

¹³ İsviçre'de doktrin kooperatifin "korporatif" mahiyeti üzerinde durmaktadır. Korporasyon, ortak fikirler etrafında veya aynı mesleği uygulayanların rızaları ile bazı kurallara bağlanmaları sonucu ortaya çıkan şahıs birliğidir. Bkz. Guhl. a.g.e., s. 538. Detmers. a.g.e., s. 11. dipn. 7. Keza bkz. 5 No'lu dipnotumuz ve İsviçre'nin kooperatiflere mahsus 1939 tarihli tüzüğü.

dığının saptanması o birliğin kooperatifçiliğe özgü bazı ilkeleri uygulayıp uygulamamasına bağlıdır. Kooperatif kuruluşların amaç ve işleyiş açısından iktisadî alandaki ortak özelliklerinin yasal platforma yansımından bu ilkeler meydana çıkar. Bu ilkelerin temelini 130 senelik bir geçmişe sahip "Rochdale Prensipleri" oluşturur. Bu prensipleri, giriş, çıkışta serbesti, demokratik yönetim, siyasal ve dinsel tarafsızlık, eğitim, satışta peşin para ve piyasa fiyatının gözetilmesi, işletme fazlasının risturn şeklinde dağıtımı, hilesiz satış olarak sekiz bend halinde toplamak kabildir. Bu ilkeler birbirlerine sıkıca bağlı olup kooperatifçiliği diğer iktisadî ve ticarî faaliyetlerden esaslı surette ayırırlar. 1937 Paris, 1948 Prag "ACI" kongrelerinde kabul edildiğine göre, kooperatifçilik ilkelerine uyulması, serbest giriş, demokratik yönetim, işletme fazlasının üyelere işlemleri oranında dağıtımı, sermayeye sınırlı faiz ilkelerinin kabulüne ve uygulanmasına bağlıdır. "ACI"nin 1966 Viyana kongresinde ise bu dört ana ilkeye, kooperatifçilik eğitiminin geliştirilmesi ve kooperatiflerarası işbirliği ilkeleri ilâve olunmuşlardır.¹⁴

a. Serbest giriş-çıkış ilkesi : (Açık kapı ilkesi - Porte ouverte)

Kooperatifler maddî olanakları zayıf belli bir grup insanın ortak iktisadî ihtiyaçlarını gidermeyi amaçladığı için sadece kurucu ortaklar ile yetinemez. Anasözleşmenin öngörebileceği "genel ve objektif" koşulların gereğini yerine getiren, saptanan niteliklere uygunluğunu ispatlamış "herkesin" kooperatife ortak olması ile kooperatif amacını tam anlamıyla gerçekleştirebilir. Kooperatife girişte siyasal düşünce ve dinsel ayırım gözetilemez. Hiç kimse bir kooperatife üye olmaya veya bu statüde kalmaya zorlanamaz.¹⁵ Bu açıdan hiç kimseye ayrıcalık tanınamaz.

Serbest giriş ilkesinin doğal bir sonucu olarak kooperatif varlığını devam ettirdiği sürece her ortağın "serbestçe çıkma" hakkı vardır.¹⁶ (KK. m. I., KK. m. 4/3-8, KK. m. 8, KK. m. 10, KK. m. 12, KK: m: 13).

¹⁴ Bkz. Karayalçın Y. a.g.e., s. 400 - 401. dipn. 18. Bu ilkeler arasında "Peşin para ile satış" ilkesinin önemini kaybettiğine işaret edilmektedir.

¹⁵ Kooperatifin monopolist (tekelci) bir nitelik taşıması, ortağı bulunmayanlara ayrı bir politika uygulaması, dclaylı yoldan kooperatife ortak olmaya zorlayıcı birer etkidir. Ülkemizde kooperatife ortak olmanın kooperatifin hizmetlerinden yararlandırılmadığı bir gerçektir. Bkz. Kararlar R. Kooperatifçiliğin Temel İlkeleri. Makale. Karınca Dergisi. Temmuz. 1974. sa. 451. s. 3/4 (Keza aynı makale: Milliyet Gazetesi. 10 Mayıs. 1974. s. 2).

¹⁶ Serbest giriş ilkesinin, kooperatiflerde amaç ve işleyiş açısından gerekli "Şahsın sermayeye üstünlüğü" (intuitu personae veya personalizm) ilkesi ile açık bir çelişki içine düştüğü iddia edilebilir. Şahsın sermayeye üstünlüğü ilkesinin ana

b. Demokratik Yönetim İlkesi (Bir kişi, bir oy: suffrage universal ilkesi).

Kooperatiflerde bütün ortaklar birbirlerine eşittirler. Kooperatif bu "eşitlik" ilkesine dayanılarak yönetilir. Ortaklar kanunun kabul ettiği esaslar dahilinde hak ve borçlarda eşittirler.¹⁷ Kooperatiflerde bu ilke açısından sermaye önemli değildir. Bir ticaret şirketi sayılan anonim şirketlerde on aksiyona sahip bulunan ortağın bir aksiyona sahip ortağa kıyasla on defa daha fazla hakka sahip olduğunu söylemek kabilsede, demokratik yönetim ilkesinin geçerli olduğu kooperatiflerde, her ortağın eşit hak ve borca sahip olduğu kabul olunur.¹⁸ Ortaklar arasındaki bu eşitlik, kooperatifte "karar alma" düzeyinde de belirir: her ortak, pay miktarı ne olursa olsun, sermayeye olan katkısı gözetilmeksizin genel kurulda yalnız "bir oy" hakkına sahiptir. Ticaret şirketlerinde böyle bir ilke bahis konusu değildir.¹⁹ (KK. m. 23, KK. m. 48).

**c. İşletme fazlalarının ortaklara kooperatifle olan işlemleri
oranında dağıtılması (RİSTURN ilkesi).**

Gerçek kooperatiflerde ortaklar sermayelerini semerelendirmek

felsefesi, kooperatiflerde teşekkülün temelini ortakların kişiliklerinin ve benliklerinin oluşturmasında yatmaktadır. Kooperatiflerde, kişilerin bilgileri, nitelikleri, karşılıklı yardım ve dayanışma bilincinin varlığı sermayeden daha fazla önem arzeder. (KK. m. 1. KK. m. 8. KK. m. 14. KK. m. 18) Kooperatifler sermayelerin değil fakat "kişilerin" iktisadi alanda birleşmeleridir. Hem kişiliğe bu derecede önem atfetmek, hem de kooperatifin kapılarını "herkese" açık tutmak: işte çelişki burada yatmaktadır. Bu tutarsızlığı giderecek, her iki ilkeyide uyum halinde işletebilecek bazı çareler düşünülmüştür. Kooperatif ana sözleşmeleri ortaklık sıfatının kazanılabilmesi için "belirli bir mesleğin ifasını" veya "rakip bir teşekküle iştirak etmemiş olma" gibi koşul ve nitelikler arayabilir. Önceden saptanan bu gibi belirli ve objektif niteliklere sahip kişilerin girişine kooperatif her zaman açık tutulmalı ancak bu niteliklere sahip olmayanlara karşı da "katılmayı red hakkı" kooperatife tanınmalıdır. Girişten sonraki devrede bu niteliklerin kalkması ya da ortağın kooperatife zarar vermesi olanak dahilindedir. Bu halde de ortaklık sıfatının kaldırılması gerekir. Serbest çıkış ilkesi ise kooperatifin devamlılığını ve varlığını tehlikeye düşürmemelidir. Bu amaçla bu hakka bazı sınırlandırmalar getirebilir. Bkz. Jdt. 1963 II. 138. Keza, İBK. m. 840. İBK. m. 843. İBK. m. 844. İBK. m. 846.

¹⁷ İsviçre'de, anasözleşmeler, kooperatif ortağının aynı amacı gerçekleştirmeyi hedef tutan başka bir kooperatife aidiyeti halinde yönetici olarak o kooperatifin yönetim kuruluna seçilmiyeceğini öngörebilir. Bkz. Brosset/Schmidt. a.g.e., s. 181.

¹⁸ Bkz. Jdt. 1943. I. 422.

¹⁹ Gelişmekte olan ülkelerde bu ilkenin tam olarak etkinliğini gösteremediğine işaret edilmekte, genel kurula katılma oranının azlığı, ayrıntıların konu olduğu tartışmalar, ortakların önemli konularda aydınlatılmaması, üst kademece hazırlanan tasarıların otomatik olarak onaylanması, gibi hususların bu ilkeyi zedelediği yazılmaktadır. Bkz. Karalar R. a.g.m., s. 14.

amacı ile değil fakat iktisadî ihtiyaçlarını elverişli koşullar altında gidermek için bir araya gelirler. Kooperatifin bir "hizmet işletmesi" olmasına rağmen, belli bir faaliyet dönemi sonunda bir işletme fazlası²⁰ ortaya çıkarsa, bu fazlalığın onu yaratan ortaklara, kooperatifle olan işlemleri oranında dağıtılmasında yarar vardır. İşletme fazlalığının (Trop-perçu) risturn şeklinde ortaklara dağıtımı, ticaret şirketlerindeki kâr dağıtımından farklı bir kavram olduğu kadar, farklı bir amaca da hizmet eder. Risturnun varlık nedeni, bire on katılmasının sağlanması değil, ortaklararası ilişkilerin sıkı ve etkin bir "işbirliğine" dönüştürülmesidir.²¹ (KK. m. 38/2).

d. Sermayeye sabit ve sınırlı faiz verilmesi ilkesi.

Kooperatiflerde sermayeye sınırlı faiz verilmesinin amacı, sermayenin ortakların çıkarlarını denetleyecek ve zedeleyecek bir araç olmamasını ve ortakların fazla yatırım yapmalarını temindir. Sermayeyi ön plana çıkartmamak içindir. Sermayeye sınırlı faiz verilmesi ilkesini rededen fikirler de mevcuttur. Kooperatiflerde sermaye ortakların işletmeden yapılmasını bekledikleri hizmetler için vermektten "kaçınmayacakları" ödentiler olduklarından onlara faiz vermek gerekmez. Resturn dağıtımı yeterlidir. Sermayeye faiz verilemsi kooperatifi "gerçek amacından" saptırır.²² (KK. m. 38/3)

e. Siyasal ve Dinsel Tarafsızlık İlkesi.

Siyasal, dinsel tarafsızlık ilkesi kooperatifin herkesin katılabileceği kuruluşlar olma niteliğinin bir sonucudur. Bu ilke "serbest giriş veya açık kapı" ilkesiyle de yakından ilişkilidir. Herkesin tüketici olduğu verisinden hareketle, bir tüketim kooperatifine belirli siyasal görüşteki bir tüketiciyi kabul etmemek, bunun yerine başka görüşteki bir diğerini kabul etmek, kooperatiflerin varlık nedenlerinin inkârı demektir. Tarafsızlık ilkesi, kooperatiflerin iç uyumu ve bütünleşmesini de amaçlar (KK. m. 4/3-8, KK. m. 92).

²⁰ Kooperatiflerde belirli dönem sonucu yaratılan işletme fazlası değişik amaçlarla üç ayrı alanda kullanılır: Bu fazlalık, kooperatifin gelişmesini sağlamak için yedek akçe olarak ayrılır. Bu yedek akçeler ortaklara dağıtılamaz. (KK. m. 39). Yahut, ortaklık payı faizi olarak dağıtılır. (KK m. 38/3), ya da işlem oranında yukarıda açıkladığımız amaçla risturn şeklinde bir tevziata uğrar. (KK m. 38/2).

²¹ Bir ortağın kooperatifle 10.000 TL.'lık, diğerinin ise 5.000. TL.'lık alışveriş yaptığını farzederseniz, kooperatifin belli bir faaliyet dönemi sonunda 0/010 işletme fazlalığı dağıttığını varsayarak, ilk ortak 1.000. TL.'sı, ikinci ortak 500. TL.'sı alacaktır.

²² Uğurlu V. Kooperatiflerde sermayeye faiz verilmelidir? Makale. Karınca Dergisi Ekim 1971. sa. 418. s. 18.

f. **Eğitim ve Kooperatiflerarası "İşbirliği" İlkesi** (Federalizm İlkesi).

Bu ilke kooperatifçiliğin ana hatlarının kavranmasını, ortaklarda dayanışma bilincinin yerleşmesini sağlar. 1853 yılındaki anasözleşmelerde bile bu ilkeye rastlamak kabildir. Bu statülerin öngördüğüne göre, kooperatif net gelirinin % 25ini eğitim fonu olarak ayırmak zorundaydı. Kooperatifçilik eğitimi, kooperatife özgü ilkelerin tam anlamıyla kavranması ve gereğinin yapılması gibi konularda ortaklara belirli bir bilinç ve yetenek kazandıracaktır. Bu bilinç, kooperatiflerde sosyal disiplini, ortak sorumluluk esprisini, keza karşılıklı dayanışmayı sağlamaya yetecektir. Netice itibariyle eğitim ilkesi, iki cephesi ile kooperatifçilik hareketinde önem arzeder: ortak iktisadî ihtiyaçların giderilmesini sağlar, sorumluluk bilincini yeşerterek toplumsal uyum ve denge açısından dayanışma ilkesini üstün gören fertlerin yetişmelerine yardımcı olur (KK. m. 70, KK. m. 94).

Bu arada kooperatiflerarası işbirliği (federalizm) ilkesinin de önemini inkâr etmemek gerekir. İşbirliği ilkesinin esası "birlikten kuvvet doğar" felsefesine dayanır. Bu ilkenin uygulanmasıyla tüketici ve üretici arasında direkt bir ilişki kurulabilmiş olunacaktır. Ayrıca kooperatifçiliğin amaçlarına varmada sürat, eğitimde de etkenlik kazanılmış olunacaktır (KK.m. 70 vd. KK. m. 80).²³

Kooperatife özgü ilkeler bir kuruluşun kooperatif niteliğinde olup olmadığını saptamada, özellikle onları ticaret şirketlerinden ayırmada geçerli bir kriter rolü oynarlar. Bu ilkelerin uygulandığı bir kurum mahiyet ve niteliği itibariyle bir kooperatiftir.

2. Kooperatif "teşekküllerin" bazı özel hukuk şahıs birliklerinden farkı.²⁴

A. **Sendikalar ve Kooperatifler.**

Sendikalar işçi ve işverenlerin ortak ekonomik, sosyal ve kültürel

²³ İlkeler konusunda toplu ve ayrıntılı bilgi için bkz: Colombain/Hirschfeld. Rochdale kurallarının kalkınma yolundaki ülkelerde uygulanmasının sorunları ve zorlukları. makale. (çeviri: Üskül Z.) Eskişehir. İTİA. Dergisi. Haziran. 1973. Cilt. IX. sa. 2. s. 361 - 370. Barnes W. a.g.e., s. 572 - 575. Coutant L. a.g.e., s. 183 - 237. Karalar R. a.g.e., s. 3 - 14. Karayalçın. a.g.e., s. 400. Kint/Godin. a.g.e., s. 18 - 22. Zadile. a.g.e., s. 2 - 4.

²⁴ Bu farklılıkların saptanmasında, amaç, araç, kuruluş ve işleyiş, etki alanı ve, hüküm farklılıklarını birarada toplu halde gözönünde bulundurmaktayız. Bkz. Detmers. a.g.e., s. 9 - 10. Geçerli bir kriter araştırması için bkz. Ansay T. Adi şirket, dernek ve ticaret şirketleri. Ankara. 1967. Tunçomağ K. Dernek ve şirketleri ayırmada gayenin önemi. II. TBHH. Ankara. 1962.

yararlarını korumak ve geliştirmek için, serbestçe kurulan ve demokratik esaslara uygun olarak faaliyette bulunan bağımsız özel hukuk tüzel kişiliği niteliğine sahip "meslekî teşekküllerdi."²⁵ (274/1317 sayılı SK. m. 1).

Kooperatifler ise kâr-dışı amaçlar güden, maddî olanakları zayıf ortakların iktisadî ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlayan, tüzel kişiliğe sahip bir özel hukuk şahıs birliğidir.

Kooperatif ve sendikaların beliren benzer ve ortak noktaları, "kendi kendine yardım" felsefesinin bu teşekküllerin varoluşlarına yardımcı olması keyfiyettir. Keza her iki teşekkül kamusal cepheleri itibariyle; Anayasamızın "Sosyal ve iktisadî hak ve ödevler" bölümünde yer almışlardır (Bkz. 1961, T.C. Anayasası, m. 46, m. 51).

Buna rağmen sendika ve kooperatifler amaçları itibariyle birbirlerinden farklı kuruluşlardır. Sendikalarda amaç, işgücü ile sermaye arasında bir denge sağlamak olmasına karşılık, kooperatiflerde amaç güçsüz kişilerin ortak iktisadî ihtiyaçlarını gidermektir. Keza, sendika ve kooperatiflerin, kuruluşları ve düzenledikleri alan da birbirinden farklıdır.²⁶

B. Dernekler ve Kooperatifler.

Dernek kazanç (kâr) amacı dışında bir "ideal" amacın gerçekleştirilmesi için en az yedi kişinin bilgi ve çalışmalarını sürekli bir şekilde birleştirdikleri tüzel kişiliği haiz bir şahıs birliğidir (MK. m. 53, DK. m. 1).

Kooperatifler derneklerden kesinlikle ayırdelebilir. Kâr paylaşmak amacı ile bir dernek kurulamayacağı gibi kâr-dışı iktisadî amaçlar da derneğe yabancıdır. Derneklerde amaç münhasıran "idealdir".²⁷

²⁵ Bkz. Çelik N. İş Hukuku Dersleri. İstanbul. 1974. s. 235 - 241. Sendikalar derneklerden de farklıdır. Herşeyden önce hukuki bünyeleri itibariyle bir dernek değildirler. Kamu hukuku meslek kuruluşlarına yaklaşmakla beraber sosyal yönü itibariyle keza grev ve lokavt yetkisinden ötürü dernekteki farklılık arzeder. Bu nedenlerden dolayı Göle'ye göre, sendika, "suigeneris" bünyeli sosyal bir meslek örgütüdür. Bkz. Göle C. Türk Hukukunda Sendikaların Hukuki Niteliği ve Kooperatifler kurmalarına ilişkin Sorunlar. SBF, 1971. sa. 4. s. 148.

²⁶ Bkz. Göle C. a.g.e., s. 152. Bkz. KK. m. 1. 274/1317. SK. m. 14/1. SK. m. 15.

²⁷ Bkz. Poroy/Tekinalp/Çamoğlu. Ortaklıklar Hukuku. İstanbul. 1972. s. 702, dipn. 1-2. Tekinalp Ü. Kooperatiflerde ortakların kişisel niteliklerinin önemi, ortak sıfatının kazanılması ve yitirilmesi. İstanbul. 1972, s. 9. 18. 22. Özsunay E. Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler. İstanbul. 1974. s. 77/78. Akipek JLE but des associations en Droit Turc et son importance juridique: (Batı'dan ayrı bası) An-

Kooperatifler ise kâr-dışı iktisadî amaçlar için kurulurlar (KK.m. 1). Ancak ilk planda kâr-dışı iktisadî amaç, ikinci planda ideal bir amaç olmak üzere bir kooperatif kurulabilir. Derneklerde amaca erişmede yararlanılan "araçlar" üye aidatları ve bağışlardır (DK. m. 7/h). Kooperatiflerin yasal tanımında sayılan araçlar ise, dayanışma, karşılıklı yardım ve kefalettir. Sermaye bir araç olarak koopedtiflerde ikinci derecede bir öneme haizdir. Dernekler etki alanı itibariyle "dışadönük" bir nitelik taşıırken kooperatifler "içe dönük" türler. Keza dernekler kooperatiflerden, kuruluş ve işleyiş, teşkilât, malvarlığı ilişkileri, kamuyu aydınlatma ilkesinin varlığı, tâbi oldukları yasal hükümler açısından da farklılık gösterirler.

C. Adi Şirket ve Kooperatifler.

Adi şirket birden fazla kişinin ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere güçlerini veya araçlarını birleştirmeyi sözleşmeyle yükledikleri ve tüzel kişiliği olmayan bir şahıs birliğidir (Bkz. MK. m. 55, BK. m. 520, TK. m. 138, 156, 244, 951/1). Adi şirket "ana şirket" tipini oluşturan bir şahıs birliğidir. BK. adi şirket kavramını tanımlayan maddesinde amaç unsuru açısından yasal bir sınırlama getirmemiştir. Bundan ötürü adi şirketin iktisadî veya ideal amaçlarla kurulması olanak dahilindedir.²⁸

Kooperatiflerde ise amaç adi şirketlerdeki gibi — tâbiri câizse — "yasal bir renksizlik" niteliği taşımaz. Kooperatiflerde yasal amaç, iktisadidir. Bu iktisadilik kâr-dışı bir iktisadiliktir (KK. m. 1).

Adi şirketlerde amaca ulaşmak için kullanılacak araçlar hakkında mal ve emekten bahsedilmekteyse de kaynak İBK. genel bir ifadeyle "güç ve araçtan" bahseder (İBK. m. 530). BK'muzu da, kaynaktan ayrılmayıca icabettirecek geçerli bir hukuka neden olmadığından kaynak İBK. şeklinde anlamak gerekir. Görülüyor ki araç açısından da adi şirkette yasal bir sınırlama yoktur denilebilir. Amaca ulaşmada her türlü yükümlülük araç kavramına dahil edilebilir. Kooperatiflerde ise araçlar

kara 1973. s. 8. (dipn. 3). 13. 14. 16. 23. 24. 34. Bahar Y. Kooperatifler bir ticaret şirketi mi? Bir dernek mi? İBD. 1959. sa. 11 s. 395. 399. Capitaine G. Société Coopérative. FJS. 1154. s. 2 - 3. İsviçre mevzuatında kooperatifin daha ziyade bir "hayır cemiyetine" yaklaştırıldığı hususunda ayrıca bkz. Hirs E. Ticaret Hukuku Dersleri. İstanbul. 1946. s. 372.

²⁸ BK. m. 520 "... müşterek bir gaye..." den bahseder. BK'nun bu tanımının BK. m. 521, 522, 539 da yeralan kâr-zarara ve tasfiye bakiyesine ilişkin hükümlerle birlikte yorumlanması halinde kanun koyucunun iktisadî amaçlı bir şirketi düzenlediği iddia edilebilirse de tanımda yer alan amaç unsuruna yasal hiç bir kayıt ve sınırlama getirilmediğinden ideal amaçlı bir adi şirketin uygulamada az rastlansa bile kurulması kabildir.

muayyendir (Bkz. KK. m. 1). Keza adi şirketi sözleşme taraflarının varlığından ayrı bir varlığı yani bir tüzel kişiliği olmadığı gibi bu tür bir malvarlığına da sahip değildir. Kooperatifler ise tüzel kişiliğe sahip şahıs birlikleridir. Kooperatifler kuruluş, işleyiş ve tâbi oldukları hükümler açısından da adi şirketlerden farklıdır.²⁹

D. Ticaret Şirketleri ve Kooperatifler.

Ticaret şirketlerinin varlık nedenini kâr paylaşırma amacı oluşturur. Ticaret şirketlerinde sermaye amaca ulaşmada “asli bir araç” niteliğindedir. Ticaret şirketlerinde şirket faaliyetinin hedefi “doğrudan doğruya” şirket tüzel kişiliğidir. Ticaret şirketleri kural olarak Ticaret Kanununun hükümlerine tâbidir.³⁰

Kooperatif ise kâr-dışı iktisadî amaçlara yöneliktir. Kooperatiflerde amaca ulaşmada yararlanılacak asli araçlar, dayanışma, karşılıklı yardım ve kefalettir. Sermaye tâli nitelikte bir “yardımcı araçtır”. Kooperatiflerde, teşekkülün faaliyetinin hedefi, ortakların kendisidir, onların ihtiyaçlarının giderilmesidir. Kooperatiflerde Rochdale prensiplerinin özünü oluşturduğu “kooperatifçilik ilkeleri” kesinlikle egemendir. Kooperatiflere öncelikle “özel” bir kanun olan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu hükümleri uygulanır.³¹

III — 1163 SAYILI KOOPERATİFLER KANUNU KARŞISINDA KOOPERATİFLERİN HUKUKİ MAHİYET VE NİTELİĞİ.

Yazımızın başında bir sorun olarak ortaya koyduğumuz “yasal aksaklık” dolayısıyla, kooperatif teşekkülleri nitelendirmede esas itibariyle karşıt iki görüş belirmiştir :

²⁹ Kooperatifin hukuki temelini oluşturan “anasözleşmeyi” BK. m. 520 anlamındaki bir “adi şirket sözleşmesine” “benzetmek” kabildir: (quasi contrat de société). Volgesang’a göre, “Alman Hukukunda kuruluş aşamasında kooperatifler adi şirket sayılırlar. İsviçre hukukunda da tescil öncesi kooperatiflere ve anonim şirketlere İBK’nun adi şirket hükümleri uygulanır.” Bir şahıs birliğinin adi şirket olması başka şey, adi şirkete özgü hükümlerin kıyasen ve belirli bir periodla sınırlı olmak üzere o birliğe uygulanmasının başka bir şey olduğuna işaret etmek isteriz. Volgesang A. Essai d’une étude dogmatique dela Société Simple en Droit Suisse. Montreux. 1931. s. 23. 30. 32. 40. Bkz. Poroy/Tekinalp/Çamoğlu. ag.e., s. 699 Doğanay Ü. Adi Şirket Akdi. İstanbul. 1968. s. 2. 3. 5. 31. 32. 45. 46-52.

³⁰ Bkz. TK. m. 136. m. 153. m. 153. m. 243. m. 271. m. 503.

³¹ TK’dan “bağımsız” 1969 tarih ve 1163 sayılı KK’nu, milletlerarası kooperatifçilik ilkelerine göre işleyecek ve bir ticari hüviyeti bulunmayan, “gerçek kooperatif” kavramını düzenlemek amacıyla yürürlüğe sokulmuştur. TKK’nın KK. üzerine görüşleri. Karınca. Dergisi. Aralık. 1971. sa. 420. s. 5 vd.

1. Kooperatifler bir "ticaret şirkettir".

Bağımsız ve özel nitelikteki KK.'nu TK'daki kooperatif şirketlere ilişkin hükümleri yürürlükten kaldırmış olmasına rağmen, kooperatifleri ticaret şirketleri arasında gösteren TK. m. 136'ya hiç dokunmamıştır. KK'nu kooperatiflerin hukukî mahiyeti hakkında hiç bir "düzenleme" getirmediğinden hukukî hayatı devam eden TK. m. 136 keza TK'nın anonim şirket hükümlerine yollama yapan KK. m. 98 karşısında kooperatifler bir ticaret şirketi olma niteliklerini sürdürmektedirler. Zira :

A. Kooperatiflerinde, ticaret şirketlerinin de amacı "iktisadidir". Kooperatiflerde de ticaret şirketlerinde olduğu gibi sağlanan kâr, ortaklara dağıtılır. Sermayeye faiz namı altında sınırlı bir kâr verilir (KK. m. 38). Ortaklarca yapılan tasarruf kâra eşit anlamdadır.

B. Kooperatifler TK. m. 45 uyarınca bir "ticarî ünvan" seçmek durumunda olduklarından, bu açıdan da ticaret şirketi sayılmaları gerekir.

C. KK'da kooperatifin üyeleri için ticaret şirketlerinde olduğu gibi "ortak" deyimini kullanılmıştır (KK. m. 1, m. 4, m. 8).

D. Kooperatifler ticaret şirketleri gibi ticaret siciline tescil olurlar, bundan dolayı da "tâcir" sıfatını kazanırlar (KK. m. 3).

E. Kooperatifler de, ticaret şirketleri gibi, TK'ya göre tutulması zorunlu olan "ticarî defterlerle" ortak kayıt defteri" tutmak mecburiyetindedir (KK. m. 89, TK. m. 492).

F. Kooperatiflerde de ticaret şirketlerinde olduğu gibi "bilânço", "ortaklık payı", "ortaklık senedi" gibi kavramlara yer verilmiştir (KK. m. 18, 19, 24).

G. Kooperatifler de ticaret şirketleri gibi her türlü borçlarından dolayı "iflâs" yolu ile takip edilebilirler. Kural olarak tacirlere uygulanan bir takip yolunu kooperatifler içinde geçerli olması onun tam bir ticaret şirketi olduğunu kanıtlar (KK. m. 33, m. 81/3).

H. Kooperatifle ilgili hukuk davalarına bakmaya görevli mahkeme Ticaret Mahkemesidir. Kooperatiflerle ilgili bu davalar, tarafların tâcir sıfatını taşıyıp taşımadıklarını bakılmaksızın ticarî dava sayılır (KK. m. 99).

İ. SK'na göre sendikaların kooperatifçilikle uğraşmalarının sonuçlarının, sendikaların ticaret yapımlarının "istinalar" arasında dü-

zenlenmesi, kanun koyucunun kooperatifçiliği "ticarî" bir faaliyet olarak görmesindedir (Bkz. 274/1317, SK. m. 14/j, SK. m. 15).³²

2. Kooperatifler bir ticaret şirketi değildir.

A. Tarihî gelişim, kooperatifçilik ilkeleri ve eşyanın tabiatı açısından.

Kooperatifçiliğin karşılaştırmalı tarihi gelişimi, onu ticaret şirketlerinden ayırmaya yarayan milletlerarası kooperatifçilik ilkelerinin uygulanması ve ticarî, spekülâtif hedeflere kapalı bulunan bünyesi ile "gerçek kooperatifi" bir ticaret şirketi olarak nitelendirmemiz kabil değildir. Aksine bir iddia, tarihî, iktisadî, sosyolojik ve bünyesel verileri kapsayan yeni KK'nun eprisini tüm anlamıyla inkâr etmek demektir. Kooperatiflerde "ticarî" hedefler "eşyanın tabiatına" aykırı olan hedeflerdir.

B. Kooperatifin "sosyal " (kamusal) yönü açısından.

Kooperatif, sosyal yönü itibariyle, kendi kendine yardım felsefesini temel alan, sorumluluk bilincine sahip, dayanışma ilkesine önem ve öncelik veren kişiler yetişmesine yardımcı olarak, asli hedeflerinin yanında, dolaylı yoldan, toplum düzenine olumlu ve dengesel bir etki-

³² Bu görüşle ilgili olarak, kooperatiflerin TK'ya ilişkin işlemlerinin Ticaret Bakanlığınca, "Ortaklıkların" denetimine dair tüzük hükümlerine göre kontrol edileceğine işaret etmek isteriz. Yukarıda sıraladığımız yasal kanıtların eleştirisine gelince: kooperatifler ticaret şirketlerinin aksine kâr-dışı iktisadi amaç izlerler. (KK. m. 1). Kooperatiflerin ticaret unvanında "şirket" kelimesinin kesinlikle bulunması zorunlu değildir. (TK. m. 45/2. KK. m. 4/1) unvan yerine "ad" deyimini kullanır). KK'da bazan ortak, bazan da "üye" tabiri geçmiştir. (KK. m. 18. m. 49/2). Bu konuda bir terim birliği yoktur. Ticaret siciline tescille bir kooperatif tacir sıfatını kazanır. Nasıl ki ticarî işletme işleten bir "dernek" ticaret siciline tescille sadece "tacir" sıfatı kazanıp gerçek hukukî mahiyetinden bir şey kaybetmiyorsa, kooperatifte aynı şekilde kaybetmez. Kooperatifdeki bilânço, ortaklık defteri, ortaklık senedi, derneklerde sendikalarda da bulunur. Kaldık ortaklık senedi, kooperatiflerde bir "ispat" vesikasıdır. Kooperatiflerin iflası ve ona ilişkin davalara ticaret mahkemelerinin bakması, "maddî hukuktan" ziyade "şekli hukuka" ilişkin birer kanıttır. Kooperatifin hukukî niteliğini "maddî hukuk"ta aramak lâzımdır. Kaldık tacir olmayanda iflas yoluyla takip edilebilir. SK'daki istisnaya gelince o adeta kuralı pekiştirir bir niteliğe bürünmüştür. Kkz. Tekinalp. a.g.e., s. 24-28. Karayalçın. a.g.e., 416-424. Domaniç H. Adi, Kollektif, Komandit Şirket. İstanbul. 1968. s. 14-15. dipn. 4. Mimaroğlu S. Ticaret Hukuku. II. Ankara. 1972. s. 26 Tunçomağ. a.g.b., s. 207. 208. 221. Göle. a.g.m. s. 155. dipn. 57. s. 156. Poroy/Tekinalp/Çamoğluna göre, kooperatifleri, "şekli itibariyle" bir ticaret ortaklığı saymak, gerekir: Bkz. a.g.e., s. 20. Anayasa Mahkemesi, konumuzla dolaylı ilişkisi bulunan bir kararında kooperatifi ticaret şekline "benzetir". RG. 19.10.1972/14341).

de bulunacaktır. Kooperatifin bu yönünden dolayı devlet kooperatifçiliğinin gelişimini sağlayacak tedbirleri alır (Bkz. T.C. Anayasası, m. 51). Ticaret şirketlerinde böyle bir nitelik görülmez.

C. Kaynak İBK'daki değişiklik ve düzenleme açısından.

KK'nun kaynağı İBK'nun kooperatif şirkete ilişkin 1936 değişikliğinin gerekçesi, bundan böyle "sahte veya sözde" kooperatiflerin (pseudo-cooperative) kurulmasına engel olmak, Egger'in deyimiyle, kooperatiflerin bünye veya tabiat değişikliğine uğramasını önlemektir. Sahte kooperatifler kâr amacı güden bir ticaret şirketinin mali vs. gibi bazı nedenlerden dolayı kooperatif şirket şeklinde kurulup faaliyete geçmesi neticesi ortaya çıkan ve bir "maskeleye" görevi ifa eden kuruluşlardır. Gerekçede, anonim şirketlerin "tam anlamıyla" bir "tüccar" olduğunun kabul edilmesine karşılık, kooperatiflerin bu niteliğe sahip olmadıkları açıkça belirtilmektedir.

İBK'da kooperatifler, kollektif, anonim, limited gibi ticaret şirketleriyle bir arada tedvin edilmesine rağmen, kanun koyucu kooperatifi bir ticaret şirketi olarak görmediğinden İBK'nun 3. Kısımının başlığını, "Ticaret Şirketleri ve Kooperatif Şirketler" şeklinde bir ayırım gözeterek düzenlemiştir.

Görülüyor ki kaynak kanun açısından da kooperatif bir ticaret şirketi sayılmaz.³³

D. Kooperatifler Kanununun "ratio legis" açısından.

Ticaret Kanunundan "bağımsız" 1969 tarih ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, milletlerarası kooperatifçilik ilkelerine göre işleyecek ve bir "ticari" hüviyeti bulunmayan "gerçek kooperatif" kavramını düzenlemek amacıyla yürürlüğe sokulmuştur. Kanunun gerekçe lâyihası ve meclis görüşmeleri kooperatifin bir ticaret şirketi gibi kâr amacı gü-

³³ Bu konuda bkz: Jdt. 1949. I. 471. Detmers. a.g.e., 25-27. Guhl T. Le nouveau droit des sociétés anonymes et coopératives. Zurich. s. 85-86. Secrétan R. L'étendu de la liberté de choix entre les diverses corporation de droit privé. Zeitschrift Des Bernischen Juristenvereins. 1960. s. 176. vd. Steiger F. Formulaire de status. Zurich. 1945. s. 49. dipn. 1. Steiger F. L'inscription des sociétés coopératives au registre de commerce. Zurich. 1941. s. 10. 11 vd. Tekinalp Ü. a.g.e., s. 25 dipn. 66. Ali M. a.g.e., s. 64. Tekinalp Ü. Kooperatifler Kanunu tasarısı üzerine düşünceler. Ankara. 1969. s. 10. Bozer A. Loi turque sur les coopératives. Makale. Batider. Temmuz 1971. Cilt. vi. sa. 1. s. 75-78. Brosset/Schmidt. a.g.e., s. 157. Bkz. 27 No'lu dipnotumuz...

mediğini, kendine özgü iktisadî ve sosyal niteliğe sahip bir “teşekkül” olduğunu açık ve seçik olarak ortaya koyar.³⁴

E. Kâr-dışı iktisadî amaç izlenmesi açısından.

Ticaret şirketlerinin de kooperatiflerin de amacı iktisadidir, bundan ötürü de kooperatifler bir ticaret şirkettir iddiasında bulunulamaz. Ticaret şirketlerinde amaç iktisadî olmakla beraber nihai ve asıl hedef “kâr paylaşılmasıdır”. O kadar ki kâr hakkı anonim şirketlerde bir “müktesep hak” olarak düzenlenmiştir. Kâr paylaşmayı amaçlamayan bir ticaret şirketi kurulamaz. Bu davranış onun varlık nedenine aykırı olur (Bkz. TK. m. 169, 251, 455, 456, 470, 471, 533, 534). İktisadiliği (in extenso) bir tarzda yorumlamak gerekir. Şöyle ki her “iktisadilik” kâr amacını (animus lucri) içermezse de her kâr amacı zorunlu olarak

³⁴ Bkz. Gerekçe: “... kooperatifler tamamen “ticaret şirketi” hüviyeti ile kurulmakta ve TK içinde yer alan bir kısım hükümlere uyularak işletilmektedirler. Bu hususta kooperatiflerin bünye ve karakterlerine uyan yeni ve özel bir kanuna ihtiyaç olduğunu açıklamaya yetmektedir”. Bir çok memleketlerde “hayat pahalılığı” ile mücadele kabiliyetini ispat etmiş kooperatifler... ayrı bir KK ile canlanacak ve görevlerini yerine getireceklerdir”. “Bu tasarıda kooperatiflerin “kendine has” ekonomik ve sosyal hüviyetleri önemle belirtilmeye çalışılmıştır”. “Bu tasarının getirdiği yenilikler uluslararası kooperatif anlayışına uygundur”. İnan/Çevk, a.g.e., s. 356-358. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. 2, Topl. 3. Cilt, 28.2.1969, s. 351. Gerekçeden anlaşılıyor ki, kooperatifler bir ticaret şirketi sayılmadığı içindir ki TK’nın hükümleri ona uygun düşmemiş, özel ve TK’dan bağımsız bir yasanın yürürlüğe konulması gerekmiştir. Meclis görüşmelerinde de kooperatifin ticaret şirketleri gibi “kâr” amacıyla kurulamayacağına, bundan ötürü de ticarî bir niteliğe sahip bulunmadığına sık sık işaret edilmiştir: Fethi Çelikbaş (Burdur): “Kooperatifler batı memleketlerinde alabildiğine kazanma hırsı ile çalışan teşebbüslerin mevcut olduğu sırada para sahibi değil, fakat aynı meslek için de birbirine yardımcı olarak hayatlarını iyileştirmek isteyen insanların hareketi olarak başlamıştır... Kooperatiflerin müşterek vasfı üyelerine en iyi şekilde konusu ile alakalı “hizmeti” ifa etmektir. Diğer şirketler “kâr” müesseseleridir. Kooperatifler hizmet müesseseleridir”. “... kooperatifler kâr etmek amacı ile kurulan bir müessese değildir arkadaşlar. Kooperatif sermaye şirketi değildir ki herkese hissesine göre temettü dağıtsın. Sabahattin Savacı (Gümüşhane): “... kooperatifler hiç bir surette bir memleketin “ticaretine” hâkim olmak niyetiyle kurulmazlar”. Reşit Ülker (İstanbul): “Hâlen bu gelen kanun 1957’de kabul edilmiş olan Ticaret Kanunu hükümlerini “kaldırmakta”, bağımsız, müstakil bir kooperatifler kanunu getirmektedir”. M. Ali Arsan (Çankırı): “Kooperatifçilik... bir sermaye şirketinden daha ziyade küçük sermayelerin, dar gelirli vatandaşların belirli konularda ve menfaatleri yönünde daha ileriye karşılıklı yardım sayesinde başarıya gitmek için kuracakları bir “topluluktur”... kooperatif bir “meslekî birleşmedir”, “ticarî” bir gayesi yoktur”. Murat Öke (Afyonkarahisar): “kooperatifin özelliği vardır, ticaret şirketinden farklıdır... kooperatif daha ziyade ortağın şahsıyla ilgilidir”. Bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. 2. Toplantı, 4. Cilt. 29, s. 231, 250, 346, 348, 413, 432).

“iktisadî” niteliktedir. Şayet iktisadiliği dar bir şekilde yorumlayarak kâr paylaşırma kavramına eşit bir anlamda alırsak, kooperatiflerin de kâr paylaşırması gerekecek dolayısıyla bir ticaret şirketi olması lâzım gelecektir. Halbuki KKna göre :

a. Sermayenin medenî semeresi olan kâr kavramı KK'na yabancıdır. Kooperatiflerde asli ve nihai hedef kâr değil “hizmettir”. KK'da yer alan ekonomik menfaatler, hasıla, gelir-gider farkı kavramları kâr'dan tamamiyle farklı kavramlardır. Gelir-gider farkının dağıtımı (risturn ticarî anlamda bir “gelir” değildir. O kadar ki kooperatiflerde satışlar kâr maksadıyla arttırılmaz. Aksi takdirde sonradan iade edilmek üzere önceden kâr almak anlamsız bir davranış olur. Hırş'e göre de bir kredi kooperatifinde üyelerin sağladıkları malî yarar aslında ödünç karşılığı verdikleri faiz miktarını azaltmaya yaramakta olup gerçek bir kâr değildir. Stış kooperatiflerinde de gerçek anlamda bir kârdan ziyade, “üyelerarası bir özel hesaplaşmadan” bahsetmek yerinde olur.³⁵

b. Kooperatiflerde sermayeye sınırlı faiz verilmesi bir tür kâr sayılamaz. Faizin niteliği ve amacı başkadır (Bkz. yukarda kooperatife özgü ilkeler bahsine).

c. Ticaret şirketlerinde kâr konulan sermayeye oranla dağıtılır. Kooperatiflerde işletme fazlası (gelir-gider farkı) ortağın kooperatifle olan işlemleri oranında dağıtılır.

d. Kooperatifler de yedek akçelerde kâr amacıyla bir dağıtıma tâbi tutulamaz.

e. Kâr amacı kooperatife o derecede yabancıdır ki ortaklık pay senetlerinin kıymetli evrak niteliğinde olması yasaca önlenecek, onların satılmasından dahi bir kâr elde edilebilmesi yolu böylece kapatılmıştır.³⁶

Sonuç olarak, kooperatiflerin kâr-dışı iktisadî amaçlar izlemesi onları bir ticaret şirketi olarak nitelendirmemize mâni olur kanısındayız.

³⁵ Bkz. Hırş (Hirsch) E. Kooperatif Şirketleri diğer ticaret şirketlerinden ayrılan bariz vasıflar nelerdir? Makale. İktisadî Yürüyüş, İstanbul, 15.7.1940, sa. 15, s. 8/27, Garrigue R. Kooperatif Nizamında kârın mahiyet ve fonksiyonu. Makale, (Kyklos dergisinden çeviri Erginay A.) Karınca. Haziran 1952, sa. 186, s. 17/18, Tekinalp, a.g.e., s. 9/17 (Kişisel unsur), İsviçre hukukunda kooperatifler “kamu yararını gözetilen” amaçlar da güdebilirler. (ORC/92).

³⁶ Steiger F. (Inscription au RC), s. 51/52. Belçika hukukunda risturn ticarî anlamda bir kâr addolunmadığı gibi, Fransız hukukunda da kooperatiflerin kâr amacı izleyemeyecekleri kabul olunmaktadır. Bkz. Kint/Godin, a.g.e., s. 261 vd. Coutant L. age, s. 207, 227, dipn. 3.

F. Ortak dışı işlemler açısından.

Kooperatifler kural olarak ortakları ile (inter partes) işlem yaparlar. Bu kural, kooperatifçiliğe özgü ilkelerden "hem ortak, hem müşteri" (principe de double qualité veya çifte nitelik) ilkesinin yasal bir gereğidir. Ortaklar üçüncü şahıslar gibi gerçek bir müşteri muhiti sayılamayacaklarından, kooperatifin onlarla yaptığı işlemlerden bir kâr elde edemeyeceği dolayısıyla bir ticaret şirketi olamayacağı böylece ispat edilebilir. Kooperatifler istisnaen üçüncü şahıslarla, ortak dışı işlemlerde bulunabilirler (KK. m. 38/4). Bu gibi işlemler sonucu elde olunacak kârın mevcudiyeti kooperatifin bir ticaret şirketi sayılmasını icap ettirir mi? Ortak dışı işlemler kooperatifin esas amacının yerini almamak şartıyla ve bu amacın elde edilmesini kolaylaştırmak kaydıyla gerçek kooperatif kavramına hiç bir surette ters düşmez. Bu tür işlemlerden elde olunan kâr ortaklara dağıtılmadığı ve işletme masraflarını amorti ettiği sürece, kooperatif gerçek niteliğini kaybederek bir ticaret şirketi haline dönüşmez.³⁷

G. Amaca ulaşmada yararlanılacak araç açısından.

Kooperatiflerde amaca ulaşabilmek için "dayanışma, karşılıklı yardım, kefalet" gibi araçlar kullanılır (HK. m. 1). Kooperatiflerde bir araç olarak sermaye hiç bir zaman ön planda değildir. Kooperatiflerde sermaye ancak "yardımcı ve tâli" bir araç niteliğindedir. Bu yüzden de yasal araçlar arasında sayılmamıştır. Ticaret şirketlerinde ise başlıca araç sermayedir. Bu noktadan da kooperatif bir ticaret şirketi değildir.

H. Kurucuların ve Ortakların niteliği açısından.

Özel hukuk tüzel kişilerinden olan ticaret şirketleri kooperatif kuramazlar, kurulmuş bir kooperatife ortak olamazlar (KK. m. 1). Zira amaç açısından kooperatiflerle ticaret şirketleri birbirleriyle uyuşamazlar. Kâr amacı kooperatifin amacıyla çelişkilidir. Bir ticaret şirketinin kooperatif kurması ve kurulmuş olana ortak olması demek, onun ticarî hüviyetinden vazgeçmesi demektir. Kaldı ki TK. 136'ya göre açıkça ticaret şirketi sayılan şahıs birliklerinin bir kooperatif kurmasını veya ona ortak olmasını yasaklayan bir yasanın bizatihi kooperatif "teşekkülün" kendisini bir ticaret şirketi addetmesine a fortiori olanak görmüyoruz.³⁸

³⁷ Bkz. Kint/godin, ge, s. 36. Coutant L. age., s. 228/232. Tekinalp Ü. Kişisel unsur, s. 60. Tekinalp Ü. Kooperatiflerde ortak dışı işlemler sorunu, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ağustos, 1974, Cilt II, sa. 8, s. 27-36.

³⁸ Bkz. Göle C. agm., s. 148, dipn. 30.

İ. Kooperatiflerin istifade ehliyeti açısından.

Kooperatifin faaliyeti kooperatifin amacı ve çalışma konusu ile sınırlıdır (KK. m. 6/2). Ancak bu kural ticaret şirketlerine uygulanan TK. m. 137 gibi emredici nitelikte olmayıp, maddenin kenar başlığından anlaşılacağı veçhile, "yorumlayıcı"dır. Yorumlayıcı hükümlerin aksine bir düzenlemenin kararlaştırılması hukuken geçerlidir. Nitekim, KK. m. 6/2'yi kooperatif anasözleşmesine kooperatifin çalışma şekline dair esasların konabileceğini öngören KK. m. 5/2 ile birlikte yorumlarsak kooperatifin faaliyetinin çalışma konusu ile sınırlı olmaktan çıkıp ortakların anasözleşmede belirlemek arzularına kalmış olduğu sonucuna ulaşırız. Bu açıdan da kooperatif bir ticaret şirketi sayılamaz.³⁹

J. Kooperatif adının kullanılması açısından.

KK. m. 2'nin son fıkrasına göre "kooperatif adını ancak "bu kanuna" (yani KK'na) göre kurulmuş teşekküller kullanabileceklerdir". Bu hükmün amacı, kooperatif isminin "münhasıran kooperatifçilik ilke ve prensiplerine göre kurulmuş teşekküller" tarafından kullanılmasını güvence altına almaktır. Şayet kooperatifi bir ticaret şirketi sayarsak kooperatifçilik ilke ve prensiplerine tamamen zıt ve kâr amacı güden bir kuruluşa KK'nun bu açık hükmüne rağmen kooperatif adını vermek zorunda kalacağız. Bu ise KK. m. 2/son fıkrasına açık bir muhalefetten başka bir şey değildir. Bu açıdan da kooperatifin ve ticaret şirketinin başka başka nitelikte kuruluşlar olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁰

K. Ortakların payının sınırlı olması açısından.

Bir şahıs bir ticaret şirketinin (AŞ) aksiyonlarının yarısından fazlasına sahip olarak şirkette egemen olabilir. Kooperatiflerde ise bir şahsın sahip olabileceği ortaklık payı sınırlıdır (KK. m. 19/2). Bu suretle kooperatiflerde ticaret şirketlerinin aksine, sermayeye dayanan egemenlik kurulması önlenmiştir. Bu yönden de kooperatifler ticaret şirketlerinden farklıdır.

L. Yönetimde sermayenin rolü açısından.

Ticaret şirketlerinde yönetime sermaye hâkim olduğu halde, koo-

³⁹ Bkz. aksi fikirde Karayalçın Y. age., s. 197, dipn. 4. Poroy/Tekinalp/Çamoglu, age., s. 689/690.

⁴⁰ KK'da bu tür bir muhalefetin müeyyidesine rastlıyamadık. Bu eksikliğin herhalde giderilmesi gerekir. TKK'nun agr. göre, bu halde gerçek olmiyan kooperatif kuruluşun "mahkemece kapatılması" bir müeyyide olarak önerilmektedir.

peratiflerde ortaklık payı ne olursa olsun her ortağın yalnız bir rey hakkı vardır (KK. m. 48).⁴¹

M. Sendikalar Kanunu ve ona ilişkin Anayasa Mahkemesi kararı açısından.

SK'a göre işçi ve işveren meslekî teşekkülleri "ticaretle" uğraşmazlar. Ancak üyeleri için kooperatif kurabilirler ve bu gibi kooperatiflere yardım edebilirler. Sağlık, spor tesisi, kütüphane gibi müesseseleri "kâr" amacı ile kurmaları kabildir. Ancak elde edecekleri kârı risturn şeklinde bile dağıtamazlar (274/1317, SK. m. 14/j, m. 15).

SK'nun bu hükümlerine ilişkin olmak üzere Anayasa Mahkemesinde açılan iptal davasında, "bu hükümlerin sendikaları üstü kapalı bir biçimde" ticaret ortaklıkları şekline dönüştüreceği, keyfiyetinde anayasaya aykırı olduğu iddia edilmektedir. Anayasa mahkemesi bu noktalar-
dan anayasaya aykırılık saptamadığından iptal istemini reddeder. Anayasa Mahkemesinin esas incelemesinde dolaylı yoldan kooperatiflerin gerçek mahiyeti hakkında bazı ipuçları bulmamız kabildir. Şöyle ki :

a. Kararda, kooperatiflerin hukuk açısından ticaret ortaklıklarına "benzediği", ancak toplumsal açıdan "bir yardımlaşma ortaklığı" olduğu açıkça belirtilmektedir. Görülüyor ki An. Mhk'si incelemesinde kooperatiflerle ticaret ortaklıkları arasında sadece bir "benzerlik" bulunmaktadır. Benzemek ise "aynı nitelikte olma" anlamına hiç bir zaman gelemmez. Kaldı ki kooperatif hukukî ve sosyal cephesi itibariyle de bir bütün teşkil eder. Bu açıdan bakılınca An. Mhk'si ile birlikte, kooperatif bir ticaret ortaklığından ziyade bir "yardımlaşma kurumu" olarak görmek daha yerinde olur kanısındayız.

b. Kararında kâr ve risturn gibi iki ayrı ve spesifik kavramı esas alan An. Mhk'si, risturn dağıtımının "ticaretle uğraşma" anlamına gelemeyeceğine önemle işaret eder. An. Mhk'ne göre risturn, ticarî bir kavram olmaktan öte, kooperatifdeki "yardımlaşma çalışmalarına özendirci bir etkidir". Bu nedenle de ortada ticaret şirketlerinde olduğu gibi özel yarar değil, bilâkis kamu yararı mevcuttur. Kaldı ki iptali istenen maddenin gerekçesinde ticarî-spekülatif bir hedef gösterilmekten ziyade "alın terinin değerlendirilmesi" esas alınmaktadır. Anayasa Mhk'nin bu kararının ışığı altında kooperatiflerin ticarî hüviyeti bulunmadığı sonucuna varılabilir.⁴²

⁴¹ Bkz. Mülâyim Z. Halk sektörü kooperatifler. Makale. Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart 1974.

⁴² Bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Ankara, 1973, sa. 10, s. 133, 134. Kezâ RG. 19 Ekim 1972, No. 14341.

N. "Teşekkül" kavramı açısından.

KK. Kooperatifin hukukî mahiyet ve niteliği hakkında sükût etmemiştir. KK'nu kooperatifi bir "teşekkül" olarak nitelendirir (KK. m. 1). Hukukumuzda teşekkülün iktisadî devlet teşekkülleri hariç adi şirketlerde, derneklerde olduğu gibi belirli ve yasal bir tanımı yoksa da kanun koyucunun bu kelimeyi anlamsız ve amaçsız kullandığını iddia edebilir miyiz? Kanun koyucunun iradesini anlamsız kılmaktansa amaca uygun bir yorumla ona yasal ve rasyonel bir anlam kazandırmak daha uygun olur kanısındayız. Bu açıdan bakılınca, teşekkül kelimesi, kooperatifi genellikle adi şirketlerden, özellikle ticaret şirketlerinden ayırmak amacıyla kullanıldığını KK'nın ana esprisi çerçevesinde kabul edebiliriz.

KK. açısından teşekkülün yasal özelliklerine gelince: kooperatifi ticaret şirketlerinden ayıran ilkeleri kapsayan yasa hükümlerinin tanımı düzenleyen maddeyle olan zorunlu ilişkilerinin ışığı altında, teşekkül kavramının tarihsel ve amaca uygun (teleolojik) bir yorumu, bize kanun koyucunun ticarî hüviyeti olmayan "gerçek kooperatifi düzenlemek iradesinde olduğunu ispatlar. Gerçek kooperatifler kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ise bir ticaret şirketi değildir.

Kooperatifleri TK'daki ticaret şirketleri arasından çıkartarak, bağımsız ve özel bir kanun hazırlamak zahmetine giren kanun koyucu, şayet kooperatifleri bir ticaret şirketi saysaydı teşekkül yerine "ticaret şirkettir" diyebilirdi. Böyle yapmayıp da ilişkisini kestiği —KK. m. 98 yollamasının kurduğu ilişki hariç— TK'daki bir tek hükmü (TK. m. 136'yı) değiştirmeden unutmaması kooperatifi bir ticaret şirketi saydığı şeklinde yorumlanamaz. Zira kooperatifin hukukî mahiyet ve niteliğinin düzenlenebileceği en uygun yer KK'dur, yoksa ilişkisini bir madde yollamasıyla ve dar bir çerçevede yürüttüğü genel bir kanun değildir. Hem mahiyeti itibariyle gerçek kooperatifi tesis etmek amacıyla bağımsız bir KK'nu hazırla hem de bu teşekküllerin mahiyet ve niteliğini TK'da düzenlemeye devam et. Bu davranış KK gibi yepyeni bir kanun hareketi karşısında anlamsız kalmağa mahkumdur.

Kooperatiflerin tanımı ve mahiyetleri ayrılmaz bir bütün teşkil ederler. Kanun koyucu bunları hangi nedenle bölerek, ayrı ayrı ve zit esprili kanunlarda düzenlemek iradesinde olsun?

Kaldı ki kaynak İBK. gibi kooperatifle "şirket" ibaresinin bir arada ve yanyana olduğu bir yasa düzeninde bile kooperatifler bir ticaret şirketi addedilmezken, kooperatifi şirket yerine teşekkül olarak nitelen-

diren bir yasa açısından, onu a fortiori bir ticaret şirketi saymamak gerekir.

Ancak pozitif hukukumuz açısından kooperatiflerin mahiyet ve niteliği hakkında karşımıza birbiriyle çatışan iki kanun hükmü çıkmaktadır: TK. m. 136 ve KK. m. 1. Bu halde, özel ve sonraki kanun olan KK'nun, genel ve önceki kanun olan TK. m. 136'daki kooperatiflere ilişkin ibareyi açıkça olmasa bile örtülü bir tarzda ortadan kaldırdığı (lex specialis derogat lex generalis) kabul edilebilir.

IV. SONUÇ

1163 sayılı KK'nu karşısında milletlerarası kooperatifçilik ilkelere göre kurulup işleyecek olan "gerçek kooperatif teşekküller" yukarıda müdafaa etmeye çalıştığımız sebeplerden ötürü mahiyetleri icabı bir ticaret şirketi sayılamazlar. Kooperatiflerin hukukî temelini oluşturan anasözleşme, BK. 520 anlamında bir şirket sözleşmesine benzemekteyse de (quasi-contrat de société) KK'nun genel esprisi çerçevesinde kooperatif teşekkülleri, kâr-dışı iktisadî amaçlara yönelik, sosyal cephesi olan, işleyişinde dayanışma felsefesi bulunan "suigeneris" bir şahıs birliği olarak nitelendirmek kabildir.⁴⁴

⁴³ Bkz. Erem T. Ticaret Hukuku Prensipleri. Ticaret Şirketleri. Cilt. II, İstanbul. 1974. s. 42. dipn. 29. Hırş E. age. s. 372. Tekinalp Ü. Kişisel Unsur s. 27/28. Poroy/Tekinalp/Çamoğlu. age. s. 685. Göle C. agm. s. 157. Karayalçın Y. age. s. 73. dipn. 3. Açıkça bir ticaret şirketi olarak düzenlendiği zaman bile Bilgişin, kooperatifleri "şekli" anlamda bir ticaret şirketi sayarken İmregün Kooperatifleri "kanun icabı" (ex lege) bir ticaret şirketi sayar ve aslında ticaret şirketi mahiyetinde olmadığını, böyle sayılmaması gerektiğini söyler. Bkz. Bilgişin M. Ticaret Hukuku Prensipleri. İstanbul 1950. s. 19. 32. Tunçomağ. agb. tartışmalar. s. 223/224.

⁴⁴ Kooperatifin hukukî mahiyetini saptamanın pratik yararı ne olacaktır? İktisadî hayatta kooperatifçilik ilkelerine göre kurulup işleyen gerçek kooperatifleri sahtelerinden ayırdetmek suretiyle kamuya gerekli güveni sağlayarak Anayasa ve KK. doğrultusunda kooperatifçiliğin yurt düzeyinde gelişmesini, sahte kooperatifleri gerçek kooperatifler için öngörülen mali kolaylıklardan yararlandırmamayı bu suretle haksız iktisapları önlemeyi, keza yasal amacı dışına çıkan kooperatiflerin Ticaret Bakanlığınca feshinin dava edilmesini sağlamaktır. Bkz. Ergin/Ulusoy. Kooperatif Teşekküller. Ankara. 1970. s. 10/13.

BİBLİYOGRAFYA.

Ali M. Kooperatif Hukuku. İzmir. 1932. Akipek J. Le but des associations en droit turc et son importance juridique. Ankara. 1963. Ansay T. Adi şirket, dernek ve ticaret şirketleri. Ankara. 1967. Bahar Y. Kooperatifler bir ticaret şirketi mi? bir dernek mi? İBD, 1959. sa. 11. Barnes W. La société coopérative. Revue Internationale de Droit Commercial. 1951. Bilgişin M. Ticaret Hukuku Prensipleri. İstanbul. 1950. Birol. Türkiye'de Kooperatifler. Ankara. 1960. Bozer A. Loi turque sur les coopératives. Batider. Temmuz 1971. Cilt. VI. Brosset/Schmidt. Guide des sociétés en droit suisse. Geneve 1965. Cilt. VI. Brosset/Schmidt. Guide des sociétés en droit suisse. Geneve 1965. Cilt III. Capitaine G. Société Coopérative. FJS. 1154. Cherix P. Les sociétés coopératives de consommation. Montreux. 1925. Colombain/Hirschfeld. Rochdale kurallarının kalkınma yolundaki ülkelerde uygulanmasının sorunları ve zorlukları (Çeviri Üskül). Eskişehir İTİA. DER. Haziran. 1973. Cilt. IX. sa. 2. Coutant L. L'évolution du droit coopératif. Reims. 1950. Çelik N. İş Hukuku Dersleri İstanbul. 1974. Detmers K. L'acquisition ipsoiure de la qualité de membre d'une société coopérative. Lausanne. 1947. Doğanay Ü. Adi Şirket Akdi. İstanbul. 1968. Domanıç H. Adi-Kollektif-Komandit Şirketler. İstanbul. 1968. Erem T. Ticaret Hukuku Prensipleri. II. İstanbul. 1974. Ergin/Ulusoy. Anonim şirketlerle mukayeseli Kooperatif teşekküller. Ankara. 1970. Göle C. Türk hukukunda sendikaların hukukî niteliği ve kooperatifler kurmalarına ilişkin sorunlar SBFĐ. 1971. sa. 4. Garrigue R. Kooperatif nizamında karın mahiyet ve fonksiyonu (çeviri Erginay A). Kar. Der. Haziran 1952. Guhl T. Le droit fédéral des obligations. (çeviri Des Gouttes). Zurich. 1947. Guhl T. Le nouveau droit des sociétés anonymes et coopératives. Zurich. Hırş E. Ticaret Hukuku Dersleri İstanbul. 1946. Hırş E. Kooperatif şirketleri diğer şirketlerden ayıran bariz vasıflar nelerdir. İktisadî Yürüyüş. 1940. sa. 15. İleri S. Kooperatifler. İstanbul. 1945. İnan/Çevik. Gerekçeli ve Açıklamalı kooperatifler kanunu. Ankara 1969. Karalar R. Kooperatifçiliğin temel ilkeleri. Kâr. Der. Temmuz. 1974. sa. 451. Karayalçın Y. Ticaret Hukuku II. Ankara. 1973. Kint/Godin les sociétés coopératives. Bruxelles. 1968. Mimaroglu S. Ticaret Hukuku II. Ankara. 1972. Mülayim Z. Halk sektörü kooperatifler. Cumhuriyet Gazetesi. 16.3.1974. Özsunay E. Medenî hukukumuzda tüzel kişiler. İstanbul. 1974. Proy/Tekinalp/Çamoğlu. Ortaklıklar hukuku. İstanbul. 1972. Secrétan R. L'étendu de la Liberté de choix entre les diverses corporations de droit privé. Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins. 1960. Steiger F. Formulaire de status. Zurich. 1945. Steiger F. L'inscription des sociétés coopératives au registre de commerce. Zurich. 1941. Tekinalp Ü. Kooperatiflerde ortakların kişisel niteliklerinin önemi, ortak sıfatının kazanılması ve yitirilmesi. İstanbul. 1973. Tekinalp Ü. Kooperatiflerde ortak dışı işlemler sorunu. BEYD. Ağustos. 1974. Cilt. II. sa. 8. Tosalı R. Okul kooperatifleri. Kâr Der. Haziran. 1952. sa. 187. Tunçomağ K. Dernek ve şirketleri ayırmada gayenin önemi. II. TBBH. Ankara. 1962. Uğurlu V. Kooperatiflerde sermayeye faiz verilmeli midir. Kâr. Der. Ekim. 1971. sa. 418. Volgesang A. Essai d'une etude dogmatique de la société simple en droit suisse. Montreux. 1931. Zadi E. Türkiye'de tüketim kooperatiflerinin başarısızlık nedenleri. BEYD. Nisan. 1974. sa. 4.

K I S A L T M A L A R .

ACI: Alliance Cooperative Internationale. An. Mhk: Anayasa Mahkemesi. AŞ: Anonim Şirket. agb: adı geçen bildiri. age: adı geçen eser. agm: adı geçen makale. agr: adı geçen rapor. Batider: Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi. BEYD: Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi. BK: Borçlar Kanunu. DK: Dernekler Kanunu. dipn: dipnotu. İBK: İsviçre Borçlar Kanunu. JDT: Journal des Tribunaux. Kar. Der: Karınca Dergisi. KK: Kooperatifler Kanunu. MK: Medenî Kanun. ORC: Ordonnance de Registre de Commerce. RG: Resmî Gazete. s: sayfa, sa: sayı. SK: Sendikalar Kanunu. TBHH: Ticaret ve Banka Hukuku Haftası. TKK: Türk Kooperatifçilik Kurumu. vd: ve devamı.

(İktisadi ve Ticari İlimler Dergisi 1974/Sayı : 2 den iktibas edilmiştir.)

becya

THE WORLD FOOD CRISIS—THE CAUSES

(Bu yazının Türkçesi 23 Sayfadadır.)

It would be somewhat simplistic to suggest that the world food situation suddenly took a wrong turn under the impact of bad weather. An analysis of production trends during the past two decades indicates that more deep-seated problems were also accumulating, with the industrialized countries producing more food than they could consume or export and the developing countries facing food import bills growing larger every year. The developed countries could not sell all the food they were producing; the developing countries could not produce fast enough. There were, of course, different trends within each group; for instance, food importing developed countries increased their self-sufficiency, but in the present context, the contrast is between what happened in developed and developing countries.

Contrary to popular belief, the difference did not lie in the dynamics of agricultural production. The developing countries, in spite of their difficulties, were expanding their agricultural output in the fifties and sixties just as fast as the developed countries, a truly remarkable achievement. The difference lay in the rates of growth of food demand; 2.5 per cent per annum in the developed countries against 3.5 per cent in developing countries, due mainly to faster population growth in the latter.

In consequence, the developing countries' cereal imports are likely to rise to an estimated 60 million tons in 1973-74. Of this, the developing market economies are expected to account for about 52 million tons compared to an average of 30 million tons in the period 1969-72. The net imports of developing market economies in 1969-72 were 16 million tons since some of these countries also exported 14 million tons in the same period. In the past, the burden of payment was mitigated by the

availability of food aid, which in the sixties ranged between 30 and 45 per cent of total food imports, but with the recent running down of cereal stocks, the volume of food aid has drastically diminished, particularly at a time when it is most needed.

During the past twenty years, the performance of agriculture has differed greatly from country to country. In 22 developing countries the rate of growth of food production exceeded the Second Development Decade target of 4 per cent per annum, while in 13 countries it was less than 2 per cent during the period 1953-71. In 33 out of 86 developing countries for which data are available food output grew faster than food demand; In 54 of the countries it grew faster than population. Even in the crisis year of 1972 the developing countries' food production was 20 per cent higher than in 1966, the latest previous year of widespread bad weather, so that progress even between the troughs in the long-term trend has kept ahead of population growth.

These considerable achievements reflected dramatic and effective application of technology in many countries. However it was not vigorous or effective enough, and this shows how tremendous is the strain put upon the agricultural sector in countries whose population and general economic activity are both expanding rapidly. Not only was the effort insufficient to meet the rise in domestic food demand with the consequence of the large and ever larger food imports mentioned above, but it also meant a disappointing performance in agricultural exports which are for most developing countries their major source of foreign exchange.

Between 1961-63 and 1970-72 their share in world agricultural trade declined from 40 per cent to 30 per cent. The volume of their agricultural export increased by 2.0 per cent a year, their value rose by only 3.3 per cent annually. Thus, in tropical products they faced sluggish market demand in industrial countries, in agricultural raw materials the steadily increasing competition of synthetics, and in competing temperate foodstuffs the lower costs and superior marketing of the developed exporters as well as significant tariff and non-tariff barriers.

There have been parallel disappointments in development assistance whose volume has fallen far short of the targets set up in several inter-governmental assemblies. Although in money terms the annual value of development assistance doubled between 1961 and 1972, in real (purchasing power) terms the increase was marginal. The share of official development assistance declined instead of increasing toward the target,

the ratio of loans to grants increased, and to an ever greater extent the transfers were diminished by the mounting burden of debt service.

Some of the reasons why the increase in agricultural production in many developing countries has not matched the growth in demand can be identified by comparing the recent trends respecting the major programs of production with the objectives for 1970-85 established in the FAO's Indicative World Plan for Agricultural Development (IWP).

(1) For instance, while the arable area has expanded faster, except in Africa, than the 0.7 per cent per annum IWP norm, improvement in the productivity of land has lagged. This seems largely due to a much slower expansion of the irrigated area than the IWP envisaged and poor progress in the more rational use of available water. It is partly due to a slow expansion so far of the areas under high-yielding varieties of rice, reflecting to a large extent the technical problems that still remain to be solved. On the contrary, fertilizer consumption rose at almost 14 per cent per annum, very close to the IWP target, although at the moment this trend has been checked by world-wide shortage and high prices. Tractor numbers have increased in all developing regions more rapidly than the IWP postulated and, in some instances, may have unnecessarily displaced farm labour. As regards livestock, the IWP proposed a much more rapid expansion of pig and poultry production than has so far actually occurred, the lag in growth of meat and egg production being due in several countries to scarcity of cereal supplies.

Turning to rural institutions and services, these must be evaluated not just as a delivery system for inputs but as a means of mobilizing farmers. While some countries have achieved impressive progress, in many others the approaches remain traditional and largely ineffective. Agrarian reform still lags in numerous countries and even where action has been taken the administration of the reform and the follow up measures fail frequently to meet the needs, especially of the smaller cultivators. In too many countries agricultural credit and extension continue to be directed almost exclusively to the larger farmers, insufficient attempts being made to have the small farmers organize themselves into co-operatives or other groups for these purposes.

In the past, agricultural price policy had not always provided sufficient incentive to farmers. In some instances the prices of basic foodstuffs have understandingly been held down in order not to inflate the

(1) Provisional Indicative World Plan for Agricultural Development, FAO, Rome 1969, Volumes I and II.

food bills of the urban populations, in others governments have sold export products at favourable prices without passing the full benefit to the producers. However, in the late sixties, relatively high farm prices were accepted as a policy measure by many developing countries, especially in the Far East, and this incentive approach helped in accelerating the food production increase. While these policies have been continued, the incentive element in the support price levels appears to have been eroded by inflation and the effect of recent price developments is uncertain. On the whole the use of fertilizers and other purchased inputs appears to have remained profitable, in spite of the considerable price rise, provided they can be obtained in time and against adequate credit.

Much evidence suggests, though it is not conclusive and does not fit all developing countries, that the rate of growth of agricultural production has slowed down in most recent years. Several individual countries which had sustained production growth rates of 5 per cent or more over ten to fifteen years have now fallen back to much lower rates. A number of factors are responsible for this, in varying combinations in different countries. One is the draw down of the pipeline of easier, well-formulated projects; another is the timelag in the development of new high-yielding varieties suited to other ecological conditions. Further, in many instances, the most dynamic farmers have been mobilized and it will take much longer to mobilize the others, especially the smaller and weaker farmers. This suggests a need for much greater efforts in the years ahead in strengthening rural institutions and services.

The foregoing analysis has concentrated on the obstacles and difficulties concerning which action will be needed if new and more satisfactory trends are to be established. But the picture would be incomplete if it ignored the success achieved by individual villages, whole districts, and in some cases whole countries. They have shown what can be done; the approaches adopted may not be suitable for all countries and all commodities, but they provide some useful lessons to the whole world.

In addition to the accumulating problems of food production there is the equally vital issue of the nutritional adequacy of available supplies within countries and the extent of under— and malnutrition. Taking a conservative view, it would appear that out of 97 developing countries, 61 had a deficit in food energy supplies in 1970. In the Far East and Africa, 25 and 30 per cent of the population is estimated to suffer from significant undernutrition. Altogether in the developing world (excluding the Asian centrally planned economies for which insufficient infor-

mation is available) malnutrition affects around 460 million people; a less conservative definition might give a much higher figure.

This is not just a cold statistic among statistics; it describes the daily physical privation of fellow human beings, adversely affecting health and physical growth and seriously reducing the capacity of children to learn and adults to work, as well as provoking high infant and child mortality rates. This is a conservative statistic; as such it brooks no complacency.

peeyla

zamanınız pahalımı?

TÜRKİYE HALK BANKASI.
küçük tasarruflarınız kadar
zamanınızın'da çok değerli olduğu
çağımız yaşantısında,
süratli hizmeti gaye edinerek
modern bankacılık uygulaması
ile daima hizmetinizdedir.

TÜRKİYE HALK BANKASI
kolay bankasıdır

KOOPERATİFÇİLİK

Founded in 1931

Kooperatifçilik is the publication of The Turkish Cooperative Association. It is published four times a year. The subscription price to the review is \$ 4 a year, air mail included. Correspondance relating to the review should be sent to «Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Caddesi 38, Ankara - Turkey.»

The Turkish Cooperative Association assumes no responsibility for the views expressed by authors whose contributions appear in Kooperatifçilik.

Editor For

The Turkish Cooperative Association

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Editorial Board

Celâl UZEL

Basri İMECE

Osman ATTİLÂ

Each issue of the review will contain some articles, research notes, communications, book review, announcement and news notes on cooperatives in English or, French language. But the review is mainly issued for the Turkish readers. For that reason the contents will be mainly Turkish.

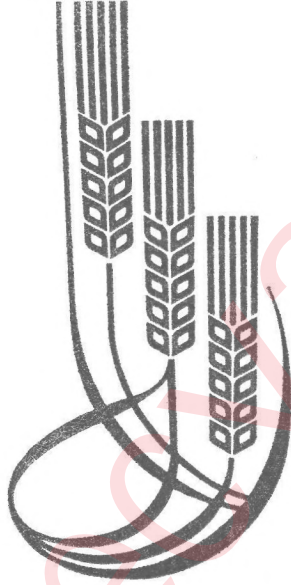

ADMINISTRATORS BOARD

Nusret UZGÖREN, Chairman	Former General Director, Turkish People's Bank.
Rahmi ÖNEN, Vice Chairman	General Director, Turkish People's Bank.
Kâzım SEÇER, (Tresurer)	Director Turkish Agricultural Bank
Nuri ABAÇ	Advisor, State Planning Organisation
Şimşek ARMAN	Assistant General Direktor of Training and Research General Directorate Ministry of Rural Affairs and Cooperatives
Osman ATTİLÂ	Poet, Editor
Yıldırım ERGİDEN	Former Director Turkish People's Bank.
Hasan Tahsin EROL	Agricultural Former Economist - Advisor
Ekrem GÖL	General Director, Agricultural Credit Cooperatives.
Süleyman GÖKEER	Advisor, Turkish Agricultural Bank.
Basri İMECE	Asst. Director, Public Relations Department of the Turkish Agricultural Bank.
Kadir KALFA	Agricultural Engineer, Ministry of Rural Affairs and Cooperatives
Prof. Dr. Ziya Gökalp MÜLÂYİM	Ankara University, Faculty of Agriculture.
Prof. Dr. Necmi SÖNMEZ	Ankara University, Faculty of Agriculture.
Celâl UZEL	Engineer, Former General Director of Turkish Cooperative Association.

BOARD OF AUDITORS

Şahinkaya DİL	Asst. Director.
Ayhan İNAL	Accountant.
Yusuf BAHÇE	Cooperative Sales Service Director of the Turkish Agricultural Bank.

T.C. ZİRAAT BANKASI

*HER YERDE HER ZAMAN
hizmetinizde bulunmaktan kıvanç duyuyor*

MUR